

SKETCH

Journal of City and Regional Planning
Şehir ve Bölge Planlama Dergisi

E-ISSN:2687-5101

2023
v. 05
n. 01

SKETCH: The Journal of City and Regional Planning (S:JCRP) is a peer reviewed international open access journal e-published twice a year on every July and December, addressing issues on planning and design of the built environment in various scales, emphasizing the interfaces between urban and regional planning, policy, design and management through a wide and interdisciplinary approach. S:JCRP is indexed by ASOS Index (since 2020) and ICI Journals Master List (2020).

ESKİZ: Şehir ve Bölge Planlama Dergisi (S:JCRP) farklı ölçeklerdeki yapıli mekânın planlaması ve tasarımına ilişkin alanlarında ulusal ve uluslararası düzeyde bilimsel niteliklere sahip çalışmaları yayımlayarak şehir ve bölge planlama ve kentsel tasarım disiplinlerinde akademik bilgi birikimine katkıda bulunmayı amaçlayan; bu amaçla Temmuz ve Aralık aylarında olmak üzere senede iki kere elektronik ortamda yayınlanan hakemli, açık erişimli ve uluslararası bir dergidir. S:JCRP dergisi ASOS İndeks (2020 tarihinden itibaren) ve ICI Journals Master List (2020) tarafından taranmaktadır.

SKETCH: Journal of City and Regional Planning is e-published by the Department of City and Regional Planning, Mersin University. Except for short quotations for review and citation purposes, written and visual materials should not be reproduced without permission. Editorial Board is not responsible for opinions or statements of contributors in this Journal.

ESKİZ: Şehir ve Bölge Planlama Dergisi Mersin Üniversitesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü yayınıdır. Kaynak gösterilerek yapılan kısa alıntılar dışında Dergide yayınlanan yazılı ya da görsel materyaller izinsiz kullanılamaz ve çoğaltılamaz. Yayın Kurulu, yazı içeriklerinden ve yazar görüşlerinden sorumlu değildir.

in the name of Mersin University | Mersin Üniversitesi adına

Owned by | Sahibi

Prof. Dr. Nida NAYCI

Dean of the Faculty of Architecture | Mimarlık Fakültesi Dekanı

Editors | Editörler

Züleyha Sara BELGE

Ali Cenap YOLOĞLU

Technical Editor | Teknik Editör

Yasemin SARIKAYA LEVENT

Secretariat | Sekreteryaya

Seda SAKAR

Gülsüm Ecem DEMİRDAĞ

Advisory Board | Danışma Kurulu

in alphabetical order | soyisim sırasına göre

Müge AKKAR ERCAN, Prof. Dr. (Middle East Technical University, Turkey)

Yener BAŞ, Assoc. Prof. Dr. (Mersin University, Turkey)

Burak BELGE, Assoc. Prof. Dr. (Mersin University, Turkey)

Burak BEYHAN, Prof. Dr. (Muğla Sıtkı Koçman University, Turkey)

Cânâ BİLSEL, Prof. Dr. (Middle East Technical University, Turkey)

Per CORNELL, Assoc. Prof. Dr. (University of Gothenburg, Sweden)

Bilge ÇAKIR, Assist. Prof. Dr. (Hatay Mustafa Kemal University, Turkey)

Olgu ÇALIŞKAN, Assoc. Prof. Dr. (Middle East Technical University, Turkey)

Valentina GIORDANO, Research Assoc. (University College London, UK)

Tamer GÖK, Prof. Dr. (Mersin University (retired), Turkey)

Zeynep GÜNAY, Assoc. Prof. Dr. (Istanbul Technical University, Turkey)

Emel KARAKAYA AYALP, Assoc. Prof. Dr. (İzmir Democracy University, Turkey)

Serap KAYASÜ, Prof. Dr. (Middle East Technical University, Turkey)

Katarzyna LESNIEWSKA-NAPIERALA, Assist. Prof. Dr. (University of Lodz, Poland)

Tolga LEVENT, Assoc. Prof. Dr. (Mersin University, Turkey)

Ana NIKOVIC, Dr. (Institute of Architecture and Urban and Spatial Planning, Serbia)

Savaş Zafer ŞAHİN, Prof. Dr. (Hacı Bayram Veli University, Turkey)

Esra ŞAHİN BURAT, Assoc. Prof. Dr. (Southeast University, China)

İlhan TEKELİ, Prof. Dr. (Middle East Technical University (retired), Turkey)

Numan TUNA, Prof. Dr. (Middle East Technical University (retired), Turkey)

Giorgio VERDIANI, Prof. Dr. (Universita degli Studi di Firenze, Italy)

Tim WILLIAMS, Assoc. Prof. Dr. (University College London, UK)

Fikret ZORLU, Assoc. Prof. Dr. (Mersin University, Turkey)

CONTENT | İÇERİK

Research Article | Araştırma Makalesi

1. Kapalıçarşı'nın Somut Olmayan Kültürel Mirası Kuyumculuk: Bir Değişim Okuması 1
Berfin BAYAR, Yaşar DİLEK ERBAY
2. Audit Design: Know-how to Monitor Community Knowledge Transfer in World
Heritage Management Systems 27
Gizem PARLAK, Clarice Bleil de SOUZA, Federico CERUTTI, Hélène de RIBAUPIERRE
3. Kentsel Gıda Planlaması İçin Çıkarımlar: Gıda'nın Kent-Bölgesi'ni Tanımlamak 46
Emel KARAKAYA AYALP, Ayşegül YARIŞ
4. Türkiye'de Çok Katmanlı Yerleşimler Üzerine Bir Değerlendirme 61
Burak BELGE
5. Mekan ve Bellek İlişkisinde Kolektif Belleğin İnşası ve Dönüşümü: Mersin Lunapark
Örneği 77
Elvan Elif ÖZDEMİR, Fulya Pelin CENGİZOĞLU

Viewpoint Article | Görüş Makalesi

6. Antakya'nın Deprem Sonrası Kent Planlaması İçin Bir Strateji Önerisi 96
İlhan TEKELİ

Technical Note | Teknik Not

7. International Design Competition for Incheon Geomdan Museum · Library Cultural
Complex Design 106
İnanç ERAY
8. İmar Hukuku ve Şehircilik İlkeleri 111
Eray BÜYÜKVELİOĞLU

KAPALIÇARŞI'NIN SOMUT OLMAYAN KÜLTÜREL MİRASI KUYUMCULUK: BİR DEĞİŞİM OKUMASI

Intangible Cultural Heritage and Jewellery of the Grand Bazaar: Analysis of the Change

Berfin BAYAR *

Yaşar Dilek ERBEY *

* Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi | Department of City and Regional Planning, Mimar Sinan Fine Arts University

Özet

Somut olmayan kültürel miras, bilimsel yazına geç girmiş olmasıyla birlikte bütünleşik kentsel koruma bağlamında önemli bir kavramdır ve kültürel miras yapılarıyla kurduğu ilişki bakımından en somut haliyle çarşı mekânlarında görülebilmektedir. Nitekim, İstanbul Kapalıçarşı, bu konuda önemli bir bağlam sunmaktadır. Kapalıçarşı'nın somut olmayan kültürel mirasa konu ve kültürel kimliğini yansıtan kuyumculuk zanaatı, Çarşı'nın ortaya çıkışından bu yana beş yüzyılı aşan süreçte günümüze kadar varlığını sürdürmüştür.

Hızla değişen kent dinamikleriyle birlikte, geleneksel çarşı ile üretim ve somut olmayan kültürel miras ile tarihi yapılar arasındaki ilişki de değişmektedir. Bu bağlamda, çalışmada; mekân ve işlevin birbirinden ayrı ele alınmaması gerekliliğinden yola çıkılarak; bütünleşik koruma ekseninde somut olmayan kültürel mirasa ilişkin kavramsal bir çerçeve sunulmuş ve Kapalıçarşı, tarihsel arka planıyla incelenerek sahip olduğu kültürel miras değerleri ile zanaat geleneğinin mekânla ilişkisi değişim bağlamında irdelenmiştir. Bu amaçla, yerinde tespitler ile zanaatkarlar ve kuyumcularla derinlemesine ve yapılandırılmış görüşmeler gerçekleştirilmiştir.

Kapalıçarşı ve hanlar odaklı gelişen kuyumculuk zanaatı, Kapalıçarşı'ya alternatif olarak tasarlanan Kuyumcukent'in inşa edilmesi ile yeni bir mekâna sığmıştır. Yeni bir küme olarak tanımlanabilecek olan bu yeni mekân, kuyumculuk sektörünün "yeni çarşısı" olmayı hedeflemiştir. Bir diğer yeni kümelenme mekânı olan Nuruosmaniye, Kapalıçarşı'dan uzaklaşmak istemeyen, Tarihi Yarımada içinde kalarak, Çarşı ile bağlarını devam ettirmek isteyen zanaatkarın tercihi olmuştur.

Tüm bu yeni kümelenmeler, süreklilik, bilgi aktarımı, ekonomik ve kültürel dinamikler bağlamında değerlendirildiğinde; bütünün birer parçasını oluşturduğu, sektörün kendi içerisinde çok güçlü bağlara sahip olduğu ve bütünlüğünü koruduğu, Kapalıçarşı'nın ise bir "ekol" olarak bu bütünün başlangıcı ve belirleyicisi olduğu görülmektedir.

Bu çalışmada; Kapalıçarşı ve kuyumculuk zanaatının, arka planında kendisini yaşatan bağlamlar ve insanlarla birlikte geçirdiği değişim analiz edilerek, bütünleşik koruma yaklaşımı çerçevesinde zanaat ve mekân arasındaki ilişkinin korunmasına yönelik ilkeler ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler: somut olmayan kültürel miras, İstanbul Kapalıçarşı, kuyumculuk, bütünleşik koruma, mekânsal değişim

Statement | Beyan:

This study is derived from Berfin BAYAR's graduation thesis entitled "The Intangible Cultural Heritage Values of the Grand Bazaar and the Reading of Change through Jewellery", completed in 2021 at Mimar Sinan Fine Arts University, Department of City and Regional Planning under the supervision of Assoc. Prof. Dr. Dilek ERBEY. | Bu çalışma, Berfin BAYAR'ın 2021 yılında Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümünde Doç. Dr. Dilek ERBEY danışmanlığında tamamladığı "Kapalıçarşı Somut Olmayan Kültürel Miras Değerleri ve Kuyumculuk Üzerinden Değişim Okuması" başlıklı bitirme tezinden üretilmiştir.

Submitted | Gönderim: 16.03.2023
Accepted | Kabul: 22.06.2023

Correspondence | İletişim:
bbayar10397@gmail.com
DOI: [10.5281/zenodo.8210448](https://doi.org/10.5281/zenodo.8210448)

Abstract

Intangible cultural heritage is a significant notion in the context of integrated urban conservation even though its recognition in the academic literature occurred belatedly and it can be seen in bazaar areas in its most concrete version in terms of its relationship with cultural heritage structures. Indeed, Istanbul Grand Bazaar presents a noteworthy context for this subject. As the subject of intangible cultural heritage and reflecting the cultural identity of Grand Bazaar, the jewellery craft has been existed since the foundation of bazaar for more than five centuries until today.

The relationships between both the traditional bazaar and production, and intangible cultural heritage and historic structures changes with the rapidly changing urban dynamics. In this context, this study sets the start point as the necessity of addressing separately to the space and the function; a conceptual framework is presented regarding intangible cultural heritage in line with the integrated urban conservation and Grand Bazaar is analysed regarding the relationship between the space and its cultural assets and crafts tradition within the context of change through its historical background. For this reason, on-site observations and diagnosis, and structured and in-depth interviews with jewellery artisans was conducted.

The jewellery craft boomed with Grand Bazaar and Khans, moved to a new place called Kuyumcukent after its construction which was designed as an alternative to Grand Bazaar. This new place aimed to be the new bazaar of the jewellery sector. Another cluster named Nuruosmaniye became the new location of jewellery artisans who want to stay closer to Grand Bazaar and keep their network by staying in the Historic Peninsula.

Assessing of all these new clusters regarding continuity, information transfer, economic and cultural dynamics, they form a part of the whole, the sector within itself has robust connections and protects its unity, while the Grand Bazaar is the inception and identifier of this unity as an “Ecole”.

In this research, the principles for conservation of the relationship between the place and craft within the integrated conservation approach by analysing the change in Grand Bazaar and jewellery craft together with the people and contexts sustained themselves in its background.

Keywords: intangible cultural heritage, Istanbul Grand Bazaar, jewellery craft, integrated conservation, spatial change

(1) Rezan Has Müzesinde düzenlenen “Cevher ve Zanaat: Kapalıçarşı Ustalarının İzinde” isimli sergi kapsamında oluşturulan “Çarşının Sekiz Ustası” başlıklı videoda, Haçik Kelleci’nin Kapalıçarşı tanımı. (Kösebay ve Orlandi, 2017)

(2) Türkiye tarafından 17 Ekim 2003 tarihinde kabul edilen “Somut olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi”nin Türkçesine T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Teftiş Kurulu Başkanlığı [ilgili internet sayfasından](#) ulaşılabilir. (Kösebay ve Orlandi, 2017)

“Tüm dünyanın bir fıncık içine sığdırılmış halidir Kapalıçarşı.”
(Haçik Kelleci, 2017)¹

GİRİŞ

Somut olmayan kültürel miras, en genel ifadeyle, önceki nesillerden gelen ve sonraki nesillere aktarılan gelenekler ve yaşayan ifadeler anlamına gelmektedir (UNESCO, 2003)². Çalışmanın ana bağlamını oluşturan ‘Çarşı’ ise, çok katmanlı ve çok boyutlu bir kültürel yapı kavramını karşılamaktadır. Bu iki kavram iç içe bulunduğu zaman anlam kazanır ve gelişir. Kültürel yapıları etrafındaki ifade biçimlerinden, pratiklerden ve geleneklerden ayırmak mümkün değildir. Aksi durumda, kültürel miras yapılarının kendi tarihinden beslenerek yaşattığı ifadeler dinamik yapısı kaybederken; somut olmayan kültürel miras da bağlamını yitirir ve gelecek nesillere bozulmadan aktarılması karşısında tehditler oluşur.

Günümüzde zaman ve mekân dinamikleri içerisinde, kültürel ve tarihi mekânlar kentsel ihtiyaçlar doğrultusunda hızlı bir şekilde dönüşmektedir. Somut olmayan kültürel mirasın da bu dinamiklere bağlı olarak hızlıca değişime konu olduğu temel bağlam kentlerdir. Kültürü üretirken gelecek nesillere aktaran ‘insan’ ise, zanaatın temel öznesi olan ‘zanaatkâr’ rolüyle önemli bir yaşayan kültür aktarıcısıdır. Bu mekânlar içerisinde gelişen ve somut olmayan kültürel mirasın en somut tezahürü olarak tanımlanan zanaat, birçok değişim unsuruyla ilişkisellik içerisinde. Bu yüzden, zanaatkârlığın ve onun mekânlarının değişimi birçok bağlamda ele alınmalıdır.

Çalışmadaki değişim okumasının esas olgusu olan zanaat, tarih boyunca çarşı mekânında örgütlenmiştir. Kapalıçarşı mekânı ve somut olmayan miras değerlerinin değişimini ve sürekliliğini okuyabilmek, değişimi tetikleyen unsurların ve arka planındaki süreçlerin ortaya konmasını gerektirmektedir. Bu nedenle çalışmada ilk olarak, somut olmayan kültürel miras kavramı ve bütünlük koruma yaklaşımı üzerinden kavramsal bir çerçeve sunulmaktadır. Ardından Kapalıçarşı; tarihsel süreç içerisinde değerlendirilmiş, salt bir tarih okuması yerine Osmanlı’nın ekonomik, dini ve sosyal perspektifinden Kapalıçarşı geleneksel üretim dinamiklerinin nasıl etkilendiği tartışılmıştır. Çalışmanın özgün bölümünü oluşturan “Zanaatın Yer Değiştirmesi” ve “Zanaatın Sürekliliği” bölümlerinde ise tarihi ve bilimsel yazın taramasına ek olarak Kapalıçarşı ve Hanlar’da zanaatkârlar ile derinlemesine ve yapılandırılmış görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Burada asıl amaç değişim okumasıyla beraber değişimin nedenleriyle birlikte analiz edilmesi ve son durumu görebilmektir. Görüşmeler ile hafızalarındaki mekânsal ve işlevsel değişimin, haritalar üzerinde tespitleri yapılarak değişimin temel etkenleri ve boyutları tartışılmıştır.

Kentlerin mekânsal, kültürel ve sosyo-ekonomik anlamda farklılaştığı göz önünde bulundurulduğunda, Kapalıçarşı’nın geleneksel üretim değerlerinin mekânsal bağlamıyla birlikte sürdürülmesinin önemi de daha belirgin bir biçimde ön plana çıkmaktadır. Kapalıçarşı’daki somut olmayan kültürel mirasın kuyumculuk üzerinden değişimi; mekânsal, ekonomik ve kültürel boyutlarıyla beraber ele alınarak değişen kent dinamikleri bağlamında tartışılacaktır.

BÜTÜNLEŞİK KORUMADA SOMUT OLMAYAN KÜLTÜREL MİRASIN YERİ

1975 yılında Avrupa Mimari Miras Kongresi’nde yayınlanan Amsterdam Bildirgesi bütünlük koruma yaklaşımını tanımlamış ve bu tarihten sonra koruma bilimsel yazını ve uygulamalarında önemli bir koruma politikası olarak yerini almıştır (ICOMOS, 1975). Bütünlük korumanın ortaya çıkışı daha çok fiziksel ve kültürel değerlerin birlikte ele alınmasının önemine vurgu yaparken yıllar içinde yaklaşım giderek gelişerek tarihi çevrelerde somut ve somut olmayan kültürel miras öğelerini de içerek şekilde tanımlanmıştır.

Somut olmayan kültürel miras (SOKÜM) kavramı, ilk kez bütüncül bir anlayış ve koruma yaklaşımı üzerinden 2003 tarihli Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi’nde ele alınmıştır (UNESCO, 2003). UNESCO, temel amaç ve prensiplerini kültür yoluyla gerçekleştirmek amacıyla, SOKÜM Sözleşmesi’nde somut olmayan kültürel mirası diğer sektörlerle tamamlayıcı ve bütüncül bir bağlamda ele almış; ilkelerini disiplinler arası bir yaklaşım

geliştirmiştir (Tüzel, 2020: 5). Aynı zamanda SOKÜM değerlerini ekonomik büyümenin bir parçası olarak hedeflemiş, 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri ile de yakından ilişki kurmuştur (Tüzel, 2020: 1).

Somut olmayan kültürel miras en genel ifadeyle toplumların sözlü gelenek, ritüel, bilgi ve beceri gibi kültürel ifade biçimlerinin nesiller arası aktarımı anlamına gelmektedir. SOKÜM Sözleşmesi’nde (UNESCO, 2003) SOKÜM değerleri beş alt başlık halinde sıralanmıştır:

1. Somut olmayan kültürel mirasın bir aracı olarak dil de dahil olmak üzere sözlü gelenekler ve ifadeler;
2. Gösteri sanatları;
3. Sosyal uygulamalar, ritüeller ve bayram etkinlikleri;
4. Doğa ve evrenle ilgili bilgi ve uygulamalar;
5. Geleneksel zanaatkârlık.

‘Aktarım’ ifadesi somut olmayan kültürel mirasın temelinde yatan esas eylemdir. ‘Yapı’ niteliğindeki kültürel miras değerlerinden farklı olarak, kendini ‘aktararak’ gerçekleştiren bir kültürel değerler bütünü oluşturarak toplumsal kimliğin de devam etmesini sağlar. Bu değerleri aktaran ve sonrasında bu aktarılan değerleri kabul edip yaşatan bir toplum yapısı var olmadıkça da somut olmayan kültürel miras değerlerinin sürekliliği mümkün olmayacaktır (*UNESCO - Dive Into Intangible Cultural Heritage!*, n.d.).

Zanaatkârlık ve el sanatları, 2030 sürdürülebilir kalkınma hedefleri ile doğrudan ve dolaylı olarak bağlantılıdır. Kültür turizmi, kültür ekonomisi ve kültür endüstrisi gibi yaratıcı sektörlerle ortak çalışma alanları bulunmaktadır. Öte yandan, pazarlama, turizm ve endüstri alanlarıyla ilişkisi bazı durumlarda aşırı ticarileştirme gibi riskler oluşturmaktadır (Tüzel, 2020: 16). Zanaatlar, risk unsurlarıyla karşı karşıya kalmadığı sürece özgünlüğünü koruyarak turizme ve ekonomiye katkı sağlamaktadır. SOKÜM Sözleşmesinin ‘Madde 2: Tanımlar’ başlığında SOKÜM’ün korunmasında insan hakları esaslarına ve sürdürülebilir kalkınma ilkelerine uygunluğun gözetileceği belirtilerek ekonomik kalkınma vurgusu yapılmıştır (UNESCO, 2003). Bu maddede somut olmayan kültürel miras için; “gelecek kuşakların ihtiyaçlarını geçmişin kültürel birikim ve deneyimlerinden faydalanarak oluşturulan kalkınma modellerine uygun olma” kriteri, unsurların listeye girebilmesi için öne sürülen kriterlerin başında gelmektedir (Tüzel, 2020: 9). Unsurların listeye girmesi koruma ve yaşatma için bir sonuç değil sürecin ilk adımı olarak değerlendirilmektedir. Bu sürecin, 2030 Sürdürülebilir Koruma Hedefleriyle uyum içerisinde gelişmesi ve entegre bir yapıya kavuşması; SOKÜM’ün nesiller arası aktarımının kesintiye uğramamasına ve risklere karşı özgünlüğünü koruyup yaratıcı bir sektör olarak gelişmesine bağlıdır (Başat, 2013: 61-63).

UNESCO’nun da tanımladığı üzere, zanaatkârlık ve el sanatları somut olmayan kültürel mirasın ‘en somut’ tezahür biçimidir (*UNESCO - Traditional Craftsmanship*, n.d.). Üretim, endüstri, turizm, pazarlama ve sürdürülebilir ekonomi kavramlarıyla da iç içe dinamikler barındırır. Bu geleneklerin çıktıları her ne kadar somut olsa da ürünlerin icrası, bilgi birikimi, kültürel bellek ve bilginin aktarım şekli ile bu kavramların birbiriyle ve toplumla olan ilişkisi SOKÜM olarak kabul edilir. Tüm bu

kavramların ve değerlerin ‘kümelenme noktası’ niteliğinde olan ‘çarşı’ ise, el sanatları ve zanaatların icra edildiği alışveriş mekânıdır. Çalışmanın odağını oluşturan Kapalıçarşı 562 yıllık tarihiyle birlikte günümüzde halen birçok geleneksel el sanatına ve zanaata ev sahipliği yapmaktadır.

Somut olmayan kültürel miras toplumların tarih içinde biriktirdiği bilgi ve deneyim süreçlerini içerir. Somut kültürel miras değişmeyen bir yapıya sahipken somut olmayan kültürel miras, zamana bağlı olarak değişme eğilimindedir. Her iki kavramın nitelikleri farklı olsa da birbirinden bağımsız olarak ele almak mümkün değildir. SOKÜM ise içerisinde bulunduğu strüktürü kaybettiğinde dinamik yapısını yitirebilmektedir (Başat, 2013: 61-62). Bütüncül koruma yaklaşımı; somut ve somut olmayan kültür mirasını birlikte ele almaktadır.

Birçok dinamiği bünyesinde barındıran Kapalıçarşı, ülkemizdeki ve hatta dünyadaki en büyük ve eski kuyumculuk kümelenmelerinden biridir (Eceral vd., 2009: 134). Bu anlamda hem tarihi bir mekân olarak hem de SOKÜM olarak 562 yıllık süreçte gelişip dönüşen Kapalıçarşı ve kuyumculuk zanaatı değişen kentsel dinamikler ve kültürel etkilerle değişim içindedir. Değişimin kültürel miras değerlerinin bütün olarak korunması, üzerinde yarattığı tahrip ve tehdidin çok iyi anlaşılması ve geleceğe dönük tedbirlerin ilkelerinin belirlenmesi gerekmektedir.

BİR ZANAAT AKADEMİSİ OLARAK KAPALIÇARŞI’NIN OLUŞUMU VE MEKÂNSAL KURGUSU

Kapalıçarşı, 1460 yılında ortaya çıkışından itibaren hem bir ticaret merkezi olarak hem de bir kültür merkezi olarak öncü bir mekân niteliği taşımış; tarihsel süreçte birçok yapısal ve işlevsel değişim geçirmiştir. Bu bölüm, değişim okumasının tarihsel arka planını sunmakta, ‘çarşı’ kavramının kökenlerinden gelerek Kapalıçarşı’nın tarihine uzanan bir tarihsel okuma yapmaktadır.

Konstantinopolis, Doğu Roma Dönemi’nden itibaren ticaretin merkezi olarak karşımıza çıkar. Ticaretin İstanbul kent mekânında tezahür etme biçimi iki temel aks üzerinden şekillenmiştir: Akropol Meydanı’ndan başlayarak Fatih Camii’ne dek uzanan yol ve bu yolu kuzey-güney yönünde kesen Uzunçarşı. Burada Uzunçarşı bölgenin ana aksı olarak kabul edilirken Beyazıt Meydanı ise bu tarihi ticaret aksının esas ve başlangıç noktası olarak aktarılmaktadır. Kapalıçarşı ise, bu aksların kesişim noktasında ve önemli kentsel öğelere yakınlığıyla öne çıkmaktadır (Küçükerman ve Mortan, 2010: 48). Günümüzde Tarihi Yarımada’nın ticaret bölgesi büyük ölçüde, Eminönü-Unkapanı arasında kalan sahil çizgisiyle, Sultanahmet Meydanı’ndan başlayan ve Beyazıt Meydanı’na kadar uzanan Divan Yolu arasında kalan bölgeden oluşmaktadır.

Çarşı, Osmanlı kentinin kalbini oluşturmuş, esnaf ve zanaatkarın örgütlülüğü de çarşıyla birlikte bir gelenek olarak tarihte yerini almıştır. Bedestenli çarşı ise bu örgütlenmenin mekânı olmuştur. Çarşı teriminin etimolojisine bakıldığında; Farsça kökenli terimin *çar*:dört, *su*:yol terimlerinden türeyerek ‘dört yol’ anlamına geldiği; kesişme ve toplanma alanı gibi kavramlara atıf yaptığı görülmektedir (Küçükerman ve Mortan, 2010: 114). Doğu kentlerine baktığımızda; çarşının merkezi oluşturduğu ve kentin ekonomik sisteminin temeli olduğu anlaşılmaktadır. Bu mekânlar bir yandan ekonomik değer yaratırken diğer

Şekil 1. Tarihi Yarımada ticaret aksları ve Kapalıçarşı’nın konumu

Not. GoogleEarth uydu görüntüsü altlık olarak kullanılarak yazarlar tarafından hazırlanmıştır.

yandan kamusal mekânlar sunarak toplumsal yaşamı tanımlayan, kentlerin ve devletlerin politik durumlarını ve değişimlerini yansıtan mekânlar olmuşlardır. Çarşı; içerisinde bedesten, han ve arasta gibi mekânları da barındırarak ve ‘sokak’ üzerinde örgütlenerek bir ‘zanaat akademisi’ oluşturmuştur (Küçükerman ve Mortan, 2010: 158).

Osmanlı’da devlet, üretimi desteklemiş, ama ekonomide özerkleşmeyi desteklememiştir. Sınıfsal gelir farklılaşması vardır ve bu durum daha çok o sınıfın becerilerine bağlı olarak ortaya çıkmıştır. (Küçükerman ve Mortan, 2010: 160). Bir ürünün niteliği ve kalitesi, zanaatın gelişkinliğine ve üretenin üstün yeteneğine bağlı olarak artmıştır. Zanaata verilen değer nedeniyle, Osmanlı’da zanaat kolları oldukça gelişmiştir. Bu dönemde iktisadi yapının önemli bir bileşeni olan lonca ve gedikler, esnaf örgütlenmesini ve dayanışmasını temsil eden ‘ahilik’ ve ‘fütüvvet’ anlayışından gelerek; aynı zamanda sosyal ve ekonomik hayatta ‘iyilik’ ve ‘güzellik’ olgularını aşılacaktır (Kal’a, 2003: 251).

Şekil 2. Kapalıçarşı, bedesten ve kent dokusu

Not. Aerial View of Grand Bazaar in Istanbul, Turkey. It Is One of The . . . , n.d.

Kapalıçarşı, İstanbul’un fethiyle beraber yeniliklerin doğduğu bir ortamda ve Osmanlı İmparatorluğu’nun hem kültürel hem de iktisadi yükselişine denk gelen zaman diliminde, Çarşı-yı Kebir (Büyük Çarşı) olarak anılmak üzere yerini almıştır.

“İstanbul’un alınışı ve II. Mehmet’in çarşısını yaptırması, imparatorluğun yükseliş çizgisinin iyi bir noktasına rastlar. Bu demektir ki, bu pazaryeri açıldığı zaman bile, Çarşı’nın malla ve sanatla dolması için her şey hazır. Koca bina, Bursa ve Edirne’nin benzer çarşılarından daha şanslı bir başlangıçla dünyaya gözlerini açmıştı; hem de bir dünya şehrinin kalbi olarak. Sonra, geçen dört yüz yıl buna sadece daha fazla zenginlik, incelik, görgü ve bilgi ekledi.” (Ç. Gülersoy’dan aktaran Küçükerman ve Mortan, 2010: 157).

Küçükerman ve Mortan (2010: 152) ‘Çarşı, Pazar, Ticaret ve Kapalıçarşı’ isimli kitabında, Kapalıçarşı’nın, İstanbul’da ve dünyada ticarete yön verecek büyük bir proje olarak tasarlandığını ifade etmektedirler. Bu proje bir ‘model’ olarak kurgulanmış; İstanbul kent bütünü içerisinde bütünü ana parçası ve kentin ekonomi çarkının döndüğü yer olarak tasarlanmıştır. Bir mimari yapının ötesinde, şehrin diğer alanlarıyla ilişkisi üzerinden bir ticaret bölgesi olarak tasarlanması, üstü kapalı bir çarşı olmanın da ötesinde bir zanaat ve sanat mekânı olarak örgütlenmesi, arazi ve sokak ile bütünleşmiş yapısı; bu çarşının kuruluşundan günümüze çeşitli fiziksel bozulmalara ve hasarlara rağmen yerinde kalmasını ve gelişmesini sağlamıştır (Küçükerman ve Mortan, 2010: 152-153).

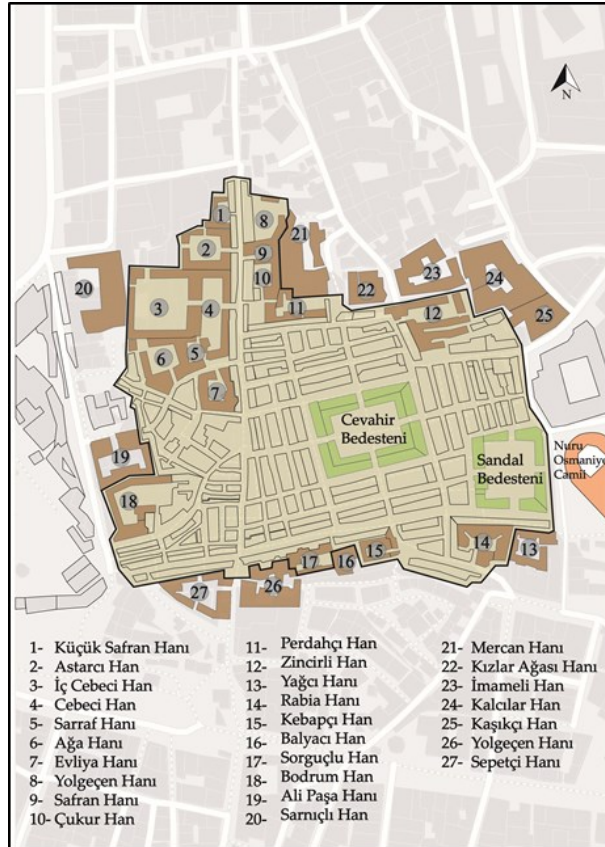
Kapalıçarşı, 30.702 m²’lik alanda toplam 64 adet cadde ve sokak üzerinde kurgulanmış ve kentin tarihi dokusuyla bütünleşik bir yapıdır. Kuzeyinde hanlar bölgesi, güneyinde Yeniçeriler Caddesi, batısında Beyazıt Camii, doğusunda ise Nuru Osmaniye Camii bulunmaktadır. Temel mekânsal kurgusu sokak ile biçimlenmesinden gelir. Üstü tonozlu ve kiremitli çatılarla örtülü sokaklar, kentle bütünleşik ve kendine has bir yapı oluşturur. Cevahir ve Sandal Bedesteni, çarşının iç çekirdeklerini oluşturur. Bedestenlerin etrafında gelişen dükkânlar, hanlara bağlanmaktadır. Şekil 4’te yer alan haritada gösterildiği üzere Kapalıçarşı’ya bağlı toplamda 27 adet han bulunmaktadır.

Şekil 3. Thomas Allom 1836
Kapalıçarşı gravürü

Not. File:the Great Bazaar,
Constantinople - Walsh
Robert & Allom Thomas -
1836.jpg - Wikimedia
Commons, 1836

Hanlar, çarşıya gelen malların teslim alındığı ve depolandığı yapılar olmanın yanında; kumaşçılık, dericilik ve kuyumculuk gibi zanaatların üretim yerleri olarak işlev görmektedirler. Bu bağlamda çarşı ile hem yapısal hem de işlevsel olarak bir ilişki içerisindedirler. Hanlar, ticaret ve el sanatları ile şehrin sosyal, ekonomik ve kültürel tarihini simgelemektedir. Hanlar sadece maddi değerler değil, aynı zamanda ekonomik faaliyetler, konaklama sistemi, ticaret yapan zanaatkârlar nedeniyle geçmişten günümüze çeşitli el sanatlarını barındırmıştır (Erbey ve Salt, 2019, s. 690). Kapalıçarşı’yı çevreleyen hanlardan Zincirli Han günümüze kadar iyi korunmuş örneklerden biridir.

Şekil 4. Kapalıçarşı ve hanlar

Not. Çalışma kapsamında yazarlar tarafından hazırlanmıştır.

Kapalıçarşı, kurulduğundan beri kendine özgü kuralları ve lonca sistemiyle güvenli bir sosyo-ekonomik alan olarak kabul edilmiştir (Güldürmez, 2019, ss. 278-281). Esnafın temel ilkesi olan dayanışma, açık dükkân anlayışıyla perçinlenerek müşteriler ve esnaf arasında güven duygusunu geliştirmiştir. Mekânsal olarak da bulunduğu alanda morfolojik bir bütünlük sağlamasının yanı sıra kendi içerisinde de kentsel yapısal öğeler barındırmaktadır. Şekil 6’da görüldüğü üzere ana caddelerin kesişim noktalarında bulunan ‘dua meydanları’, tarihsel geçmişte, Kapalıçarşı esnafının dükkânlarını açmadan önde toplanarak ‘Kapalıçarşı Duasını’ okudukları meydanlardır. Kuşluk vaktinde dükkânlar açılmadan hemen önce okunan çarşı duasının, hayırlı ve bereketli bir güne vesile olması beklenirdi.

Çarşı içindeki yollar, birbirini dik kesen ana akslardan oluşmaktadır. Cevahir Bedesteni’nin içerisinden geçen ve etrafını çevreleyen yollar çizgisel olmakla birlikte çarşının dış kısımlarına doğru organik yol dokusu göze çarpmaktadır. Uzun Çarşı Caddesinin çarşı içerisindeki devamı niteliğinde olan Yağlıkçılar Caddesi ile Kuyumcular Caddesi dikey; Kalpakçılar Caddesi ile Halıcılar Caddesi ise yatay ana akslardır.

SKETCH

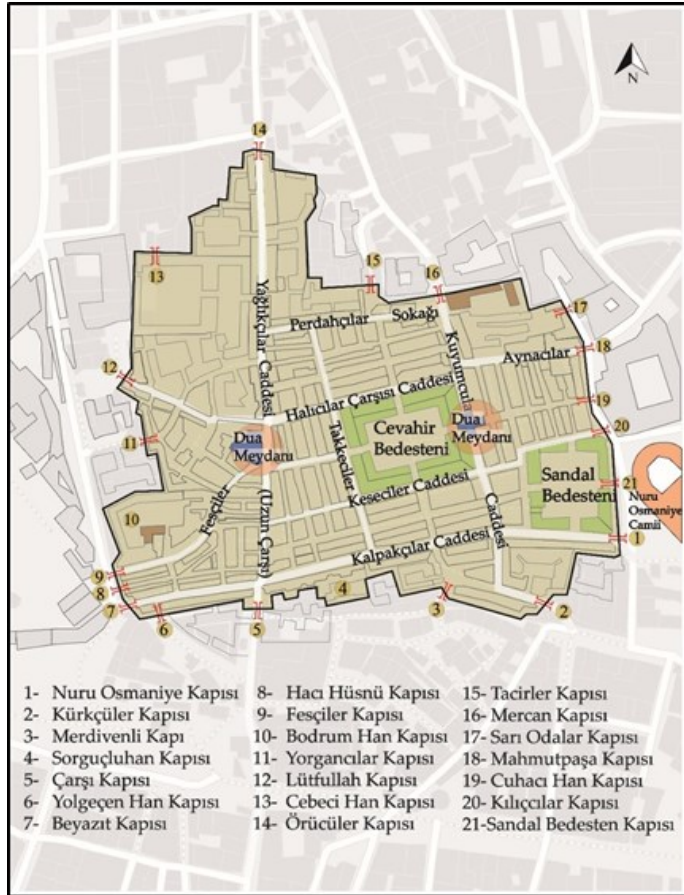
Year | Yıl 2023
Volume | Cilt 05
Number | Sayı 01

“Kapalıçarşı’nın Somut Olmayan Kültürel Mirası Kuyumculuk: Bir Değişim Okuması”

B. Bayar, Y. D. Erbey

Şekil 5. Zincirli Han

Not. Yazarların kişisel arşivi

Şekil 6. Kapalıçarşı’nın kapıları, yolları ve meydanları

Not. Çalışma kapsamında yazarlar tarafından hazırlanmıştır.

Kapalıçarşı, İstanbul’un mekânsal gelişiminde etkin bir rol üstlenen Divanyolu aksının önemli bir belirleyicisi olmuştur. 16. yüzyılda kentin nüfusu artmaya başlamış, ticaret Haliç ve Divanyolu arasındaki bölgeden buraya kaymıştır. Bu yeni ticari merkezin oluşmasında, Çarşı kadar, han yapıları da etkili olmuştur. Bu dönemden itibaren, hanlar ve Kapalıçarşı mekânsal ve ekonomik bağlamlarda hep ilişkisellik içinde olmuştur.

Osmanlı’da daha çok gayrimüslim nüfus ticaret ve zanaat ile uğraşmıştır. Değerli madenler ve mücevheratta daha çok Ermeniler ve Yahudilerin öne çıktığı bilinmektedir (Şabudak, 2012, s. 9). Yine bu dönemde zanaatkârlar kentin

ekonomisinde önemli aktörler olmuşlar, kuyumculuk ve mücevher kümelenmeleri de Kapalıçarşı ve çevresinde yer seçmiştir. 19. yüzyıldan günümüze emek yoğun geleneksel üretim Tarihi Yarımada'da kalmaya devam ederken, teknolojik gelişmeler ve ekonomik yapının değişmesiyle teknoloji ağırlıklı endüstriyel alanlar, kent çeperinde daha geniş ve stratejik alanlara doğru yer seçmeye başlamıştır. Yoğunluklu olarak küçük ve orta sermayenin tarihi merkezde yer seçmeye devam etmesi, ticari ve turistik faaliyetlerin artmasıyla burası yerleşik alandan yoksun bir hale gelerek çöküntüleşen alanlar oluşturmuştur. Tüm bu gelişmelerle beraber alanın özgün iktisadi yapısı, cazibesini de yitirmeye başlamıştır (Şabudak, 2012, ss. 24-25). Bu değişime konu özgün alanları oluşturan geleneksel üretim ve zanaatkârlık, somut olmayan kültürel miras niteliği taşımakta ve tarihsel süreçten bu yana bir takım dönüşümleri ifade etmektedir.

Özetle, Kapalıçarşı, bir alışveriş yapısının ötesinde, kentin sosyoekonomik süreçlerinin döndüğü üzeri kapalı bir zanaat akademisidir. Bu çarşının 'büyük bir proje' olarak nitelendirilmesinin nedeni, zanaat ve sanat çevresinin seçkin olmasıyla tasarım süreçlerinin üst düzey bir kültür oluşturmasıdır. Tarihsel süreçte İstanbul'un en büyük deprem ve yangınlarına şahit olan Kapalıçarşı'nın hâlâ ayakta olmasının sebebi, salt kâgir ve ahşap yapı içerisinde değiş tokuş yapılan bir pazar alanı olmasının ötesinde; içerisindeki zanaat örgütlenmesi ve kendine has kurallarıyla sokak üzerinde biçimlenmesidir. Tarihi Yarımada, Osmanlı Dönemi'nde uluslararası anlamda önemli bir ticaret merkezi olmasının yanı sıra 19. yüzyıldan itibaren dünya konjonktürünün değişmesiyle birlikte önemli kırılma noktaları yaşamıştır. Tarihi Yarımada'daki geleneksel ve küçük çaplı üreticiler ise bu değişen sistemin içinde zorlanmaya veya kaybolmaya başlamışlardır. Bir sonraki bölümde çalışma kapsamında belirlenen zanaatkârlar ve Kapalıçarşı esnafıyla yapılan görüşmeler ile değişimin nedenleri ve sonuçları araştırılmıştır.

ZANAATIN YER DEĞİŞTİRMESİ: KAPALIÇARŞI-KUYUMCUKENT-NURUOSMANİYE KÜMELENMELERİ

Kapalıçarşı'da yer kurma pratikleri ve zaman algısı modern alışveriş yapılarından farklıdır. Bunun temel sebebi, çarşının gün ışığıyla ilişki kurması ve içerisindeki sosyal bağlardır. Çarşının sosyal bağlar oluşturmasının en güzel örnekleri 'pazarlık' ve 'kişiyeye özel üretim'dir. Bireyler, bir müşteri olmanın da ötesine geçerek; ürünlerin fiyatında karşılıklı anlaşmaya varmak için pazarlığı deneyimler ve kendi zevkine uygun bir parçaya sahip olabilmek için ise zanaatkâr ile karşılıklı iletişim kurar. Bu dayanışma ve sosyal uyum çarşığı ziyaret edenleri salt 'tüketici' rolünden kopararak onları çarşının bir öznesi haline getirmektedir. Çarşının birer öznesi haline gelen bireylerin çarşığı algılama biçimi de farklı olmaktadır. Kişiler esnafı iletişim kurarak, pazarlık ederek, yeri geldiğinde kendine özel bir tasarım isteyerek aslında Kapalıçarşı'yı farklı imgelerle ve böylelikle Kapalıçarşı herkes için ayrı ve özgün bir mekân haline gelir. Bu özgünlük müşteri ve zanaatkâr arasındaki ortak düşünce yaratma biçiminden de kaynaklanmaktadır (Akyol, 2016, s. 63). Ortak düşünce ve yaratıcılığın en somut örneği özellikle Kapalıçarşı kuyumculuk zanaatının kişiyeye özel mücevher üretiminde görülebilir. Alıcının hayal gücü, kültürel bilinci ve zevkleri, zanaatkârın el işçiliğiyle buluşur ve bu Kapalıçarşı geleneğinin en güzel örneklerinden biridir.

Şekil 7. Kapalıçarşı’da bir sokak

Not. Yazarların kişisel arşivi

Kapalıçarşı’da sokak ve caddeler meslek ve zanaat kollarına göre ayrılarak isimlendirilmiştir. Bu geleneğin örneklerinden Zenneciler, Yağlıkçılar, Terlikçiler, Perdahçılar gibi sokak ve cadde isimleri geçmişin izlerini yansıtmaktadır. Lonca geleneğinden gelen bu özellik yine Kapalıçarşı geleneğine özgü olup müşterinin fiyat karşılaştırması yapabilmesinde ve esnafın dürüst fiyat belirlemede etkili olmuştur. Bunun yanı sıra bahsedilen bu zanaat kolları günümüzde yalnızca sokak ve cadde ismi olarak kalmıştır (Olgun, 2006, s. 21). Özellikle 1980 sonrasında meslek kollarında belirgin bir değişim söz konusudur. 1972 yılında temel olarak 22 meslek grubu faaliyet gösterirken günümüzde bu sayı 11’e düşmüştür (Sönmez, 1993, s. 18). Eski zanaat kolları giderek kaybolurken turizmin etkisiyle yeni meslek kolları ortaya çıkmaktadır. Kuyumculuk ve mücevher üretimine bakıldığında ise üretimde çeşitli koşullara bağlı olarak değişimler mevcut olsa da Kapalıçarşı’nın kuruluşundan itibaren bir devamlılık söz konusudur.

Kuyumculuk ve mücevher üretimi uzmanlık gerektiren birçok alt iş koluna ve üretim aşamasına sahip bir zanaat türüdür. Dayanışma, işbirliği ve etkileşim unsurlarıyla birlikte rekabetin de gerekli olduğu bu ekonomik kümelenmede rol oynayan zanaatkârlar ve firmalar birbirinden beslenen ve birbirine bağlı bir yapı oluşturmaktadır (Evren ve Ökten, 2013, s. 38). Bu yapıyı tanımlayan ‘kümelenme’ kavramı, “ortak üretim veya değer zincirlerinde bulunan şirketlerin ve kurumların tesadüfi olmayan bir mekânsal yoğunluğu” olarak tarif edilmektedir (Büter ve Pohl’dan aktaran Weber, 2018, s. 49). Kapalıçarşı kuyumculuk kümelenmesi için özellikle yeni mekânsal odakların ortaya çıkmasıyla beraber mekânsal yenilikler ve sektörde yer alan aktörlerin ilişkiler ağının dönüşümü söz konusudur. Küçükçekmece, Bağcılar ve Şişli gibi küçük ölçekli kuyumculuk merkezleri, Kapalıçarşı dışında ortaya çıkan yeni merkezlerdir. Temelde iki üretim biçimine yoğunlaşan kuyumculuk, ‘emek yoğun’ ve ‘endüstriyel kuyumculuk’ olarak ayrılmaktadır. Emek yoğun, Kapalıçarşı ve hanlar bölgesinde kalmaya devam ederken endüstriyel kuyumculuk kent merkezinin dışında konumlanmaktadır.

(3) Altın ve gümüş gibi değerli madenlerin üzerlerine herhangi bir süs işlemi yapılmaksızın öze bağlı kalınarak yapılan sanat. Pırlantanın sadesini yapan kişi.

Sektörde makineye dayalı yani endüstriyel kuyumculuk var olsa da uzmanlık gerektiren alanlarda zanaatkâr ihtiyacı devam etmektedir. Üretimde aktörler arasındaki koordinasyonu sağlayan ve mücevherin ‘sade’ olarak nitelendirilen montür kısmını tasarlayan sadekâr³, üretim zincirinin en önemli parçasını oluşturmaktadır (Evren ve Ökten, 2013, s. 38). Bu zanaatın en önemli temsilcileri Kapalıçarşı’da mesleklerini icra etmektedirler.

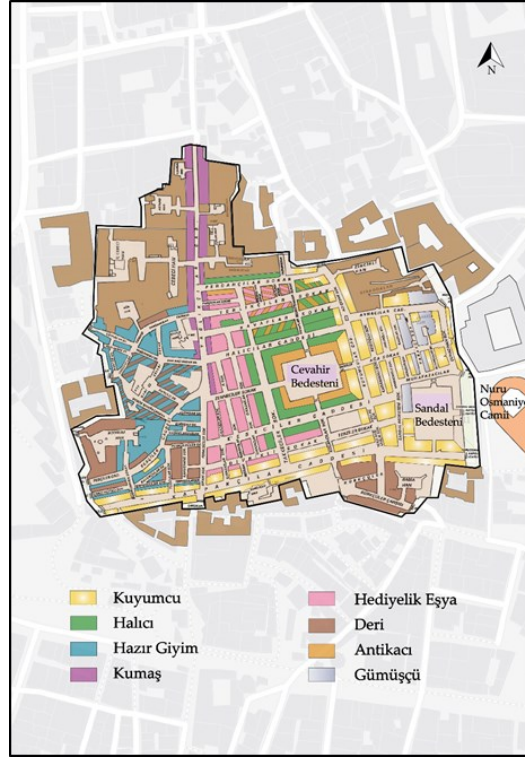
Kapalıçarşı ve çevresi sadece İstanbul’da değil, Türkiye’de hatta dünya çapında etki alanı geniş dev bir altın kümelenmesidir. Ülke çapında en çok üretim ve ihracat yaparak öne çıkan 10 kuyum firmasının 9’u, Türkiye’deki altının yarısını işleyen Kapalıçarşı’da kümelenmiştir (Evren ve Ökten, 2013: 38). Ayrıca Türkiye’nin altın üretim ve ticaretinde Avrupa’da ilk sırada yer almasında, Kapalıçarşı’nın önemi büyüktür. Pandemi sonrasında Türkiye’nin toplam mücevher ihracatı %79 artarak 2021 yılında bir önceki yıla göre altın üretim ve ticaretinde İtalya’yı geçerek Avrupa’da ilk sıraya yerleşmiştir (A. Kurtulmuş, kişisel görüşme, 23 Nisan 2021; TJE, 2021).

Kapalıçarşı kuyumculuk ve mücevher zanaatı, Tarihi Yarımada’nın çok katmanlı tarihsel ve kültürel yapısından beslenerek gelişen, kendine özgü üretim süreçleriyle çarşının ayrılmaz bir parçasıdır. Burada önemli imparatorlukların etkisiyle doğu ve batının özgün sentezi her tarihsel dönemde bilgisini aktararak tasarıma ve işçiliğe de yansımıştır. Dolayısıyla geçmişten gelen kültürel izleri de barındıran Kapalıçarşı kuyumculuğu kendine has bir özellikte olup, ince işçiliğin ve ‘Kapalıçarşı Ekolü’ denilen mücevher tarzının temsilcisidir. Bizans İmparatorluğu ve sonrasında Fatih Sultan Mehmet döneminde çarşı yaptırıldıktan sonra uluslararası alanda etkisini genişletmesine yönelik özel bir girişim başlatılmış; talebin yönlendirilmesi ve dönemin en iyi ustalarının ve zanaatkârlarının İstanbul’da yer seçmesi, en özel ve en kaliteli işlerin burada yer almasıyla ‘Kapalıçarşı Ekolü’ ortaya çıkmıştır. Küçükerman ve Mortan’ın ifadesiyle, Osmanlı saraylarının, ‘Ehl-i Hiref Topluluğu’ yoluyla Kapalıçarşı’da öncü ürün üretimi ve seçkin bir çevre yaratılmıştır (Küçükerman ve Mortan, 2010: 191). Bu ince işçilikli ve özel üretim tekniği büyük çoğunlukla Ermeni ve Süryani ustalar tarafından sürdürülmüştür. İstanbul’un kendine has üretim tekniğini ve doğu-batı sentezini simgeleyen ‘Kapalıçarşı Ekolü’ zamanla ünlü olarak etki alanını genişletmiştir.

Kapalıçarşı’daki kuyumcular için Cevahir Bedesteni ve çevresinde bulunan dükkânlar tahsis edilmiştir. Çarşının merkezinde konumlanan kuyumcular için o dönemde ‘Kuyumcular Caddesi’ ayrılmıştır. Çarşının üçte birine yakın bir alanı oluşturan kuyumcu dükkânları, Kuyumcular ve Kalpakçılar Caddeleri üzerinde Şekil 8’de sarı renkle gösterilen alanlarda yer almaktadır.

Yeni Kümelenmeler: Kuyumcukent

1980’lerden itibaren, ekonomi politikalarının serbestleşmesi ve endüstriyel üretimde teknolojik gelişmelerin yaşanmasıyla beraber geleneksel üretim geri planda kalırken sektörün ticari boyutu öne çıkmıştır. Ancak diğer taraftan serbest piyasa içinde önemli bir yere sahip olan altın piyasası ve değerli maden işçiliği önem kazanmıştır (Eceral vd., 2009, s. 126).

Şekil 8. Kapalıçarşı faaliyet alanları

Not. Çalışma kapsamında yazarlar tarafından hazırlanmıştır.

Tarihi Yarımada’da yer alan kuyumcu atölyelerinin desantralizasyonu ve kent çeperine taşınmasına ilişkin karara ilk kez İstanbul 1 Numaralı Kültür ve Tabiat Varlıkları Koruma Kurulunun 1995 tarihli 6898 sayılı kararında yer verilmiştir:

“Tarihi yarımada da yer alan depolama toptan eşya ticareti, ateşli, gürültülü, atölye ve imalathanelerin tasfiye edilmesi bu işlemlerle ilgili çalışma ruhsatlarının yenilenmemesi ve yeni ruhsat verilmemesi”

İlerleyen süreçte, plan kararlarıyla bu girişim yasal bir zemine oturtulmuştur. 30 Nisan 2005 tarihli 1/5.000 ölçekli Tarihi Yarımada Koruma Amaçlı Nazım İmar Planı’nda yer alan

“Beyazıt, Dayahatun, Mercan ve Mollafenari bölgelerinde yoğunluk gösteren altın ve gümüş imalatının çevreye zararlı alt sektörü olan ramatçıların Kuyumcukent’e desantralizasyonu”

kararı ile birlikte Tarihi Yarımada ve özellikle Kapalıçarşı ve hanlar bölgesinde faaliyetlerini sürdüren atölyelerin Kuyumcukent’e taşınması zorunlu kılınmıştır (Evren, 2010, s. 64). Yalnızca Kapalıçarşı ve çevresinde faaliyet gösteren kuyumcu atölyelerinin ilk defa 1990’lı yılların sonu ve 2000’li yılların başından itibaren Bahçelievler-Güngören-Bağcılar üçgeninde ve kent çeperinde konumlanmaya başladıkları görülmektedir.

Kuyumcukent’e taşınma eğiliminde; altyapısı daha gelişkin sağlıklı koşullarda iş yapma ve üretimi daha sistematik hale getirme düşüncesi yatmaktadır. Üretim ve çalışma koşullarını geliştirmenin yanı sıra yer seçimi de belli etkenler doğrultusunda gerçekleşmiştir. İstanbul’un gelişme eksenlerine ve öne çıkan akslarına bakıldığında Kuyumcukent’in yer seçiminin stratejik bir noktada konumlandığı görülmektedir. Divan yolu, İstanbul’un önemli gelişme eksenlerinden biridir. Bu yolun batıya doğru dolaylı uzantısında Atatürk Havalimanı ve kent içi sanayi bölgeleri de yer almaktadır (Weber, 2018, s. 65).

Şekil 9. Kapalıçarşı ve Kuyumcukent’in konumu
Not. Çalışma kapsamında yazarlar tarafından hazırlanmıştır.

Kuyumcukent’in yer seçiminde yeni gelişen merkezlere yakınlık öne çıkmaktadır: Atatürk Havalimanı, İstanbul Dünya Ticaret Merkezi, Serbest Bölge ve Türk Dış Ticaret Kompleksi. Dolayısıyla kentsel işlevlerin modernleşmesi, yeni yer seçimlerini doğurmakta ve bu yer seçimlerinin stratejik bölgelere kaymasını beraberinde getirmektedir (Weber, 2018, s. 67).

Görüşme yapılan esnaf ve zanaatkârlar, Kuyumcukent’in sektörün gelişmesinde önemli bir etken olduğu görüşünde ortaklaşmış, taşınma konusunda olumsuz görüş bildiren olmamıştır. Bu konudaki olumlu yaklaşımlarının temelinde Kapalıçarşı çevresindeki hanlarda çalışma ve üretim koşullarının sağlıklı oluşu bulunmaktadır. Çalışma alanlarının küçük, havasız ve güneş almayan mekânlar olduğu dile getirilmiştir. Diğer yandan üretimde kullanılan malzemenin işlenmesi ile oluşan zararlı maddelerin yarattığı riskler ve bu riskin önlenmesine yönelik sistemlerin hanlarda inşa edilmesinin zor olduğu, dolayısıyla atölyelerin çevre ve insanlar için yarattığı tehlikeler dile getirilmiştir (C. Zengin, kişisel görüşme, 11 Mayıs 2021).

Hanlar açısından olumsuz olarak değerlendirilen bir diğer konu ise güvenlik sorunudur. Güvenli çalışma ortamı, sağlıklı üretim koşulları gibi hususlar tarihi merkezde iş yapanlar açısından daha öncelikli olarak görülen konular arasındadır. Üretim koşulları iyileştirilmedikçe hanlarda üretimin yasaklanması gerektiği dahi dile getirilmiştir (C. Zengin, kişisel görüşme, 11 Mayıs 2021).

Şekil 10. Kuyumcukent
Not. KİAŞ, n.d.

Kapalıçarşı ve çevresindeki hanlar arasında mesafelerin uzak olması ve hanların birbirlerinden kopuk olmaları da olumsuz olarak değerlendirilen konulardan bir diğeridir. Bu noktada Kuyumcukent’in daha kurumsal ve firmaları tek çatı altında toplayan bir yapısının olması sektör içinde olumlu bir girişim olarak ifade edilmiştir. Aynı ürünün üretimini yapan hanların birbirinden çok uzak mesafelerde olduğu ve dolayısıyla firmaların fiyat karşılaştırması yapabilmesi için bir uçtan bir uca gitmek zorunda kaldığı aktarılmıştır. Bununla birlikte çalışma alanları dar olduğu için atölye geleneğini sürdüren esnafın da büyüme hızının daha yavaş olduğu belirtilmiştir. Tüm bu olumsuz durumlara karşı Kuyumcukent’te firmaların kurumsallaştığı ve daha iyi koşullarda daha kaliteli ve donanımlı üretim yapmaya başladıkları dile getirilmiştir (F. Bağlan, kişisel görüşme, 24 Mayıs 2021).

Başlangıçta kuyumcu atölyelerinin tamamının taşınması planlanmışken, 2006 yılında İstanbul Kuyumcular Odası (İKO) küçük atölyelerin Tarihi Yarımada’da kalmasının sektör açısından önemli olduğu yönünde görüş oluşturmuş ve böylece; sadekâr, mineci, kakmacı, kalemkâr, mihlayıcı, cilacı gibi önemli zanaat kollarına ait küçük atölyelerin Tarihi Yarımada’da kalması konusunda esneklik tanınmıştır. Bu kararla birlikte Kuyumcukent’in Tarihi Yarımada’daki kuyumculuk zanaatını, mekânsal bağlamından koparma riski kısmen önlenmiştir. Bu sayede Kuyumcukent, Kapalıçarşı’nın bir alternatifi olmamış, yalnızca bir uzantısı olarak gelişmiştir. Zamanla Kuyumcukent, büyük firmaların yer seçtiği ve çoğunlukla makineye dayalı üretim ile yurtiçi ve yurtdışına toptan satış yapan bir kompleks haline gelmiştir (Weber, 2018, ss. 64-69). Yurtdışına yönelik çalışan firmaların bir kısmı da Kapalıçarşı’da kalmıştır.

“Kuyumcukent, üretim ağırlıklı bir yer. Hanlardaki üretim ve çalışma şartları sağlıklı olduğu için Kuyumcukent kurulduğunda oraya taşındılar. Tüm İstanbul için mücevher değil ama altın takı üretiminin yüzde 70 civarı Kuyumcukent’te gerçekleşiyor. Mücevher ustaları hanlarda kalmaya devam ederken, kuyumculukta (altın) üretimin yeri artık Kuyumcukent. İyi firmaların artık hemen hemen hepsi Kuyumcukent’te üretimini yapıp Kapalıçarşı’da satış yapıyorlar. Zaten üretimin çoğu fabrikasyon hale gelmiş durumda.” (A. Kurtulmuş, kişisel görüşme, 23 Nisan 2021).

Kuyumcukent’teki ürün ve satış kapsamının farklı olduğu dile getirilerek, ana giriş katının perakende satış yaptığı ve daha çok Türk müşterilere hitap ettiği; üst katlarda ise son zamanlarda piyasada baskın olan Araplar tarafından toptan satışın yapıldığı aktarılmıştır. Kuyumcukent’te iş yapmanın maliyeti yüksek olduğundan işçilik maliyeti düşürülmekte ve makinelere bağlı seri üretim yöntemleriyle aynı üründen çok adet çıkarılmaktadır. Dolayısıyla burada özel üretim bir ürün görmek neredeyse olanaksızdır. Kuyumcukent’te kuyumculuğun daha çok ‘ticari’ boyutu işlemektedir (C. Zengin, kişisel görüşme, 11 Mayıs 2021). Kapalıçarşı ise tamamen farklı olarak müşteriler açısından çok geniş bir yelpazeye sahiptir. Turizm acentelerinin mutlak gezi noktalarından biri olan Kapalıçarşı’da turistler ‘özel’ parçalara ilgi duymaktadır. Dolayısıyla burada ürünün tek üretildiği, işçiliğin yoğun olduğu ve zanaatkârın Kapalıçarşı ekolünden beslendiği bir süreç işlemektedir. Kuyumcukent ise sektörün büyümesi, teknolojinin gelişmesi ve yurtdışına açılmasıyla beraber büyük toptancı firmaların yer seçimidir (S. Susmak, kişisel görüşme, 4 Mart 2023).

Sektör içinde önemli bir unsur olan iletişim, Kapalıçarşı ve Kuyumcukent arasındaki bağlantı açısından önemli konulardan bir diğeridir. Sektör içindeki

aktörlerin birbirleriyle olan etkileşiminin devam etmesi gerekmektedir. Bu anlamda Kuyumcukent’in özgünlük konusunda ilk başta zorlandığı ancak daha sonra piyasaya uyum sağladığı aktarılmıştır (A. Kurtulmuş, kişisel görüşme, 23 Nisan 2021). Bunun için Kuyumcukent’teki her mağazanın en az bir personelinin her gün Kapalıçarşı’ya gidip geldiği, piyasayı takip edip bilgi topladıkları veya ödeme aldıkları bilinmektedir. Aynı zamanda Kuyumcukent-Kapalıçarşı servis araçları sayesinde ulaşım ile ilgili kopuklukların önüne geçildiği ve koordinasyonun sağlandığı görülmektedir. Diğer yandan Kuyumcukent’te üretim yapıp satış yerleri Kapalıçarşı’da olan veya Kuyumcukent’ten ürün alıp Kapalıçarşı’da pazarlayan birçok firmanın mevcut olduğu, bilgi alışverişi ve irtibatın devamlılığının sağlandığı aktarılmıştır (A. Kurtulmuş, kişisel görüşme, 23 Nisan 2021; C. Zengin, kişisel görüşme, 11 Mayıs 2021; M. Bağlan, kişisel görüşme, 24 Mayıs 2021).

Ekonomik kümelenmelerin doğaları gereği kendi içlerinde ve diğer kümelenmelerle aralarında iletişim ve irtibat hayati öneme sahiptir. Sektörde işbirliği, bilgi alışverişi ve etkileşimin olması zorunludur. Bu unsurların kopuk olması halinde sektörde devamlılık olumsuz etkilenmektedir. Yapılan görüşmeler neticesinde İstanbul’daki kuyumculuk kümelenmeleri arasında ve özellikle Kuyumcukent ile Kapalıçarşı arasında ilişkinin güçlü olduğu görülmüştür.

Özetle, 1990’larda plan kararlarıyla yasal zemini oluşturulan Kuyumcukent; seri üretim, ticaret ve ihracat odaklı büyük firmalara yönelik inşa edilmiş yeni bir kuyumculuk merkezidir. 1980’lerden sonraki süreçte bu firmaların artmasıyla kuyumculukta temelde iki tip üretim biçimi oluşmuştur: geleneksel üretim ve seri üretim. İlk başlarda tarihi merkez dışında yeni merkez alternatifi olmadığı için Tarihi Yarımada’da konumlanan büyük firmalar, bu bölge yüksek kapasiteye ve uygun koşullara elverişli olmadığı için Kuyumcukent projesi tamamlandığında buraya taşınmışlardır. Kuyumcukent’i tercih edenler halihazırda seri üretim ve işçilik maliyetinin düşürülmesi vizyonuyla ilerleyen firmalardır. Kapalıçarşı ve çevresindeki atölyeler ise tarihsel birikimle hareket ederek yaratıcılığı ön planda tutan ve tarihi mekândan vazgeçemeyenlerdir, bu nedenle; Kapalıçarşı’nın sektörün ve zanaatın merkezinde olma niteliği sürmektedir.

Kapalıçarşı’nın Mekânsal Uzantısı: Nuruosmaniye

Kuyumculuk daha çok seri üretime ve yurtdışı odaklı ticarete kaymışken Kapalıçarşı Ekolünün yaşadığı zanaat dalı artık yoğunluklu olarak mücevherattır. Bu gelenek günümüzde daha çok Ermeni ve Süryani ustalar eliyle yürütülmektedir. Özellikle Kapalıçarşı’da yetişme Ermeni zanaatkârların bu mirasın sürdürülmesinde önemli rolünün olduğu ancak giderek yeni zanaatkâr yetiştirilmesinde büyük sıkıntılar yaşandığı belirtilmektedir (A. Kurtulmuş, kişisel görüşme, 23 Nisan 2021).

Kapalıçarşı Ekolü’nün son temsilcileri ve birer yaşayan insan hazinesi niteliğinde olan ustalar, Kapalıçarşı ile çok güçlü bir bağ içerisindedirler. Ustalar, Kapalıçarşı’yı hayatlarıyla iç içe bir mekân olarak görmekte ve ‘Kapalıçarşı Üniversitesi’ tabirini ifade ederek öğrenme sürecinin ve insan ilişkilerinin her daim devam ettiğini aktarmaktadırlar. Mücevher ve değerli maden işçiliğinin alanın ayrılmaz bir parçası olduğunu, Kapalıçarşı Ekolü’nün tarihi merkezin mekânsal dokusuyla güçlü bir bağ kurduğunu belirtmektedirler. Dolayısıyla bu

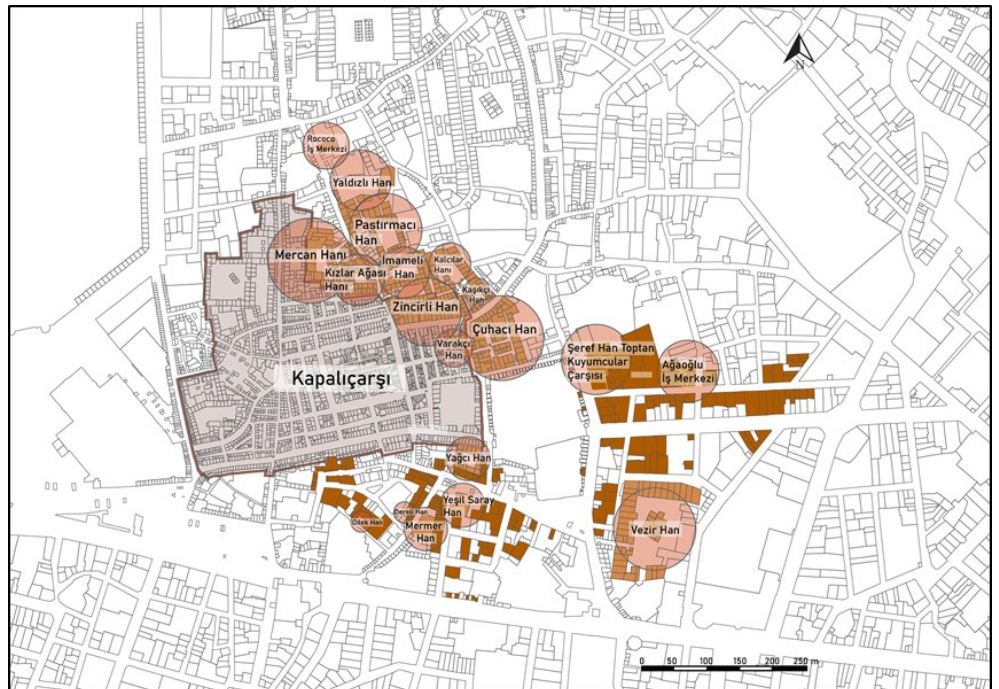
Şekil 11. Mücevher Ustası
Surmak Susmak

Not. Yazarların kişisel arşivi

ekolün temsilcilerinin ve zanaatkârlarının bütünleşik koruma ve zanaat-mekân dinamikleri çerçevesinde taşınma durumunun söz konusu olmaması gerekliliğinin de altını çizmek gerekir. Ancak diğer taraftan Kapalıçarşı ve hanlar bölgesinde kuyumculuk zanaatının sürekliliğini olumsuz etkileyen; iş yapma koşullarının kötü oluşu, hanların mekânsal açıdan kopuk olmaları gibi etkenler kümelenmenin mekânsal ve yapısal sınırlayıcılarıdır.

562 yıllık mirası mücevher ve değerli madenlerle işlemeye devam eden ustalar, hanlarda bulunan atölyelerde mesleklerini icra etmektedirler. Bu hanlardan Zincirli Han, Pastırmacı Han, Çuhacı Han, Mercan Han, Yıldızlı Han, İmameli han ve Kızlar Ağası Hanı ön plana çıkan hanlardır. Şekil 12’de Kapalıçarşı ve çevresindeki hanların etki alanlarıyla birlikte konumları gösterilmektedir.

Kapalıçarşı ve hanlardaki kuyumculuk kümesinin yanı sıra Nuruosmaniye kapısının doğusunda kalan bölgede nispeten yeni bir kümelenme söz konusudur. Kapalıçarşı’nın en önemli mücevher ustalarından biri olan ve Kapalıçarşı Ekolü’nün temsilcilerinden sadekâr Surmak Susmak, Kapalıçarşı içinden Nuruosmaniye tarafına ilk olarak 1990’lı yılların ortasında taşındığını ifade etmektedir. Ancak her ne kadar kümelenme farklı mekânsal eğilimler gösterse de hepsinin Kapalıçarşı’yı ifade ettiğini, bir bütün olduğunun altını çizmektedir.

Şekil 12. Kapalıçarşı ve çevresindeki kuyumcu kümelenmeleri

Not. Çalışma kapsamında yazarlar tarafından hazırlanmıştır.

“Çocukluğumuz Kapalıçarşı’da, hanlarda geçti, buralar hep bir bütündür. 1970’li yıllarda, çocukluk dönemimde; ufak atölyeler hep tanıdık bildik alırlardı ki güvenilir insan olsun müşteri emanetlerine herhangi bir şey olmasın. Sektör gitgide ilerledi, el işçilikleri döküme dönmeye başladı ama el işi yapan ustalar her zaman bir sanatkâr olarak vardır. İşin sanat kısmı çok farklı bir boyuttur; çünkü bir ruh meselesidir sanat.” (S. Susmak, kişisel görüşme, 4 Mart 2023)

1990’lı yılların ortalarında mücevher ustalarının Kapalıçarşı ve çevresindeki eski hanlardan Nuruosmaniye’ye daha temiz ve daha konforlu olmasından dolayı taşınması, bu alanın kümelenmenin içine dâhil olmasının ilk dönemini ifade etmektedir.

“Eski dönemde, kuyumculuk sektörü bu kadar büyük olmadığı için toptancılık çok nadirdi. Sektör iç piyasasının ve turistin dışında yurtdışına da açılmaya başladığında buradaki dükkânlar yetmez oldu. Arayışa geçildi. Nuruosmaniye hep konfeksiyon triko yerleri ve turistin çarşıya giriş yerleriydi. Burada büyük turistik faaliyetler başlayınca yakın bir konum olarak bu çarşılar peydahlandı. Çarşının aşağı yukarı nasıl hareket ettiğini biliriz, çarşının tek sıkıntısı tozlu havasıydı. Bu sıkıntılardan dolayı buralarda daha temiz yerler açılınca buralara yerleşmeye başladık. Çuhacı han ve etrafındaki dükkânlar el değiştirdi. Bunun dışında bir de Kuyumcukent açıldı. Artık dünyayla büyük ticaretler yapılıyor. Biz ise sanatkârız, sanatkâr hiçbir zaman toptana girmez. Sanatkârlık bir ruh meselesi; özgün işleri yapabilen başkasının sahip olamayacağı becerilerle donatılmış ve bunu yılların kazandırdığı birikim ve sevgiyle yapan kişidir.” (S. Susmak, kişisel görüşme, 4 Mart 2023)

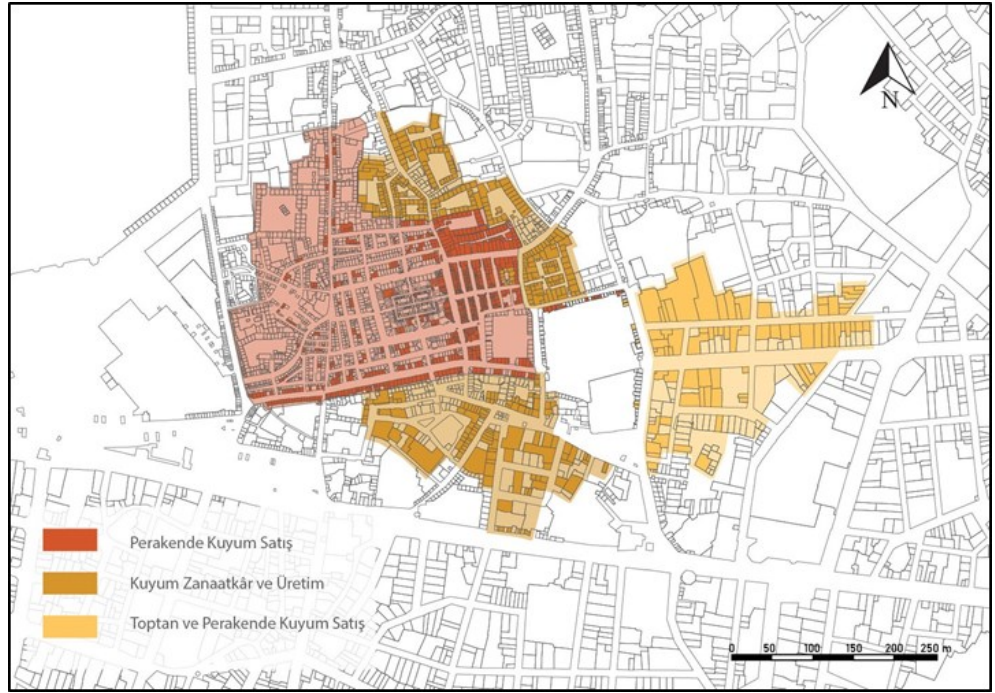
Diğer taraftan 2000’lerin başında sektör büyüdükçe artan toptan satış ve yurtdışı ihracat firmalarının burada yer seçimi, Nuruosmaniye’nin kümelenmeye katılmasının ikinci dönemini ifade etmektedir. Son yıllarda ise internet satışlarının çoğalmasıyla beraber kontrolsüz bir büyüme gerçekleşmiştir. Sektörün dışındakiler reklamlar çoğaldıkça dâhil olmuş ve 2015-2016 yıllarında burada bir girişim başlamıştır. Dönem dönem kapananlar olsa da online satış odaklı ve toptan satış firmaları oldukları için pandemi sürecinde bile bu bölge devam etmeyi nispeten başarmıştır (A. Kurtulmuş, kişisel görüşme, 23 Nisan 2021).

Nuruosmaniye, Kapalıçarşı’ya göre daha kurumsal firmaların yer seçtiği bir bölge olarak aktarılmıştır. Kapalıçarşı ve etrafındaki hanlarda küçük ölçekte ürün pazarlanmaktadır. Bu firmalar büyüdükçe, kapitaleri ve madenleri arttıkça, piyasada daha fazla tanındıkça daha büyük firmalara ihtiyaç duydular. Dolayısıyla müşterilere daha iyi hitap edebilmek adına Nuruosmaniye’ye taşındıkları söylenebilir. Nuruosmaniye Caddesi’nin güvenlik açısından daha güvenli, dükkânlarının daha geniş ve daha kurumsal olduğu aktarılmıştır. Birbirine yakın olan bu iki kümelenmeden Kapalıçarşı tarafı sadece perakende satış yaparken; Nuruosmaniye tarafı toptan satış taleplerini karşılamaktadır (F. Bağlan, kişisel görüşme, 24 Mayıs 2021). Bunun yanında Nuruosmaniye’deki firmaların bir kısmının Kapalıçarşı’da da satış ofisleri bulunmaktadır.

Nuruosmaniye Caddesi’nden Çemberlitaş’a doğru inen kümelenme; toptan satış odaklı bir girişimle beraber 1980’lerde sektördeki ihracat ve toplu satışın devamı olarak tarihi merkezdeki mekânsal izdüşüm olarak da yorumlanabilir. Kümelenme, Kapalıçarşı’nın etkisiyle oluşan turistik çekimden de faydalanma eğilimi göstermektedir.

“Nuruosmaniye kümelenmesi, Kapalıçarşı’nın hemen Nuruosmaniye uzantısında, sirkülasyondan çok olumlu etkilenen ve gelen turistlerin de ilgisini çeken bir kümelenme. Üretime yakın ve taşıtlara yakın olmak ve insanları ikna edebilmek amacıyla orada yer seçtikleri söylenebilir. Kapalıçarşı’ya yakın olması da kuyumculuk alanında güven veren bir mekân olmasını sağlıyor.” (A. Kurtulmuş, kişisel görüşme, 23 Nisan 2021)

2010 yılında “Fatih ilçesi Ragıp Gümüşpala Caddesi, Prof. Dr. Cemil Bilsel Caddesi, Nuruosmaniye ve Ankara Caddesi arası Yayalaştırma ve Trafik Sirkülasyon Projesi”, Nuruosmaniye’yi de içine alan ve tarihi ticaret bölgesinin önemli akslarının yayalaşmasını sağlayan bir projedir. Nuruosmaniye’nin kümelenmeye dâhil olmasını izleyen süreçte tamamlanan bu çalışma, Kapalıçarşı’nın ruhunu besleyen ve ziyaretçi hareketliliğinin alanla bütünleşmesini sağlayan bir adım olmuştur. Nuruosmaniye ile beraber Kapalıçarşı ve etki alanındaki tüm kuyumcu ve mücevher fonksiyonlarına bakıldığında ağırlıklı olarak Şekil 13’ten de anlaşılacağı üzere tarihi merkezde 3 temel küme ortaya çıkmıştır. Bunlardan ilki Kapalıçarşı’nın kendisidir. İkincisi Kapalıçarşı’nın kuzeyinde ve güneyinde yer alan hanlar kümelenmesidir. Üçüncüsü ise Nuruosmaniye kümelenmesidir.

Nuruosmaniye kuyumculuk girişimi, sermayesi ve satış kapasitesi artan firmaların yer seçimidir. Bunun yanında Kuyumcukent’ten farklı olarak Kapalıçarşı ve çevresindeki sirkülasyondan yararlanma eğilimi göstermektedirler. Kuyumcukent tamamen yurtdışı ihracata ve toptan satışa yönelik bir mekânsal kümelenme iken, Nuruosmaniye ise Kapalıçarşı’nın kültürel dinamiklerini ve mücevher ekolünü bünyesinde barındıran bir kümelenme olarak tarif edilebilir. Dolayısıyla buradaki firmalar Kuyumcukent firmaları kadar büyük sermayeye sahip olmamakla birlikte; çoğunluğu Kapalıçarşı geçmişine sahip olup sermaye birikimi gerçekleştikçe daha geniş mağazalara ihtiyaç duyan veya toptan satışa yönelik firmalardır.

DEĞİŞEN MEKÂNSAL, KÜLTÜREL ve EKONOMİK DİNAMİKLER KARŞISINDA ZANAATIN SÜREKLİLİĞİ

Turizmin Etkisi

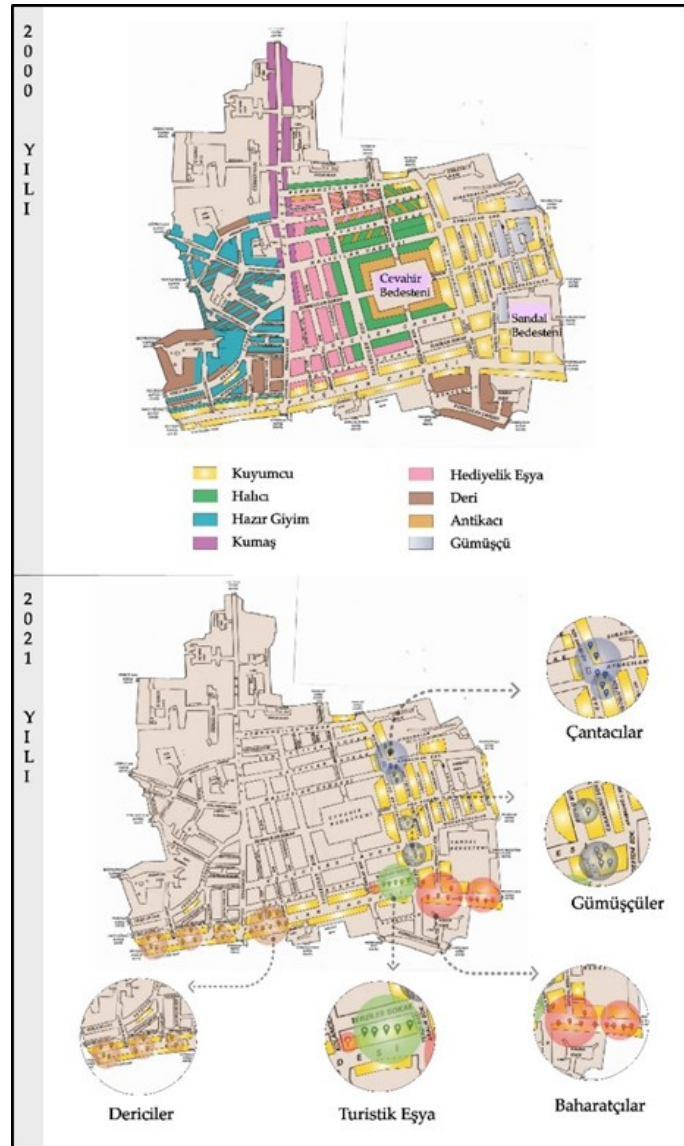
Kuyumculuk sektörünün büyümesi ile birlikte firmaların da büyüyerek mekânla ilgili taleplerinin farklılaşmasında ve sektörde yurtdışı odaklı ticaretin artmasında turizm önemli bir etkidir. Kapalıçarşı’da yer seçen tekil dükkânlara ek olarak, zaman içinde ziyaretçilerin artmasıyla zincir markalar da Kapalıçarşı’da yer edinmeye başlamıştır. Ancak Adem Kurtulmuş ’a (2021) göre Kapalıçarşı’da zincir markalar beklentileri doğrultusunda uzun süre kalamamıştır. Bunun sebebi Kapalıçarşı’nın ruhundaki özgünlüğün zincir markaların hedefleriyle örtüşmemesi ve gelen ziyaretçilerin farklı beklentilerini karşılayamamasıdır. Dolayısıyla Kapalıçarşı’daki kuyumculuğun kültürel referanslarından uzaklaşmasının temel nedeni markalaşmadan çok, seri üretim ve makineye dayalı üretimin sektörde yerini almasıdır (A. Kurtulmuş, kişisel görüşme, 23 Nisan 2021).

Kapalıçarşı’da bulunan kuyumcu dükkânlarının son 20 yıldaki mekânsal değişimlerine bakıldığında bazı sokak ve dükkân gruplarının işlevsel olarak sadece turistlere yönelik hale geldiği görülmektedir. Kalpakçılar ve Kuyumcular Caddeleri’ndeki kuyumcu dükkânları; son 20 yılda yerini baharat, deri, turistik eşya, çanta ve gümüş üzerine çalışan esnaf ve zanaatçılara bırakmaktadırlar. Bu tespitle beraber Kapalıçarşı’daki kuyumculuk kümesinin küçüldüğü veya dükkânların azaldığı gibi bir algı oluşmaktadır ama sektördeki diğer gelişmelerle ilişki kurulduğunda bunun bir küçülme olmadığı ortaya çıkmaktadır. Kapalıçarşı içerisindeki kümelenme esasında dışa doğru yayılmakta ve bununla beraber kümeye yeni odaklar da katılmaktadır. Bunun en büyük örneği Nuruosmaniye ve Kuyumcukent kümelenmeleridir. Kapalıçarşı’daki kuyumcu ve mücevherat ofislerinin ve atölyelerin alanları kısıtlı olduğundan, sektörde büyüyen firmalar sonradan daha geniş mağazalara veya sistematik çalışma yerlerine ihtiyaç duymaktadır. Dolayısıyla bu dükkânlar Nuruosmaniye gibi yerlerde kümelenmekte ve kuyumculuk dışa doğru yer seçme eğilimi göstermektedir. Kapalıçarşı içerisindeki turizm etkisinin artmasıyla 2000 yılından bu yana meslek kolları Şekil 14’teki gibi dönüşmektedir.

Görüşmelerde turistlerin yoğun el emeğine ve kişiye özel tasarımlara daha çok rağbet ettiği tespit edilmiştir. Çünkü kişinin takıyla özel bir bağ kurduğu ve kendine has olanları tercih ettiği aktarılmış, işçilik maliyeti düşürülmüş birbirinin aynı olan binlerce üründen birini almanın bir süre sonra sıradanlaştığı dile getirilmiştir (A. Kurtulmuş, kişisel görüşme, 23 Nisan 2021). Diğer yandan satışların çok büyük bir kısmının yabancı ülkelere ve turistlere yapıldığı ve dolayısıyla turizmin satışlar üzerinde çok kritik bir etkisinin olduğu aktarılmıştır (F. Bağlan, kişisel görüşme, 24 Mayıs 2021). Turistlerin ilgisini global markalardan çok, el işçiliğinin yoğun olduğu ve tek ürün halinde üretilen ürünlerin çekmesi; geleneksel kuyumculuk zanaatının yaratıcı bir sektör olarak devamlılığı açısından potansiyel teşkil etmektedir.

Şekil 14. 2000 yılından 2021 yılına dek Kapalıçarşı içerisindeki işlevsel değişimler

Not. 2000 yılına ait harita ‘Kapalıçarşı Esnafları Derneği’nin oluşturduğu haritadır. Değişim haritası, Adem Kurtuluş ve Emre Kurağ’ın katkılarıyla yazarlar tarafından hazırlanmıştır.

Geleneksel Bilginin Aktarımı

Kuyumculuk ve mücevheratta eğitim, ustaların eliyle ve usta-çırak ilişkisiyle gerçekleştirilmektedir. İşleme, oyma, mıhlama gibi iş kollarında zanaatkâr ihtiyacı bulunmakta ve uzmanlık gerektiren bu zanaat türlerinin eğitim programları bir takım meslek liseleri ve üniversite bölümleriyle sınırlı olduğundan daha çok ustaların kendi girişimleri ve usta-çırak ilişkileriyle sürdürülmektedir. Öte yandan, yeni nesil, hızlı yaşayan ve hızlı tüketen yönüyle ilişkili olarak yoğun çaba ve sabır gerektiren bu zanaata yönelmemektedir. Bu zanaatı seçen kesim ise emek yoğun kısmından ziyade toptan satış ve ticari boyutuna daha fazla rağbet göstermektedir.

Görüşmelerden hareketle, emek yoğun ve geleneksel üretimde konforun yetersiz olması, kuyumculuk zanaatının gelecek nesillere aktarılmasında bir risk unsuru oluşturmaktadır. Kapalıçarşı çevresindeki atölyelerin en fazla 10 m² büyüklükte olmasından kaynaklı ekipman kullanımı ve fiziksel çalışma koşullarının sınırlı olması, güneş ışığı ve havalandırmanın yetersiz olması ve zararlı maddelerin suya karışmasını önleyen arıtma sistemlerinin kurulmasının güç olması; gelecek nesillerin uzmanlık ve emek isteyen bu mesleğe yönelmemelerine sebep olmaktadır.

Türkiye’de son yıllarda ve özellikle pandemi dönemi sonrasında ekonomik ortamın istikrarsızlaşması ve alım gücünün düşmesiyle altın ve döviz piyasasında yatırım amaçlı bir yönelim söz konusudur. Bu etki, altının yatırım yönünü ön planda tutarak işçilik ve geleneksel referansların zaman içinde kaybolması ve emek yoğun ve geleneksel kısmının da küçülmesi riskini doğurabilir.

Bu bulgulardan hareketle, somut olmayan değerlerin önemli bileşenlerinden olan bilgi aktarımının sağlanmasında ‘eğitim’ önemli unsurların başında gelmektedir. Daha çok usta-çırak ilişkileri ve eğitim atölyeleri gibi Çarşı’nın kendi dinamikleriyle sürdürdüğü bilgi aktarımı konusunda, yeni neslin yöneliminin zayıf olmasından kaynaklı olarak zanaatkâr eksikliği yaşanmaktadır. Bu bağlamda görüşme yapılan zanaatkârlar, kuyumculuk eğitiminde erken yaşta başlamak üzere ve Çarşı’nın eğitim geleneğine uygun düzenli eğitimlere ihtiyaç duyulduğu görüşündedir. Kapalıçarşı Ekolü’nü simgeleyen Ermeni ustalardan Sürmak Susmak ve Hraç Arslanyan gibi ustalar, kendi eğitim atölyelerini açarak söz konusu girişimlerde bulunmuşlardır. Bu girişimler desteklenmeli ve somut olmayan kültürel mirasın devamlılığı için en önemli koşullardan biri olan nesilden nesile bilgi aktarımı sağlanmalıdır. Yeni neslin bu zanaata yönelmesini sağlamak için üretimde konforun ve teşvikin sağlanması da önemlidir.

Yenilikçi Üretim ve Pazarlama

Teknolojik gelişmeler ve dijitalleşmeyle birlikte sektörler internet üzerinden satışlara yönelmektedir. Bu anlamda sektörde en önemli güncel konuların başında ‘online satış’ ve dijital platformlarda pazarlamanın geldiği aktarılmaktadır. Özellikle pandemi süreciyle birlikte dijital satışlar bir anda yükselişe geçmiş ve firmalar bu konuya ilişkin bir uyum sürecine girmişlerdir. Kuyumculuk sektörünün internet satışlarındaki eğilimine bakıldığında, görüşmelerden hareketle değerli takı ve mücevher alanında internet alışverişinin genel olarak tercih edilmediği belirtilmektedir. Fiyatların yüksek olmasına bağlı olarak ‘güven’ unsuru ve ürünleri kendi bedenleri üzerinde deneyimleme alışkanlığı bu konuda etkili olan sebeplerdir (A. Kurtulmuş, kişisel görüşme, 23 Nisan 2021).

Yapılan görüşmelerde yine online satışların daha düşük fiyatlı oldukları ve takı alışverişinde birebir deneyimlemenin çok önemli bir etken olduğu dile getirilmiştir (F. Bağlan, kişisel görüşme, 24 Mayıs 2021). Diğer taraftan daha çok ihracat yapan büyük ve kurumsal firmalar online satış gerçekleştirmektedir. Yurtdışına satış yapan toptancıların genellikle online üzerinden çalıştıkları dile getirilmiştir. Bu anlamda markalaşma ve tanınırlık önemli bir etkidir. Kurumsal olmayan küçük firmaların bu konuda ilerleyemediği ve alıcılar nezdinde güvenli bir satış yolu olarak görülmediği aktarılmaktadır (C. Zengin, görüşme, 11 Mayıs 2021).

Fiziksel Koşullara Bağlı Değişim Talepleri

Kapalıçarşı çevresindeki hanlar, çoğunluğu 18. Yüzyılda yaptırılmış olup fiziksel ve işlevsel olarak güncel üretim sisteminin gerektirdiği koşulları karşılayamamaktadır. Zanaatkârların dile getirdiği üzere atölyelerin büyüklüğü 3 m² ile 10 m² arasında değişmekte ve oldukça sınırlıdır. Hanların eski yapısından kaynaklı tozlu bir havanın yanı sıra kesme-cilalama gibi işlemlerde havaya birçok değerli metal tozlar yayılmaktadır. Ellere tutunan bu tozlar suya karıştığı esnada arıtılmadığında insan sağlığını ciddi anlamda tehdit edebilmektedir. Bu arıtma

sistemlerinin Kapalıçarşı içinde kurulmasının hanların eski yapılar olmasından kaynaklı olarak nispeten daha zor bir işlem olduğu aktarılmıştır. Söz konusu fiziksel ve işlevsel sorunlar, zanaatkârların farklı mekânsal seçimler yapmalarını, Kuyumcukent ve Nuruosmaniye gibi yeni kuyumculuk odaklarının ortaya çıkmasını da beraberinde getirmiştir. Bu kapsamda, zanaatkârlar Kapalıçarşı dışında ortaya çıkan Kuyumcukent ve Nuruosmaniye gibi yeni mekânları Kapalıçarşı’dan bir kopuş veya ayrılma olarak nitelememekte, bu farklılaşmaları Kapalıçarşı’nın eksik taraflarından ve karşılayamadığı ihtiyaçlardan dolayı geliştirerek aslında Kapalıçarşı’yı tamamladıklarını ifade etmektedirler.

SONUÇ

Bu çalışma Kapalıçarşı içerisindeki somut olmayan kültürel miras değeri olan kuyumculuk zanaatı ve geleneksel üretimin, mekânlar ile kurduğu ilişkinin değişimini ve sürekliliğinin sağlanması karşısındaki riskleri ve eğilimleri anlamak amacıyla yapılmıştır. Alan çalışması ve görüşmeler yoluyla Kapalıçarşı içerisindeki zanaat ve geleneksel üretimin yer değişiminin arkasındaki nedenler ve süreçler ortaya konmuştur.

Kapalıçarşı ve Hanlar odaklı gelişen kuyumculuk zanaatı, Kapalıçarşı’ya alternatif olarak tasarlanan Kuyumcukent’in inşa edilmesi ile yeni bir mekâna sıçramıştır. Zanaatın yer değişimi, herhangi bir plan kararına bağlı olmasa da Kuyumcukent bir proje olarak değerlendirildiğinde; sektörün ve aktörlerin tercihlerinin ötesinde bazı etkenlerin süreçte önemli etki oluşturduğu söylenebilir. Bir küme olarak tanımlanabilecek olan bu yeni mekân, yakınında konumlandığı Atatürk Havalimanı, kongre ve ticaret merkezleriyle ilişkili olarak bir yer seçmiş, büyük ve devasa mekânlar ile kuyumculuk sektörünün “yeni” çarşısı olmayı hedeflemiştir. Kuyumcukent projesi, Çarşı esnafı ve zanaatkârları tarafından büyük ölçüde olumlu bir mekânsal değişim olarak yorumlanmaktadır. Çünkü büyük firmaların yarattığı baskı ortadan kalkınca, küçük çaplı geleneksel üreticilerin alanı genişlemiştir. Kapalıçarşı Eko’ünü sürdüren geleneksel ustaların, tarihi merkezle kurdukları duygusal bağdan dolayı ve zanaatın tarihsel birikimden beslenen, ilham alan yapısından dolayı geleneksel üreticilerin taşınması mümkün değildir. Bu yüzden Kuyumcukent’in Tarihi Yarımada’da açtığı alan ve yaratmış olduğu fırsat; ancak geleneksel üretim merkezleri olan hanlarda hayata geçirilebilirse zanaatın devamlılığı söz konusu olabilir. Yapılan görüşmelerde zanaatkârlar ve esnafın ortak görüşü hanlardaki üretim koşullarının iyileştirilmesi, arıtma sistemlerinin kurulması gibi önlemlerin alınmasının gerektiğidir. Diğer taraftan kuyumculuk sektörü içerisinde etkileşim, irtibat ve bilgi alışverişi gibi unsurların sektör için zorunlu unsurlar oldukları görülmüştür. Bu anlamda Kuyumcukent ile Kapalıçarşı arasındaki irtibatın güçlü olduğu ve günlük olarak bilgi alışverişinin sağlandığı tespit edilmiştir. İletişim ve bilgi alışverişinin kopuk olduğu bir durumda kümelerin devamlılığı risk oluşturacaktır. Kuyumcukent’in mekânsal olarak uzak ama organik bağları güçlü bir biçimde, aslında Kapalıçarşı’dan çok da bağımsız bir mekân olmadığı saptanmıştır. Bu durumun en önemli nedeni; makalede daha önce vurgulanmış olan Kapalıçarşı’nın zanaat akademisi olma rolü ile hem tasarım, hem üretim teknikleri hem de güncel eğilimleri yönlendiren bir yapıya sahip olmasıdır. Kapalıçarşı, salt bir alışveriş mekânı olmaktan öte, tarihsel arka planda beraberinde getirmiş olduğu lonca sistemi gibi kendine has

kuralları sayesinde zanaatın devamlılığı ve bilgi aktarımında önemli bir işleve sahiptir. Kapalıçarşı’nın örgütlenme biçimi zanaat akademisi şeklinde olduğundan, günümüze kadar güçlü ekonomik ve kültürel ağlarla gelebilmiştir. Bu bağlamda kuyumculuk ve mücevher, kurulmasından bu yana Kapalıçarşı’nın kültürel kimliğini oluşturmakla birlikte burada özgün tasarım teknikleriyle ‘Kapalıçarşı Ekolü’ denilen tarzı bünyesinde barındırmaktadır. Kapalıçarşı Ekolü, doğu-batı sentezine işaret eder. Mücevherin emek yoğun ve kişiye has hali olarak tanımlanır. Bu nedenlerle somut olmayan kültürel mirasa konu Kapalıçarşı’ya özgü kuyumculuk zanaatı, satış mekânları değişse de özgün niteliklerini korumaya devam etmektedir.

Bir diğer yeni kümelenme mekânı olan Nuruosmaniye, Kapalıçarşı’dan uzaklaşmak istemeyen, Tarihi Yarımada içinde kalarak, Çarşı ile bağlarını devam ettirmek isteyen zanaatkârın tercihi olmuştur. Kuyumcukent, üretimin desantralizasyonu bağlamında öne çıkarken; Nuruosmaniye bunun tam tersine Kapalıçarşı’nın hemen doğusunda, , bir takım farklı işlevsel özellikleriyle beraber kümeye nispeten yeni dâhil olan yapıyla öne çıkmaktadır. Nuruosmaniye yer seçimi, Kapalıçarşı çevresinde hem işlevsel hem de mekânsal dönüşüm başlatmıştır. Nuruosmaniye hanlarının içinde başlayan mücevher üretimi zamanla bölgenin büyük bir kuyumculuk mekânına dönüşümüne neden olmuştur. 1980’lerde kuyumculuk bir sektör olarak büyürken kuyumculuk merkezi olarak başka alternatifler bulunmadığından büyük firmalar tarihi merkezde yer seçmiştir. Nuruosmaniye kuyumculuk kümelenmesi, Kapalıçarşı’da kuyumculuk yapan ancak daha sonra çalışma alanlarının yetersiz oluşundan dolayı veya kapital birikimi artan firmaların toptan satışa ve ihracata yönelmesiyle ortaya çıkmıştır. Yer seçimi olarak tarihi merkezde olmasının sebebi; geleneksel üreticiler açısından üretim ve tasarım boyutunun alanın ayrılmaz bir parçası olmasıdır. Toptan satışın tarihi merkezde kümelendiği bölge olarak Nuruosmaniye ise, Kapalıçarşı’nın sahip olduğu turizm girdisinden faydalanmak isteyen bir eğilim göstermektedir.

Tüm bu mekânsal dinamikler kümelenmenin birer parçasını, yani bütünün birer parçasını oluşturmaktadır. Kümelenme, doğası gereği ve dış etkenlerden ötürü her ne kadar farklı yer seçimlerine ve işlev farklılıklarına yönelse de sektör kendi içerisinde çok güçlü bağlara sahiptir ve bir bütündür. Kapalıçarşı ise bu bütünün temeli ve belirleyicisidir.

Kapalıçarşı ve çevresinde gelişen kuyumculuk, bir somut olmayan kültürel miras olarak ele alındığında, onu dönüştüren ve değiştiren unsurların çözümlenmesini ve tespit edilmesini gerekli kılmaktadır. Dolayısıyla ancak bu unsurlar tespit edildiğinde geleceğe yönelik doğru adımlar atılabilir. Çalışma kapsamında zanaatkârlarla yapılan görüşmelerde ‘değişim’ olgusu her biri için farklı imgeler yaratsa da Kapalıçarşı’nın onlar için hem mekânsal hem içinde barındırdığı ekonomik ve kültürel dinamikler bağlamında kümelenme içinde ‘başat’ ve ‘yön veren’ rolü ortaya konmuştur. Sektör her geçen gün büyümekte ve dünyaya açılarak önemli ticaretler gerçekleştirilmektedir. Kapalıçarşı yalnızca bir kültürel miras yapısı veya turistik bir öge olarak kalmamış, tüm bu sistemin beslediği ve ilham aldığı zanaat akademisi olarak yüzyıllardır içerdiği bilgiyi zenginleştirerek değerli madenlerin ve mücevherin üretiminde önemli bir kültürel ifade tesiri bırakmıştır. Bu ‘ekol’ ve ‘kendine özgü’ olma durumu somut olmayan kültürel

mirasın korunmasını ve geliştirilmesini sağlamanın yanı sıra sektörün büyümesini ve marka değeri kazanmasını da beraberinde getirmektedir. Zanaatkarların gözünde 'değişim', ihtiyaçlar doğrultusunda süreç içinde olağan bir biçimde gerçekleşmiş ve güncel olarak Tarihi Yarımada içindeki kuyumculuk mekânlarını ele alırken zanaatın nerelerde hangi işlevleri yürüttüğü, diğer mekânlarla nasıl bağlara sahip olduğu ve içinde bulunduğu bağlama ne tür fonksiyonlar kazandırıp ne etki yarattığı bu çalışmayla beraber kapsamlı bir biçimde çözümlenerek ortaya konmuştur.

Sonuç olarak;

- Kapalıçarşı, İstanbul'daki mücevher ve değerli maden sektörünün ana bileşeni ve asıl yönlendiricisidir. İçerdiği somut ve somut olmayan kültürel miras öğelerinin bütünleşik bir yaklaşımla korunması ve sürekliliğinin sağlanması önemlidir.
- Zanaatkarlar, somut olmayan kültürel mirası yaşatan aktörler olarak Kapalıçarşı ve üretim yapılan diğer alanlara yönelik tüm mekânsal karar süreçlerine dâhil olmalıdır.
- Hanlardaki atölyelerin sağlıklı çalışma koşullarına sahip olabilmesi için kapsamlı mekânsal iyileştirme çalışmalarına ihtiyaç vardır.
- Kapalıçarşı ve hanların gelecekte de kentsel dinamiklerin etkisi altında değişeceği gerçeği de unutulmamalıdır. Bu nedenle; Kapalıçarşı içindeki değişim, koruma ve süreklilik bağlamında ele alınarak; ilgili tüm aktörlerin karar alma süreçlerine dâhil olabileceği planlama yaklaşımlarıyla yönlendirilmelidir. Söz konusu planlama yaklaşımları, bu çalışma kapsamında ortaya konan tespitler doğrultusunda öncelikle zanaat ve mekânlar arasındaki ilişkileri korumayı hedeflemelidir.

Kaynakça

- Akyol, E. N. (2016). Yerin Boyutları ve Yer Kurma Pratiklerinin Kapalıçarşı ve Kuyumcukent Üzerinden Mekânsal Olarak Okunması. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul.
- Aerial view of Grand Bazaar in Istanbul, Turkey. It is one of the...* (n.d.). iStock. <https://www.istockphoto.com/tr/foto%C4%9Fraf/grand-bazaar-gm1424598499-469280470>
- Başat, E. (2013). Somut ve Somut Olmayan Kültürel Mirası Birlikte Koruyabilmek. *Milli Folklor Dergisi* (25), 61 - 71.
- Eceral, T., Köroğlu, B. ve Uğurlar, A. (2009). Kuyumculuk Kümeleri: İstanbul Kapalıçarşı İle Dünya Örneklerinin Karşılaştırmalı Değerlendirmesi. *Ekonomik Yaklaşım*, 20(70), 121-143.
- Erbey, D. ve Salt, E. (2019). *The Role of Tourism in Sustainability of Intangible*. The 11th Tourism Outlook Conference, İstanbul, (s. 685-697).
- Evren, Y. (2010). Taş Yerde Ağır: İstanbul'da Geleneksel Kuyumculuk İmalatının Tarihi Yarımada'dan Kuyumcukent'e Desantralizasyon Sürecine Eleştirel Bir Bakış. *Mimarlık*, 363, 63-67.
- Evren, Y. ve Ökten, A. (2013). Somut Olmayan Kültürel Mirasın Sürdürülmesi İçin Üç sektörlü Bir Model: 'İstanbul Tarihi Kent Merkezi İçin Kuyumculuk Mahallesi Önerisi'. *Planlama*, 23(1), 35-44. http://jag.journalagent.com/planlama/pdfs/PLAN_23_1_25_44.pdf

- File:The Great Bazaar, Constantinople - Walsh Robert & Allom Thomas - 1836.jpg - Wikimedia Commons. (1836, January 1). File:the Great Bazaar, Constantinople - Walsh Robert & Allom Thomas - 1836.jpg - Wikimedia Commons. https://commons.wikimedia.org/wiki/File:The_Great_Bazaar,_Constantinople_-_Walsh_Robert_%26_Allom_Thomas_-_1836.jpg
- Güldürmez, S. (2019). Kapalıçarşı'dan Portreler. İçinde A. Ş. Çoruk (der.), *Geçmişten Geleceğe Kapalıçarşı*, (s. 269-283). İstanbul Ticaret Odası Yayınları.
- ICOMOS. (1975). *Amsterdam Bildirgesi*. Avrupa Mimari Miras Kongresi, 21-25 Ekim, Amsterdam. http://www.icomos.org.tr/Dosyalar/ICOMOSTR_tr0458320001536681780.pdf
- Kal'a, A. (2003). Osmanlı Esnafı ve Sanayisi Üzerine Yapılan Çalışmalarla İlgili Genel Bir Değerlendirme. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 1(1), 245 - 266.
- KİAŞ (Kuyumcukent İşletme A.Ş.) (n.d.). *Fotoğraf Galerisi - Kuyumcukent İşletme A.Ş.* <https://www.kuyumcukent.com.tr/Fotograf-Galerisi?GalleryID=4>
- Kösebay, Y. ve Orlandi, A. C. (Küratör). (2017). *Cevher ve Zanaat: Kapalıçarşı Ustalarının İzinde*. Sergi, Rezan Has Müzesi, İstanbul.
- Küçükerman, Ö. ve Mortan, K. (2010). *Çarşı, Pazar, Ticaret ve Kapalıçarşı*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Olgun, İ. (2006). Kapalıçarşı ve Bellek. *Mimar-İst*, 1, 19-23.
- Sönmez, Ç. B. (1993). Kapalıçarşı'nın Fonksiyonel Değişimi. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Şabudak, Ö. (2012). Cumhuriyetin İlk Yıllarında Tarihi Yarımada Hanlar Bölgesi. (Yayımlanmamış doktora tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- TJEA (Turkish Jewelry Exporters Association). (2021). *Turkish Jewelry Export Report 2021*. <https://www.istanbuljewelryshow.com/en/ijs-blog/turkey-jewelry-export-report-2022.html>
- Tüzel, B. (2020). UNESCO Somut Olmayan Kültürel Miras Listelerindeki El Sanatları Unsurları ve Ticarileştirme. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Ankara.
- UNESCO - Dive into intangible cultural heritage! (n.d.). <https://ich.unesco.org/en/dive>
- UNESCO - Traditional craftsmanship. (n.d.). <https://ich.unesco.org/en/traditional-craftsmanship-00057>
- UNESCO (2003, Ekim 17). *The Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage*. <https://ich.unesco.org/en/convention>
- Weber, S. L. (2018). Schmuckhandel und Schmuckhandwerk im Kapalıçarşı-İstanbul Der Aktuelle Wandel. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Türkisch-Deutsche Universität Institut Für Sozial Wissenschaften, İstanbul.
- Yücel, G. ve Arun, G. (2010). İstanbul Kapalıçarşı Tahliye Organizasyonunun Afetten Etkilenebilirlik Değerlendirmesi. *Mimarlık Dergisi*, 345, 66-71.

Conflict of Interest Statement | Çıkar Çatışması Beyanı:

There is no conflict of interest for conducting the research and/or for the preparation of the article. | Araştırmanın yürütülmesi ve/veya makalenin hazırlanması hususunda herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Financial Statement | Finansman Beyanı:

No financial support has been received for conducting the research and/or for the preparation of the article. | Bu araştırmanın yürütülmesi ve/veya makalenin hazırlanması için herhangi bir mali destek alınmamıştır.

Ethical Statement | Etik Beyanı:

All procedures followed were in accordance with the ethical standards. | Araştırma etik standartlara uygun olarak yapılmıştır.

Copyright Statement for Intellectual and Artistic Works | Fikir ve Sanat Eserleri Hakkında Telif Hakkı Beyanı:

In the article, copyright regulations have been complied with for intellectual and artistic works (figures, photographs, graphics, etc.). | Makalede kullanılan fikir ve sanat eserleri (şekil, fotoğraf, grafik vb.) için telif hakları düzenlemelerine uyulmuştur.

AUDIT DESIGN: KNOW-HOW TO MONITOR COMMUNITY KNOWLEDGE TRANSFER IN WORLD HERITAGE MANAGEMENT SYSTEMS

Denetim Tasarımı: Dünya Mirası Yönetim Sistemlerinde Yerel Bilgi Aktarımını İzleme Yöntemi

Gizem PARLAK *

Clarice Bleil de SOUZA ‡

Federico CERUTTI ^α

Hélène de RIBAUPIERRE ^μ

* Department of City and Regional Planning, Mimar Sinan Fine Arts University | Şehir ve Bölge Planlama
Bölümü, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi

‡ Welsh School of Architecture, Cardiff University | Galler Mimarlık Okulu, Cardiff Üniversitesi

^α Dipartimento di Ingegneria dell'Informazione, Università degli Studi di Brescia | Bilgi Mühendisliği Bölümü,
Brescia Üniversitesi

^μ School of Computer Science and Informatics, Cardiff University | Bilgisayar ve Bilişim Okulu, Cardiff
Üniversitesi

Statement | Beyan:

This research is developed from the PhD thesis titled "Audit design: a semi-automated method to scrutinize community involvement in heritage management plans" which is fully funded by the Ministry of National Education of Turkey. | Bu araştırma, tamamı Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitim Bakanlığı tarafından finanse edilen "Denetim tasarımı: Miras yönetim planlarında halkın katılımını incelemek için yarı otomatik bir yöntem önerisi" başlıklı doktora tezinden geliştirilmiştir.

Abstract

The contribution of local communities to the development of World Heritage Site (WHS) management systems has been ubiquitous in both the literature and practice. However, the effectiveness of these engagement initiatives has rarely been audited. The structure of WHS management plans is prescriptive and they are prone to automated scrutiny, so their development can be audited and exploited from the viewpoint of deploying community ideas. This paper proposes a semi-automated method named Audit Design by examining the preparation process of participative management plan for Diyarbakir Fortress and Hevsel Gardens Cultural Landscape WHS to quantify knowledge transfer from consultations of communities to management plan actions of WHS. It illustrates the development and validation of Audit Design with Knowledge Representation and Natural Language Processing techniques, a reliable semi-automated tool, gauging five different levels of knowledge transfer and producing precise natural language representations for auditing knowledge transfer, aiding with monitoring inclusiveness in developing WHS management systems.

Keywords: mixed methods, community knowledge transfer, knowledge representation, natural language processing, world heritage management

Özet

Yerel toplulukların Dünya Mirası Alanı (DMA) yönetim sistemlerinin gelişimine katkısı hem literatürde hem de uygulamada yaygındır. Ancak, bu katılım girişimlerinin verimliliği nadiren denetlenmiştir. DMA yönetim planları yapısı gereği tanımlıdır ve otomatik incelemeye yatkındır, dolayısıyla bu planların gelişimi denetlenebilir ve yerel fikirlerin

Submitted | Gönderim: 24.05.2023
Accepted | Kabul: 30.06.2023

Correspondence | İletişim:
gpakademi@gmail.com
DOI: [10.5281/zenodo.8204433](https://doi.org/10.5281/zenodo.8204433)

uygulanması açısından kullanılabilir. Bu makale, Diyarbakır Surları ve Hevsel Bahçeleri Kültürel Peyzajı DMA için katılımcı yönetim planının hazırlık sürecini inceleyerek, yerel paydaşlar ile yapılan görüşmelerden DMA'nın yönetim planı eylemlerine bilgi transferini ölçmek için Denetim Tasarımı adlı yarı otomatik bir yöntem önermektedir. Çalışma beş farklı bilgi aktarımı düzeyini ölçmek, bilgi aktarımını denetleyen tanımlanmış doğal dil temsilleri üretmek ve DMA yönetim sistemlerinin geliştirilmesinde kapsayıcılığın izlenmesine yardımcı olmak üzere güvenilir bir yarı-otomatik araç olan Denetim Tasarımı yönteminin Bilgi Temsili ve Doğal Dil İşleme araçlarıyla geliştirilmesini ve doğrulanmasını göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: karma yöntemler, yerel bilgi aktarımı, doğal dil işleme, dünya miras yönetimi, bilgi temsili

"Conservation, interpretation and management of a place should provide for the participation of people for whom the place has special associations and meanings, or who have social, spiritual or other cultural responsibilities for the place."
(ICOMOS Australia, 1999, p.5)

INTRODUCTION

Community participation is at the core of UNESCO's values (UNESCO, 2013) at all levels, from overarching documents (UNESCO, 1972) to recommendations and guidelines (ICOMOS, 2005, paras 12, 13; ICOMOS Australia, 1999, para. 12; UNESCO, 2019, para. 117). Therefore, UNESCO's resource manual on Managing Cultural World Heritage (2013) states that any WHS needs to ensure community participation throughout the three processes of heritage management systems: planning, implementation, and monitoring. From a participative viewpoint, contributions from local communities should be transferred into WHS management plans through a transparent approach to ensure integrity and credibility.

UNESCO, however, is open about how participation should happen, leaving this to be decided at state party level. More importantly, UNESCO is unclear about assessing the level of community participation in these three different phases of plan development. The assessment would involve effective community engagement methods and the deployment of clear protocols and procedures to assess the effectiveness of this engagement throughout the development of WHS management plans.

UNESCO (2013) recommends a monitoring system to audit the safeguarding of WHS, however, it not explicitly defines the assessment of the effectiveness of community engagement throughout WHS management systems. The former focuses on monitoring WHS management plan outcomes, whereas the latter focuses on assessing and gauging how effectively community participation was taken on board throughout WHS management plan development.

Previous studies show that there is considerable attention to community engagement in planning, implementation, and potentially monitoring processes

(Blandford, 2006; Hodges & Watson, 2000; Landorf, 2009; Li et al., 2020; Olsson, 2008; Rey-Pérez & Pereira Roders, 2020; Ripp, 2018; Ripp & Rodwell, 2017) but little is mentioned about assessing the effectiveness of community involvement throughout WHS management system life cycles. Once planning and implementation phases are completed, practitioners, local and national authorities, and UNESCO assume that community contributions were taken on board throughout plan development and that these contributions will be part of its monitoring phases, with or without community participation in them. In fact, learning from the local communities, for instance, ensures sustainability and conservation of biocultural resources, as reported by Singh et al. (2010) from India, exploits the responsibilities of local communities in the management systems, as reported by Cho et al. (2022), from South Africa and elicits the “local resonance” (Gillespie’s (2013) term) of WHS with “local perceptions” such as in Angkor Archaeological Park, Cambodia.

UNESCO requests periodic reporting on community engagement throughout project implementation phases regarding their inputs in decision-making to sustain outstanding universal value (OUV) of heritage (UNESCO, 2019).

However, there are no methods to effectively gauge community contributions throughout project development, implementation, and monitoring. More importantly, there is no discussion about what criteria could be used to develop this assessment. For instance, would this be through counting the number of meetings and community participants into them? There are certainly more sophisticated criteria as communities provide vital information — for sustainable (cultural, economic, and environmental) management of WHS — which somehow comes across as community knowledge in WHS management plan development activities. Therefore, the extent to which this knowledge transfer is taken on board by practitioners while developing WHS management plans can provide early indications of success, primarily if they depend on community satisfaction and ownership.

This study focuses on gauging how much knowledge provided by communities participating in WHS management plans is effectively used throughout their development. The paper proposes a mixed method to scrutinise knowledge transfer from local community consultations into WHS management plan actions. The method is based on a qualitative assessment exercise that gauged levels of local knowledge transfer from community focus group meetings transferred into management plan actions of WHS management plans in Turkey (Parlak et al., 2022). This paper translates the qualitative assessment into a semi-automated analysis process called Audit Design.

Deploying a combination of Knowledge Representation and Natural Language Processing techniques, Audit Design is developed as a semi-automated method. It reduces time-consuming qualitative analysis processes into optimised output datasets ready for inferences to be undertaken, facilitating interpretation and transferability. This paper reports its development based on the Turkish management plan framework using the heritage management plan of the Diyarbakir Fortress and Hevsel Gardens Cultural Landscape WHS, followed by a discussion of its effectiveness and accuracy and potential avenues for future work.

METHODOLOGICAL APPROACH

Currently, many of WHS have a management plan document to record their management systems (UNESCO, 2021). All these management plans include an action plan reporting actions to be implemented with a set of monitoring indicators, their corresponding implementers, and beneficiary actors, and, though not always, assigned budgets (Parlak et al., 2022). In Turkey, these WHS management plans are developed with community participation events. Usually, meetings are held with local communities living and working in the WHS area (Regulation on the Site Management, 2005). Engagement with local communities throughout the development of the WHS management process is considered an essential indicator of success. Reports from these meetings are made public, in some cases, and provide valuable records of what was discussed, including issues and requests raised by local communities, sometimes with respective suggestions on how they can be tackled (Parlak et al., 2022). They are, therefore, valuable material to assess knowledge transfer from local communities to technicians developing these WHS management plans.

Parlak et al. (2022) proposed comparing data from these focus group meetings with the list of actions that are part of their respective WHS management plans would enable technicians to audit their design processes. I.e., to infer how much knowledge was transferred from local communities to the site management plan actions. The WHS management plan and reports of focus group meetings from the Diyarbakir Fortress and Hevsel Gardens Cultural Landscape in Turkey is used to develop the method to scrutinise community knowledge transfer.

Statements from focus group meetings were manually matched with their corresponding actions of the management plan (Parlak et al., 2022), forming a knowledge base for the analysis. This knowledge base was used to establish a manual qualitative assessment regarding transferring local knowledge from community consultations to management plan actions. Even though, adopting a knowledge management framework to extract critical information from focus groups meetings to be compared with WHS management plan actions offered a promising basis for automating several parts of this auditing process, the qualitative assessment resulted in a lengthy analysis.

This paper illustrates how the qualitative analysis from the study of (Parlak et al., 2022) was transformed into a semi-automated analysis process named Audit Design. The proposed method unites the Framework method developed from the qualitative research of (Parlak et al., 2022) with Information Extraction (IE) techniques from Natural Language Processing (NLP) and rule-based systems from the Knowledge Representation domain (Figure 1).

The knowledge base proposed in the study of (Parlak et al., 2022) is used as an input to a semi-automated assessment process called Audit Design which applies NLP techniques to it so its data can be readable by a computer (see the grey shaded box in Figure 2). Rule-based techniques from Knowledge Representation are then applied to this knowledge base to extract inferences that gauge the levels of knowledge transfer from community consultations to site management plan actions (Parlak, 2021). Audit Design has, therefore, four primary components: Analytical Framework, Information Extraction, knowledge base, rule-based system.

Figure 1. Methodology Framework

Note. Own elaboration

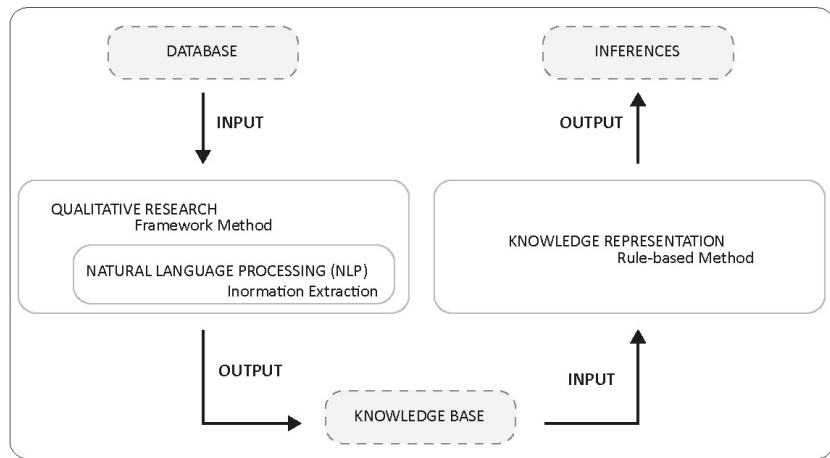
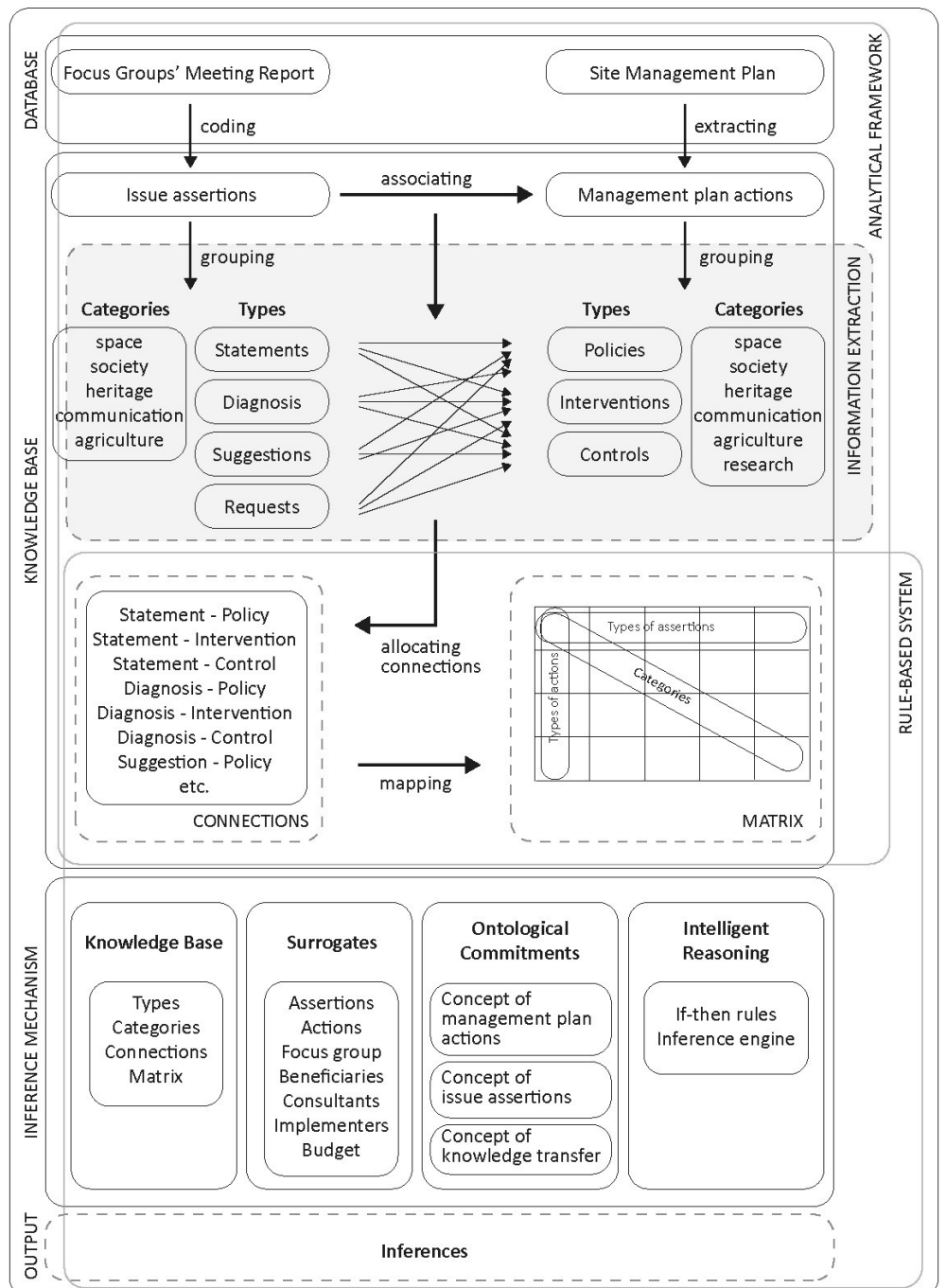

Figure 2. Methodology Diagram

Note. Own elaboration

Dataset

The dataset used to enable this semi-automated analysis included: (i) community input in written form (the community focus group meetings' report in this case) and (ii) actions proposed in the site management plan. The former data comprising the sayings/opinions of the community is used to extract issue assertions. The latter illustrates how technicians interpreted and considered these issues while developing WHS management plan actions.

Analytical Framework & Information Extraction

The Framework method developed in Parlak et al. (2022) was used as a basis to inform automated information extraction in Audit Design. NLP is then applied to the dataset to search for helpful information and extract entities (Hobbs & Riloff, 2010). NLP processes and analyses the dataset by decomposing it into several stages in Computer Sciences by developing algorithms and tools (Chowdhury, 2003, p. 51). NLP decomposition occurs in three major stages; lexical and morphological analysis (syntax), semantic and discourse analysis (semantics), and knowledge-based approaches (pragmatics) (Chowdhury, 2003; Dale, 2010). At the first stage, segments of language are processed by the syntax, then, the meaning is defined by semantics, and finally pragmatics works with the context and the utilisation of language (Chowdhury, 2003; Dale, 2010). Audit Design works at the syntax level because the Framework method provides the meanings and the context embedded in the data definition. Each entry is labelled with linguistic references which are extracted as new data called metadata (Jackson & Moulinier, 2007).

Extraction of information from unstructured data and transformation of it to the “legible” input by the computer rather than a human being is automatically done by one of the subfields of NLP called Information Extraction (IE). In this research, an open-source NLP software comprising different IE systems called GATE (General Architecture of Text Engineering) is employed to automate data extraction. Therefore, in Audit Design, the knowledge base was automatically constructed, contrarily to what was done in the previous work (Parlak et al., 2022).

GATE employs ANNIE (A Nearly-New Information Extraction System) and JAPE (Java Annotation Patterns Engine) as information extraction tools.

Extraction of sentences containing indicators based on entity recognition is the task called sentence classification undertaken by these tools. A text document is formed using the local knowledge which is then converted into the structured text by GATE for ANNIE to process for entity recognition. The structured text, in other words corpus, is analysed by ANNIE and JAPE, the former runs tokeniser, sentence splitter, and Part-of-Speech (POS) tagger and the later labels the sentences with the categories and types defined before employing manually defined rules (Figure 3).

The tokeniser detects every entity i.e., word, punctuation, etc. as a token. The sentences are recognised by the sentence splitter. The POS tagger adds grammatical attributes to these tokens such as *noun*, *verb*, *plural*, *modal*, etc. The medium of the GATE applications is English by default, so ANNIE works with

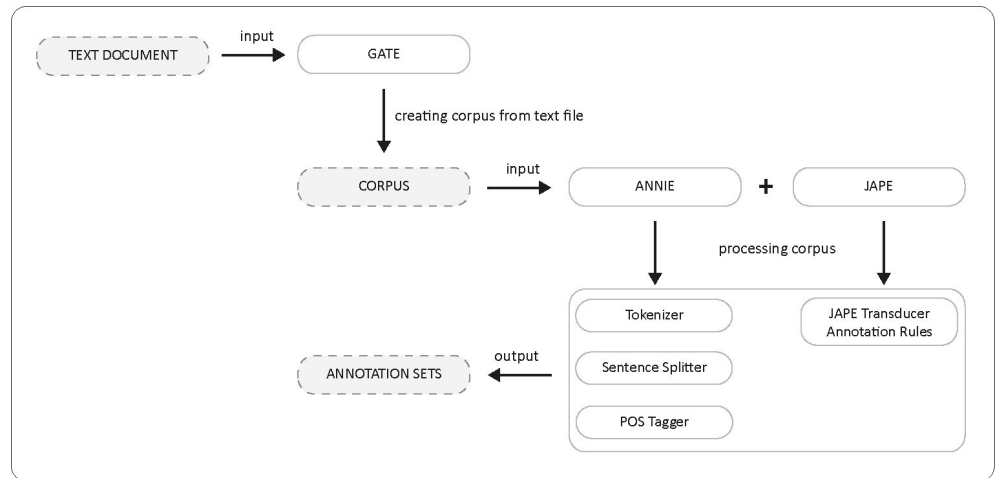

Figure 3. GATE Information Extraction process
 Note. Own elaboration

the English language, however, some other languages are also supported with plugins (Cunningham et al., 2014, Chapter 15).

The JAPE transducer extracts recurrent semantics and linguistics by working with annotation rules written in a specific language. The corpus is annotated by running these rules. The outputs (a.k.a. annotation sets) from this IE process are then automatically structured into a knowledge base using the thematic matrices from the Framework method.

Knowledge Base and Rule-based System

As the result of the information extraction process, the knowledge base is generated and ready to be processed to make inferences about the levels of knowledge transfer using a rule-based method from the knowledge representation domain (R. Davis et al., 1993; Grosan & Abraham, 2011; Musen, 2014). In Artificial Intelligence (AI), systems knowledge bases are symbolic representations of the outside world (E. Davis, 2015). E. Davis (2015, p. 98) defines them as representing "how the beliefs, intentions, and value judgments of an intelligent agent can be expressed in a transparent, symbolic notation suitable for automated reasoning."

Knowledge representation is explained by its five main roles (R. Davis et al., 1993); (i) surrogate provision, (ii) imposition of ontological commitments, (iii) constitution of a theory of intelligent reasoning, (iv) provision of a medium for efficient computation, and (v) provision of a platform of expression and communication (R. Davis et al., 1993) (Figure 4).

In this study, surrogates of the knowledge base are management plan actions, community assertions, budget information, actors, etc., whose content is constrained by ontological commitments (Figure 4), for instance, knowledge base solely contains management plan actions addressing community assertions. In order to derive a set of inferences that the rules sanctioned or recommended, the theory of intelligent reasoning should be constituted.

In Audit Design, the knowledge base is processed by *if-then* rules coming from human experts in this domain which represents the intelligent reasoning of the system. The output is the inferences, a set of natural language representations, drawn within the rule's premises defined by the concepts (Grosan & Abraham,

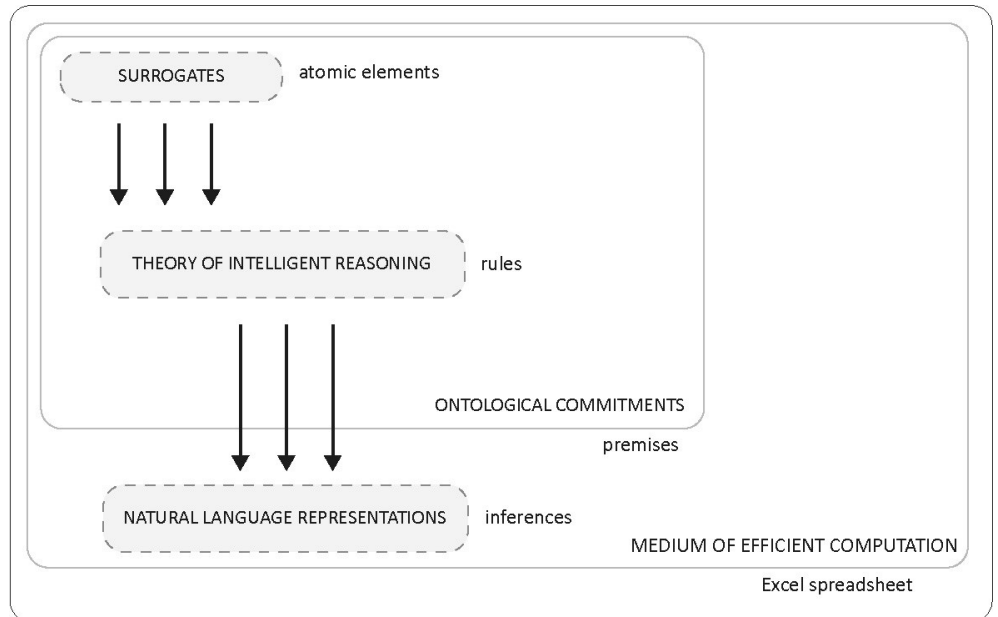

Figure 4. Knowledge Representation Framework

Note. Own elaboration

2011). Audit Design uses an Excel spreadsheet with formulas to compute the proposed collection of *if-then* rules, since the Excel spreadsheet interface is easy to use, and the size of the knowledge base is moderate. A dedicated application for Audit Design can be produced in the future after broader testing.

DEVELOPING AUDIT DESIGN

The Diyarbakir Fortress and Hevsel Gardens Cultural Landscape was inscribed on the UNESCO World Heritage List in 2015 (UNESCO WHC, 2015, p. 208 Decision: 39 COM 8B.32) and provide a rich case study to develop a semi-automated method to gauge community knowledge transfer in WHS management plans. The area is home to low-income communities active in local and typical agriculture and includes a ‘site’ plus its ‘cultural landscape’. Its WHS management plan was developed in close consultation with the local community through a site manager coming from the area, bringing technical and local knowledge to the WHS management process.

Forming the Knowledge Base

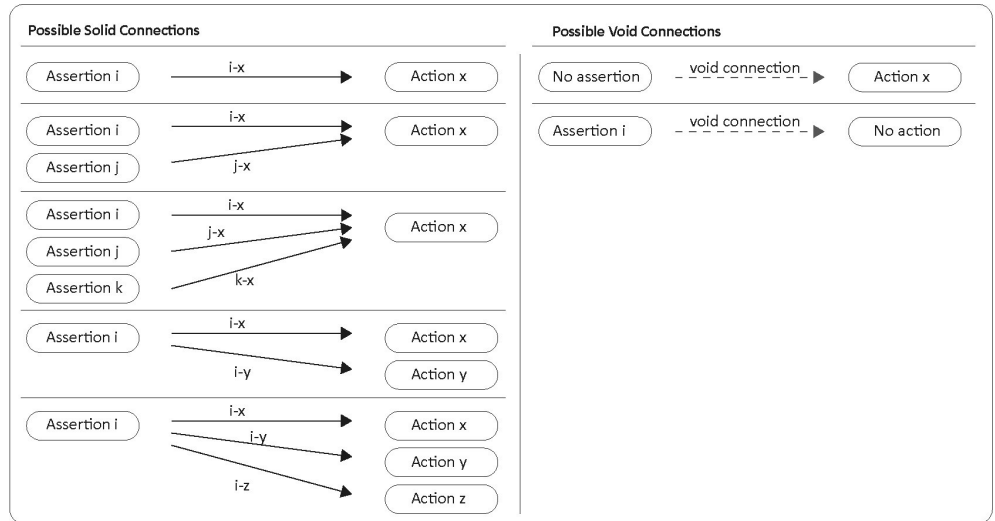
The Framework method from the study of Parlak et al. (2022) was used to extract and code issue assertions from community focus group meeting reports and associate them with management plan actions by searching for them in the management plan which would, in theory, respond to corresponding issue assertions raised by the community. Coding issue assertions and management plan actions, and then associating assertions with actions were done manually to form the knowledge base by employing Framework method (Parlak et al., 2022).

Connections

The Diyarbakir Fortress and Hevsel Gardens Cultural Landscape WHS management plan has 189 defined management plan actions. On the other hand, 91 issue assertions were extracted from focus groups’ meetings. Connections were established between those actions and assertions depending

Figure 5. Connection types between assertions and actions

Note. Own elaboration

on their correspondence to each other. Two types of connections were established: solid and void. The former refers to a connection where both action(s) and assertion(s) are present. The latter, on the other hand, refers to a missing side in the connection, either action(s) or assertion(s). In total, 220 connections were established in this case in which 177 were solid, and 43 of them were void.

The way of establishing connections is illustrated in Figure 5 through arrows, each of them refers to a connection. For example, if only one action addresses one issue assertion, it creates one solid connection (i-x). If two issue assertions were addressed by only one action, two solid connections (i-x and j-x) would be created, etc. However, any actions might not address an assertion (i), or any issue assertions might not be addressed by an action (x), in both cases, the connection established is void.

Following the construction of the connections above, recurrent categories and types were identified (Figure 6). The descriptions of these categories and types with the corresponding linkages between them could be formally defined by an analytical framework (Spencer et al., 2014, pp. 284–285). Types and categories filtered meaningful information from issue assertions and management plan actions.

Categories and Types

Based on different knowledge domains, six categories were defined for issue assertions and management plan actions, and they were identified as space, society, heritage, communication, agriculture, and research. They were also classified according to their content into a variety of types; policies, interventions and controls for actions, and statements, diagnosis, suggestions, and requests for issues (Figure 6).

Once connections, types and categories were established, Information Extraction (IE) techniques from Natural Language Processing (NLP) were used to group issue assertions and management plan actions into categories and types based on linguistic clues and considering semantics of sentences automatically using GATE (Parlak, 2021)¹. This step translated the framework proposed by (Parlak et al., 2022) into a knowledge base matrix suitable to be interrogated automatically through the application of rule-based methods (Parlak, 2021).

(1) GATE requires information to be in English therefore documents were translated from Turkish to English and translations validated using a randomly chosen UK WHS management plan to evaluate classification accuracy as well as the quality of the translations, e.g., English jargon contained in the UK management plan aided in identifying translations flaws and mistakes.

Categories	Types for management plan actions	
<p>(i) Space - assigned if an issue assertion or action referred to a physical space present conditions, organisation, or design.</p> <p>(ii) Society - assigned if an issue assertion or action referred to communities living in or around the heritage site, including problems related to their social and economic conditions.</p> <p>(iii) Heritage - assigned if an issue assertion or action referred to heritage components, values, and safeguarding.</p> <p>(iv) Communication - assigned if an issue assertion or action referred to supportive, educational, or awareness-raising activity bridging the heritage site and the local community.</p> <p>(v) Agriculture - assigned if an issue assertion or action referred to an agricultural activity since the cultural landscape in the case study area includes agricultural fields.</p> <p>(vi) Research - assigned if an action referred to conducting studies to evaluate or extract the current situation in the heritage site.</p>	<p>(i) Policies - assigned to actions that led to decisions related to development, support, encouragement, or conduction of specific types of activities.</p> <p>(ii) Interventions - assigned to actions that were an implementation of spatial planning decisions.</p> <p>(iii) Controls - assigned to actions that refer to monitoring or supervising a situation.</p>	
	<th data-bbox="861 627 1109 656">Types for issue assertions</th>	Types for issue assertions
	<p>(i) Statements - assigned to assertions that were a clear expression or a declaration of a given situation.</p> <p>(ii) Diagnosis - assigned to assertions which were statements followed by a cause.</p> <p>(iii) Suggestions - assigned to assertions that state a proposed problem's solution, even if implicit.</p> <p>(iv) Requests - assigned to assertions that stated a demand, a need, a request, or a necessity with a reason explicit or not in the assertion.</p>	

Figure 6. Categories based on knowledge domains and types based on content

Note. Parlak, 2021

Extracting Natural Language Representations

Knowledge representation has five distinctive elements; surrogates, ontological commitments, intelligent reasoning, efficient computation, and medium of expression (R. Davis et al., 1993). The surrogates are representations of reality in the knowledge base in which they symbolise the intended referent, meaning each element in the knowledge base should be clearly defined. The surrogates for Audit Design are *issue assertions, management plan actions, focus groups, beneficiaries, consultants, implementers, budget, and output* (Parlak et al., 2022).

Concepts

Extracted natural language representations were analysed to select the relevant data for the rule-based system. The selection is achieved by applying ontological commitments, a set of decisions about what is relevant to be assessed. Ontological commitments can be defined by the two following concepts: **knowledge transfer: management plan actions** and **knowledge transfer: issue assertions** (Parlak, 2021). These concepts about knowledge transfer defines the premises on how to make choices to include or exclude data into the inference mechanism and how this data is going to be represented. The syntax ‘:’ represents assessment.

The former concept decides whether knowledge transfer should be assessed for a given management plan action (Figure 7). Knowledge transfer is assessed only if the action addresses at least one issue assertion.

The latter concept considers if the actor who raised issue assertions is from the community focus groups or not (Figure 8). If the actor is from a non-community focus group, raised issue assertion is not assessed. Otherwise, the issue assertion is assessed and if a corresponding action is found, there is some evidence of knowledge transfer. Otherwise, no assessment is made.

Figure 7. Concept of Knowledge Transfer: management plan actions

Note. Parlak, 2021

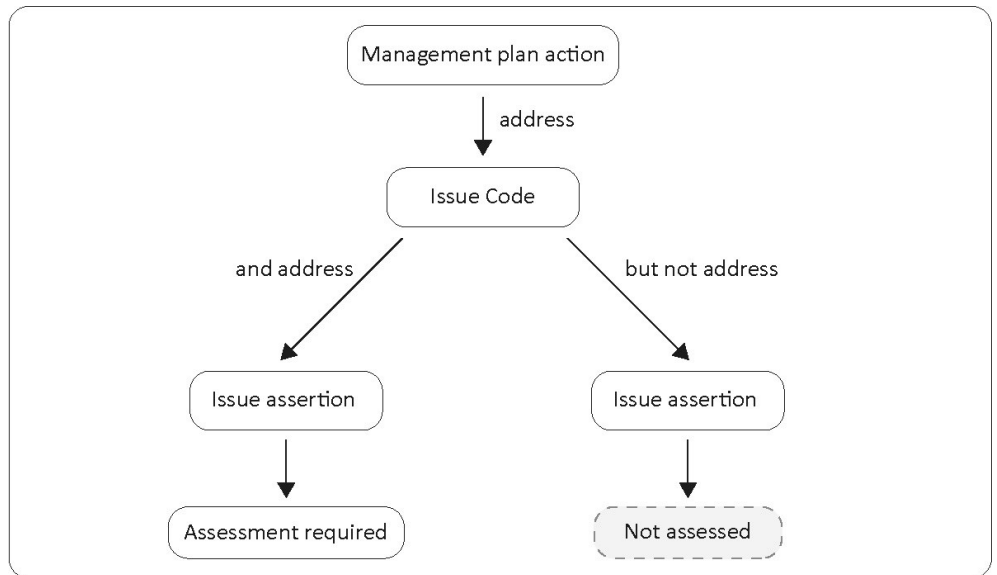
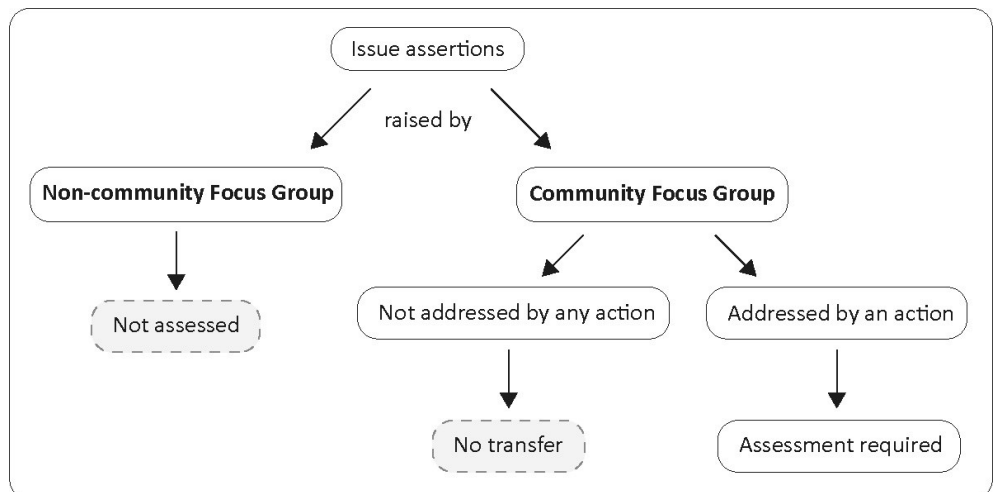

Figure 8. Concept of Knowledge Transfer: issue assertions

Note. Parlak, 2021

Rule-based System

A rule-based system is composed of rules with premises and a conclusion, and a rule interpreter that derives new knowledge from data patterns triggering some rules’ premises (Musen, 2014). This study uses the forward-chaining method to reach conclusions, meaning it starts with available data and reaches conclusions by applying rules to this data (Grosan & Abraham, 2011).

The first rule to be applied to the data set checks if the premises of the concepts are valid for assessment. I.e., if concepts knowledge transfer: management plan actions and knowledge transfer: issue assertions are true. The second rule to be applied to the dataset checks if the action has a budget or not. For example, Issue 26.1 is about accessibility in heritage site and Action 5.6.1.4 is addressing to this issue.

Issue 26.1: The site needs transportation planning due to problems related to density in traffic.

Action 5.6.1.4: Prepare transportation and circulation plans for pedestrian and cyclists in the management plan area to encourage them.

Firstly, system checks if the first concept is true; Action 5.6.1.4 addresses Issue Code Accessibility and addresses Issue 26.1. The second concept affirms that issue assertion was raised by Hevsel Garden community focus groups and addressed by Action 5.6.1.4. Since the concepts are true, the second rule checks the budget, in this case Action 5.6.1.4 is an action with budget meaning budget is allocated.

The third rule to be applied to the dataset checks the relations between actors. I.e., if the beneficiaries/implementers/consultants of the action are part of community focus groups or not. In the previous example, when the system checks if the actors are matching or not, it finds out that there is not any match between actors. The fourth rule checks for connections between types and categories of assertions and actions and decides the degree of knowledge transfer for each connection. For instance, Action 5.6.1.4 was labelled under space category and intervention type by NLP whereas Issue 26.1 was labelled under space category and request type. Then system makes an inference on this connection as:

Results:

- * Budget allocated.
- * There is not any match between actors.
- * Knowledge transfer level: p-full.
- * A spatial intervention is taken for a spatial request.

In this example, spatial intervention is the preparing transportation and circulation plans for pedestrian and cyclists addressing to the spatial request of transportation planning due to traffic density.

Shortly, a rule instance is shown in Figure 9 for better comprehension; firstly, checks if the premises of the rule are true (1), i.e., the criteria are valid for the assessment. It then looks for a budget (2), checks for relations between actors (3), checks for connections between assertion and action types and categories (4). Finally, the rule makes an inference saying that knowledge is transferred, and knowledge transfer level is partial. Besides, a natural language representation gives the content of this connection as “*A spatial suggestion is considered by a spatial intervention.*” meaning a suggestion type assertion from the community about space is turned into an intervention action about space.

Inferences and Levels of Knowledge Transfer

Twelve major inferences were defined using the previous study as a basis (Parlak et al., 2022). The inferences are described in detail in (Table 1). The table show two basic inferences: ‘Positive’ and ‘Contextual’. The first results in knowledge transfer if the connected action refers specifically to the issue assertion. The second gauge the level of knowledge transfer depending on the context.

However, these two classes are not enough to determine levels of knowledge transfer. Therefore, expert knowledge was sought from the previous study (Parlak et al., 2022) to inform the automation of this part of the assessment.

Figure 9. Example of applying rules 1 to 4 using a pseudo-code

Note. Own elaboration

```

Rule X
If:(1) Assessment criteria;
      MPA addresses to IA.
      IA is raised by community focus group.
(2) MPA is an action with budget.
(3) Actors;
      Relation = 0 for MPA: implementers, consultants
      Relation = 0 for MPA: implementers, consultants, IA: focus group
(4) Connection;
      Type: IA: Suggestion - MPA: Intervention
      Category: IA: space - MPA: space

Then:
      Budget is allocated. There is not any match between actors. A spatial suggestion is considered by a spatial intervention. Knowledge is partially transferred.
      (IA = Issue Assertion, MPA = Management Plan Action)
    
```

Three levels of knowledge transfer were defined in (Parlak et al., 2022): *fully transferred, partially transferred, and not transferred*. These levels were used to label connections between issue and action types and between issue and action categories. These labels with their respective connections were inputted into a data analysis tool called WEKA (Waikato Environment for Knowledge Analysis) (Witten & Frank, 2005), to run a canopy clustering analysis.

Regarding the cluster analysis, the three levels of knowledge transfer were increased to five (Parlak, 2021): (i) full or fully transferred, (ii) p-full (classified between partial and full), (iii) partial or partially transferred, (iv) n-partial (classified between partial and not transferred), (v) no transfer or not assessed (connection not taken into consideration by assessment process). These newly defined knowledge transfer levels (p-full and n-partial) were validated using WEKA *tree classifier J48* which returned 96.81% accuracy. Outputs from WEKA were used to create natural language representation for knowledge transfer levels, and results are reported with examples provided in Box 1 and 2.

Table 1. Inferences based on connections between action and issue assertion type

Note. Own elaboration

Connection	Inferences based on connections
Statement - Intervention	Contextual
Statement - Control	Positive, if control follows statement.
Statement - Policy	Contextual
Suggestion - Intervention	Positive, if intervention follows suggestion.
Suggestion - Control	Positive, if suggestion is control.
Suggestion - Policy	Positive, if suggestion is policy.
Diagnosis - Intervention	Positive, if intervention solved the problem.
Diagnosis - Control	Positive, if control check on the problem.
Diagnosis - Policy	Positive, if policy solves the problem.
Request - Intervention	Contextual, unless intervention explicitly requested.
Request - Control	Contextual, unless control explicitly requested.
Request - Policy	Contextual, unless policy explicitly requested.

Box 1. Statement in the space category – control in the heritage category

Note. Own elaboration

"Results:

* No budget allocated.

* There is not any match between actors.

* A spatial situation related to heritage is controlled."

>>> Knowledge transfer level: n-partial.

Box 2. Request in the communication category – intervention in the agriculture category

Note. Own elaboration

"Results:

* Budget allocated and explained.

* There is no match between beneficiaries, consultants, and implementers, but there is match between focus groups and beneficiaries, consultants, implementers.

* An agricultural intervention is taken for a request related to communication."

>>> Knowledge transfer level: full.

VALIDATION OF AUDIT DESIGN

Audit Design is validated by using the results of the rule-based system and results of the qualitative assessment (Parlak et al., 2022). They are compared to evaluate the method based on similarity between the automated assessment and the human-made one.

Validating Types and Categories

Validation of issue assertion types was undertaken by manually comparing GATE annotations with manual annotation sets and reported an accuracy of 96%. Precision and recall were calculated by the formulas² indicated in (Grishman, 2019, p. 685) and respectively showed 0.96 (=85/89) precision and 0.93 (=85/91) recall.

(2) Equations 1 and 2 from Grishman, 2019, p. 685.

Equation 1:

$$\text{Precision} = \frac{\text{number of correct GATE annotations}}{\text{total number of GATE annotations}}$$

Equation 2:

$$\text{Recall} = \frac{\text{number of correct GATE annotations}}{\text{number of manual annotations}}$$

For issue assertion types, out of 91 manual annotations, GATE was able to annotate 89 of them and four of these were annotated incorrectly (Table 2). The precision of GATE is 95 % (=85/89) whereas the recall was 93% (=85/91) which are very good for GATE annotation. On the other hand, the precision of GATE annotations is 81.6 % (=74/89) for issue assertion categories, whereas the recall of GATE is 79.7% (=74/91). One can infer that types are defined more robustly than categories for GATE to annotate.

189 management plan actions were inputted to GATE, out of which 179 types were correctly annotated. The remaining 10 had more than one indicator and, therefore, could not be accurately labelled through automated annotation. All management plan actions were labelled by types, so the precision and recall are the same and 95 % (=179/189) (Table 3). For the categories, GATE precision was 83.5% (=159/182), whereas recall was 80.4% (=159/189) which is the lowest

Table 2. Comparison of Manual and GATE annotation for *issue assertions*

Note. Own elaboration

Issue assertion	Number of issue assertions annotated		
	Manual Annotation	GATE Annotation	Correct GATE Annotation
Statement	24	20	20
Diagnosis	18	17	16
Suggestion	26	28	26
Request	23	24	23
Total count for TYPES	91	89	85
Agriculture	7	7	7
Communication	11	5	5
Heritage	22	26	20
Society	17	16	12
Space	34	35	30
Total count for CATEGORIES	91	89	74

Table 3. Comparison of Manual and GATE annotations for *management plan actions*

Note. Own elaboration

Management plan action	Number of issues annotated		
	Manual Annotation	GATE Annotation	Correct GATE Annotation
Control	44	45	41
Policy	88	87	84
Intervention	57	57	54
Total count for TYPES	189	189	179
Agriculture	20	16	16
Communication	35	39	34
Heritage	73	69	61
Research	24	26	20
Society	4	5	4
Space	33	27	24
Total count for CATEGORIES	189	182	159

rates. This is because the management plan actions have more complicated sentence structures; therefore, one action sentence might include more than one indicator confusing the classification of types.

Validating inferences

Assessment results (105 out of 120 matched) displayed 87.5% accuracy, indicating that the validation has been thorough; and that the rule-based system is robust. In addition, in each issue theme, the levels of knowledge transfer in the manual qualitative assessment were the same or very similar to those from the rule-based system (Table 4).

Issue Themes	Fully transferred		Partially transferred		Not transferred	
	Qualitative Assessment	Rule-based System	Qualitative Assessment	Rule-based System	Qualitative Assessment	Rule-based System
Surici Urban Area	3	4	8	7	6	6
Social and Economic Problems	2	2	13	10	18	21
Public Use	0	0	3	5	5	3
Agriculture	13	10	25	29	6	5
Management	1	0	6	6	1	2
Spatial Planning	2	1	5	9	3	0
Total	21	17	60	66	39	37

Table 4. Comparing results for the qualitative assessment with the rule-based system
 Note. Own elaboration

CONCLUSION

The results of Audit Design are not merely percentages of different levels of knowledge transfer but also the statements to investigate further and scrutinise the weaknesses of the management system or the challenges of locality. The success of the Audit Design method mostly depends on the globally defined structure of management systems. Most of the WHS management plans are primarily similar in defining actions, stakeholders, consultants, and implementers, Audit Design can be used to automate the audit of these plans regarding how much they effectively take community knowledge on board while developed and deployed. Themes, annotations, and categories in the result statement called as natural language representations refers to the strengths and weaknesses of the management plan from a local perspective. Audit design produces explicit natural language representations on the content of different connections between issue assertions from focus group meetings and WHS management plan actions. Its ability to post-process connections can expand the set of inference rules in new case studies and help creating a pool of knowledge for Audit Design to be further developed.

Even though this assessment can be made qualitatively by a researcher, it consumes high levels of time and effort. Audit design significantly reduces the time and effort consumption while producing natural language representations giving insights and stating levels of knowledge transfer helping to scrutinise the inclusiveness of the management plan.

In this paper, authors explained the transformation of a qualitative method into a semi-automated method in order to lessen the amount of work needed to gauge the levels of knowledge transfer from local communities into heritage management plans.

Overarching results from Audit Design validation are promising and can be summarised as follows:

- Identification of issue types resulted in 96% precision and 93% recall.
- Identification of management plan action types resulted in 95% precision and 95% recall.
- Identification of knowledge domains a.k.a. categories for issues resulted in 81.6% precision and 79.7% recall, whereas action categories were automatically identified with 83.5% precision and 80.4% recall.

- Connections containing non-community input were the 45% of the total and they were not assessed neither in the qualitative assessment (Parlak et al., 2022) nor in the Audit Design, proving that Audit Design could correctly identify information to be assessed.
- Identification of the knowledge transfer levels resulted in 87.5% accuracy.
- Inference rules deepened the comprehension of knowledge transfer levels defined as fully transferred, partially transferred, and not transferred. The nuances were accommodated variations of knowledge transfer within connections which could be spotted only through human assessment. Therefore, two more levels were added: p-full and n-partial. They are flagged for human inspection, reducing enormously the time and the burden of the assessment.

However, to fully achieve objective assessments of community knowledge transfer to WHS management plans, establishing potential benchmarks at a national (and, in the future, international) level, Audit Design should be applied to more case studies. This is essential to enrich Audit Design's current pool of categories and types of issue assertions and management plan actions and levels of knowledge transfer in different forms of connections between them.

In addition, further research is needed, in partnership with UNESCO, to enhance and enrich protocols for community engagement and participation in WHS management plan consultations, so more granularity is provided about documenting different interests within community groups. More research is also needed about querying knowledge domains within WHS management plans to enrich categories and types with sub-categories and sub-types so further scrutiny can be pursued in establishing connections between issue assertions and management plan actions towards improving Audit Design accuracies and propel its full deployment in practice.

References

- Blandford, C. (2006). Management Plans for UK World Heritage Sites: Evolution, lessons and good practice. *Landscape Research*, 31(4), 355–362. <https://doi.org/10.1080/01426390601004293>
- Cho, M. A., Onisimo, M. & Mabhaudhi, T. (2022). Using participatory GIS and collaborative management approaches to enhance local actors' participation in rangeland management: the case of Vulindlela, South Africa. *Journal of Environmental Planning and Management*. <https://doi.org/10.1080/09640568.2021.2017269>
- Chowdhury, G. G. (2003). Natural language processing. *Annual Review of Information Science and Technology*, 37(1), 51–89. <https://doi.org/10.1002/aris.1440370103>
- Cunningham, H., Maynard, D., Bontcheva, K., Tablan, V., Aswani, N., Roberts, I., Gorrell, G., Funk, A., Roberts, A., Damjanovic, D., Heitz, T., Greenwood, M. A., Saggion, H., Petrak, J., Li, Y., Peters, W., Derczynski, L. & Al., E. (2014). *Developing Language Processing Components with GATE Version 9 (a User Guide)*. University of Sheffield Department of Computer Science.
- Dale, R. (2010). Classical Approaches to Natural Language Processing. In N. Indurkha, F. J. Damerau, T. Graepel & R. Herbrich (Eds.), *Handbook of Natural Language Processing* (pp. 3–8). CRC Press LLC. <http://ebookcentral.proquest.com/lib/cardiff/detail.action?docID=565922>

- Davis, E. (2015). Knowledge Representation. In *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences* (2nd ed., Vol. 13, pp. 98–104). Elsevier Ltd. <https://doi.org/10.1016/B978-0-08-097086-8.43048-5>
- Davis, R., Shrobe, H. & Szolovits, P. (1993). What is a knowledge representation? *AI Magazine*, 14(1), 17–33. https://doi.org/10.1007/978-1-4612-4792-0_1
- Gillespie, J. (2013). World Heritage management: boundary-making at Angkor Archaeological Park, Cambodia. *Journal of Environmental Planning and Management*, 56(2), 286–304. <https://doi.org/10.1080/09640568.2012.657868>
- Grishman, R. (2019). Twenty-five years of information extraction. *Natural Language Engineering*, 25(6), 677–692. <https://doi.org/10.1017/S1351324919000512>
- Grosan, C. & Abraham, A. (2011). Rule-Based Expert Systems. In *Intelligent Systems. Intelligent Systems Reference Library* (Vol. 17, pp. 149–185). Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-642-21004-4_7
- Hobbs, J. R. & Riloff, E. (2010). Information Extraction. In N. Indurkha, F. J. Damerau, T. Graepel & R. Herbrich (Eds.), *Handbook of Natural Language Processing* (pp. 511–532). CRC Press LLC. <http://ebookcentral.proquest.com/lib/cardiff/detail.action?docID=565922>
- Hodges, A. & Watson, S. (2000). Community-based Heritage Management: a case study and agenda for research. *International Journal of Heritage Studies*, 6(3), 231–243. <https://doi.org/10.1080/13527250050148214>
- ICOMOS. (2005). *Xi'an Declaration on the Conservation of the Setting of Heritage Structures, Sites and Areas*. 4. <https://www.icomos.org/images/DOCUMENTS/Charters/xian-declaration.pdf>
- ICOMOS Australia. (1999). *The Burra Charter: the Australia ICOMOS Charter for Places of Cultural Significance*. 23.
- Jackson, P. & Moulinier, I. (2007). *Natural Language Processing for Online Applications: Text retrieval, extraction and categorization*. (Second rev). John Benjamins Publishing Company. <http://ebookcentral.proquest.com/lib/cardiff/detail.action?docID=622897>
- Landorf, C. (2009). A framework for sustainable heritage management: A study of UK industrial heritage sites. *International Journal of Heritage Studies*, 15(6), 494–510. <https://doi.org/10.1080/13527250903210795>
- Li, J., Krishnamurthy, S., Pereira Roders, A. & van Wesemael, P. (2020). Community participation in cultural heritage management: A systematic literature review comparing Chinese and international practices. *Cities*, 96. <https://doi.org/10.1016/j.cities.2019.102476>
- Musen, M. A. (2014). Knowledge Representation. In I. N. Sarkar (Ed.), *Methods in Biomedical Informatics A Pragmatic Approach* (pp. 49–79). Academic Press. <https://doi.org/10.1016/B978-0-12-401678-1.00003-8>
- Olsson, K. (2008). Citizen input in urban heritage management and planning: A quantitative approach to citizen participation. *Town Planning Review*, 79(4), 371–394. <https://doi.org/10.3828/tpr.79.4.3>
- Parlak, G. (2021). *Audit design: a semi-automated method to scrutinize community involvement in heritage management plans* [PhD Thesis, Cardiff University]. <https://orca.cardiff.ac.uk/id/eprint/143930>
- Parlak, G., Bleil de Souza, C. & Cerutti, F. (2022). Scrutinising community-held knowledge transfer into world heritage site management plans: a multidisciplinary method. *Journal of Cultural Heritage Management and Sustainable Development*. <https://doi.org/10.1108/JCHMSD-12-2021-0216>
- Regulation on the Substance and Procedures of the Establishment and Duties of the Site Management and the Monument Council and Identification of Management Sites, Pub. L. No. 26006, Official Gazette (2005). <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2005/11/20051127-2.htm>

- Rey-Pérez, J. & Pereira Roders, A. (2020). Historic urban landscape: A systematic review, eight years after the adoption of the HUL approach. *Journal of Cultural Heritage Management and Sustainable Development*, 10(3), 233–258. <https://doi.org/10.1108/JCHMSD-05-2018-0036>
- Ripp, M. (2018). *Applying the Faro Convention Principles to deliver Heritage-based Urban Development: The COMUS-Project. Community-led Urban Strategies in Historic Towns (COMUS). February.* <https://doi.org/10.13140/RG.2.2.17517.28645>
- Ripp, M. & Rodwell, D. (2017). Governance in UNESCO World Heritage Sites: Reframing the Role of Management Plans as a Tool to Improve Community Engagement. In S. Makuvaza (Ed.), *Aspects of Management Planning for Cultural World Heritage Sites: Principles, Approaches and Practices* (pp. 1–261). Springer International Publishing. <https://doi.org/10.1007/978-3-319-69856-4>
- Singh, R. K., Pretty, J. & Pilgrim, S. (2010). Traditional knowledge and biocultural diversity: Learning from tribal communities for sustainable development in northeast India. *Journal of Environmental Planning and Management*, 53(4), 511–533. <https://doi.org/10.1080/09640561003722343>
- Spencer, L., Ritchie, J., Ormston, R., O'Connor, W. & Barnard, M. (2014). Analysis: Principles and Processes. In J. Ritchie, J. Lewis, C. M. Nicholls & R. Ormston (Eds.), *Qualitative Research Practice: A Guide for Social Science Students and Researchers* (Second, pp. 269–293). SAGE Publications.
- UNESCO. (1972). *Convention for the Protection of the World Cultural and Natural Heritage. November*, 135–154.
- UNESCO. (2013). *Managing Cultural World Heritage (World Heritage Resource Manual)*.
- UNESCO. (2019). *Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention Ed. 2019. July*, 167. <https://whc.unesco.org/document/178167>
- UNESCO. (2021). *World Heritage List*. <https://whc.unesco.org/en/list/>
- UNESCO WHC. (2015). *Decisions adopted by the World Heritage Committee at its 39th session (Bonn, 2015)*.
- Witten, I. H. & Frank, E. (2005). *Data Mining: Practical Machine Learning Tools and Techniques* (2nd ed.). Morgan Kaufmann.

Conflict of Interest Statement | Çıkar Çatışması Beyanı:

There is no conflict of interest for conducting the research and/or for the preparation of the article. | Araştırmanın yürütülmesi ve/veya makalenin hazırlanması hususunda herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Financial Statement | Finansman Beyanı:

This research is developed from the PhD thesis titled “Audit design: a semi-automated method to scrutinize community involvement in heritage management plans” which is fully funded by the Ministry of National Education of Turkey. | Bu araştırma, tamamı Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitim Bakanlığı tarafından finanse edilen “Denetim tasarımı: Miras yönetim planlarında halkın katılımını incelemek için yarı otomatik bir yöntem önerisi” başlıklı doktora tezinden geliştirilmiştir.

Ethical Statement | Etik Beyanı:

All procedures followed were in accordance with the ethical standards. | Araştırma etik standartlara uygun olarak yapılmıştır.

Copyright Statement for Intellectual and Artistic Works | Fikir ve Sanat Eserleri Hakkında Telif Hakkı Beyanı:

In the article, copyright regulations have been complied with for intellectual and artistic works (figures, photographs, graphics, etc.). | Makalede kullanılan fikir ve sanat eserleri (şekil, fotoğraf, grafik vb.) için telif hakları düzenlemelerine uyulmuştur.

KENTSEL GIDA PLANLAMASI İÇİN ÇIKARIMLAR: GIDA'NIN KENT-BÖLGESİ'Nİ TANIMLAMAK

Inferences for Urban Food Planning: Defining City- Region of Food

Emel KARAKAYA AYALP *

Ayşegül YARIŞ *

* Şehir ve Bölge Planlama, İzmir Demokrasi Üniversitesi | City and Regional Planning, İzmir
Democracy University

Özet

Günümüz tarım-gıda sistemi, iklim ve ekosistem ihtiyaçları göz önüne alındığında sürdürülemez yönde dönüşmektedir. Bu dönüşüm sürecinde birçok uluslararası kurum/kuruluş, topluluk, sivil inisiyatif, uluslararası toplumsal hareket ve araştırmacı tarım gıda sisteminin sürdürülemez yapısına dönük sorunları çözmek üzere çalışmalar yürütmekte ve öneriler geliştirmektedir. Sürdürülebilir geçişim (*transition*) çerçevesinde gündeme gelen bütüncül yaklaşımlardan biri de Kentsel Gıda Planlaması çerçevesidir.

Statement | Beyan:

This study is based on the research of Ayşegül Yarış, one of the authors, under the supervision of Assoc. Prof. Dr. Emel KARAKAYA AYALP at Izmir Democracy University Urban Design Master's Programme. | Bu çalışma, yazarlardan Ayşegül Yarış'ın Doç. Dr. Emel KARAKAYA AYALP danışmanlığında İzmir Demokrasi Üniversitesi Kentsel Tasarım Yüksek Lisans programında sürdürmekte olduğu araştırmalarına dayanarak üretilmiştir.

Mevcut tarım-gıda sisteminin; konvansiyonel ve kapitalist bir sistem hegemonyası altında sürdürülebilirliği tartışılırken kentler, politika yapıcılar, kurumlar, akademisyenler ve birçok yerel/sivil hareket, mevcut tarım-gıda sisteminin sürdürülebilir geçişimini sağlamak için gıda stratejileri, gıda yasaları, gıda eylemleri tasarlamakta ve uygulamaya geçirmektedir. Tasarım ve yeniden inşa sürecinde; Sürdürülebilir Kentsel Tarım ve Gıda Sistemleri Küresel Ortaklığı (RUAF) ve Uluslararası Tarım ve Gıda Örgütü (FAO), sürdürülebilir Kent-Bölge Gıda Sistemlerinin nasıl değerlendirileceği ve inşa edileceği konusunda rehberlik sağlayan bir araç kiti geliştirmiştir. Bu yazıda, Kent-Bölge Gıda Sistemi (KBGS) yaklaşımı açıklanarak; FAO, RUAF ve katılımcı kentlerin ortaklığında geliştirilen, Kent-Bölge Gıda Sistemi Araç Kiti derlenip, Türkçeleştirilmiştir. Bu kapsamda, Kent-Bölge Gıda Sistemi Araç Kiti'nin daha sürdürülebilir ve dirençli kentsel gıda sistemleri kurma amacıyla çizdiği yol haritası ve tanımladığı yaklaşımın olanakları ve uygulanabilirliği iki vaka üzerinden incelenmiştir. Gıdanın kent-bölgesinin tanımlanması üzerine önemli çalışmalar yürütmüş olan iki Batı Afrika kentinde, Ouagadougou ve Tamale, Gıda Havzası ve Kent-Bölge Gıda Sistemi yaklaşımı ele alınmıştır.

Araştırmanın sonuçlarına dayanarak denilebilir ki, FAO, RUAF ve katılımcı kentlerin ortaklığında geliştirilen Kent-Bölge Gıda Sistemi Araç Kiti'nin, sürdürülebilir ve dirençli Kentsel Gıda Sistemleri inşa etmek için çizdiği yol sınırlı araçlar tanımlamış ve mekânsal disiplinler ile ilişki dışarıda bırakılmıştır.

Anahtar Kelimeler: sürdürülebilir geçişim, kent-bölge, kent-bölge gıda sistemi, kentsel gıda planlaması

Submitted | Gönderim: 02.06.2023
Accepted | Kabul: 14.07.2023

Correspondence | İletişim:
emellkarakaya@gmail.com
DOI: [10.5281/zenodo.8204482](https://doi.org/10.5281/zenodo.8204482)

Abstract

Mainstream agri-food system has been going an unsustainable transition in terms on the requirements of climate and ecosystems. Many institution, international institutions, community, policy makers, civic initiatives, international grassroots movements, and researchers make studies and develop suggestions design and implement food strategies, food laws and actions to ensure the sustainable transition of the existing agri-food system. In the design and rebuilding process, The Global Partnership for Sustainable Urban Agriculture and Food Systems (RUAF) and the United Nations Food and Agriculture Organization (FAO) have developed a toolkit that provides guidance on how to evaluate and build sustainable City-Region Food Systems. In this article, the City Region Food System (CRFS) approach is explained, The CRFS Toolkit, developed in partnership with FAO, RUAF and participating cities, was reviewed and translated into Turkish.

In this context, we examined the roadmap drawn by the CRFS toolkit to establish more sustainable and resilient urban food systems, and the possibilities and applicability of such approach through two cases. In the two West African cities, Ouagadougou and Tamale, which give important clues to define CRFS, the Foodsheds and city-region of food, we discuss the approach.

Based on the results of the research, it can be said that CRFS Toolkit developed in partnership with FAO, RUAF and participating cities to build sustainable and resilient Urban Food Systems has defined limited tools and the relationship with spatial disciplines has not been included.

Keywords: sustainability transitions, city-region, city-region food system, urban food planning

GİRİŞ

Günümüzde dünya nüfusunun yaklaşık yüzde 55'i kentsel alanlarda yaşamakta ve de bu oranın 2050 yılına kadar yüzde 68'e çıkması beklenmektedir. 2050 yılına kadar dokuz milyara yükselmesi beklenen dünya nüfusu ve hızlı kentleşme, geleneksel gıda üretimi ve gıda güvenliğinin sağlanması için büyük zorluklar yaratmaktadır. İklim değişikliği, kentleri ve çevrelerini etkileyen ek zorluklar da ortaya koymaktadır. Bildirilen doğal afetlerin sayısı (kuraklık, sel, fırtına vb.) son yirmi yılda neredeyse iki katına çıkmıştır. İklim değişikliği ile ilgili risklerdeki artış, tüm gıda sistemi boyunca süreçleri ve paydaşları etkilemektedir (UN FAO, 2023a).

Mevcut tarım-gıda sisteminin, endüstriyel, konvansiyonel ve gıdanın finansallaşmasına yönelik kapitalist bir sistem hegemonyası altında sürdürülebilirliği tartışılırken kentler, politika yapıcılar, kurumlar, akademisyenler ve birçok yerel/sivil hareket, mevcut tarım-gıda sisteminin sürdürülebilir geçişimini sağlamak için gıda stratejileri, eylemleri tasarlamaktadır (Karakaya Ayalp, 2021; Karakaya Ayalp vd., 2020; Özatağan ve Karakaya, 2021). Tasarım ve yeniden inşa sürecinde; Avrupa Birliği, Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü, Sürdürülebilir Kentsel Tarım ve Gıda Sistemleri Küresel Ortaklığı (RUAF) ve Uluslararası Tarım ve Gıda Örgütü (FAO) gibi uluslararası kurum/kuruluşlar, kentlerin ve idarelerin rollerini belirleme üzerine gerçekleştirdiği toplantılarda; yerel yönetimlere kentsel gıda sisteminin sürdürülebilir yönde dönüştürülmesine dönük roller verilmektedir. Bu toplantılardan HABITAT-III ve C-40 açık biçimde

“Kentsel Gıda Planlamasının” gerekliliğini ortaya koymaktadır. Öyle ki, Yeni Kentsel Gündem için KITO Uygulama Planı Madde 51'deki;

Ölçek ekonomileri ve kentsel yığılmayı harekete geçirmek, gıda sistem planlamasını güçlendirmek, kaynak verimliliğini, kentsel dayanıklılığı ve çevresel sürdürülebilirliği artırmak için, kent planlama ve tasarım araçları dâhil planlı kentsel büyüme ve yapılaşma stratejileri yoluyla uygun yoğunluğu ve sıklığı, çok merkezliliği ve karma kullanımı sürdürülebilir arazi ve kaynak yönetimini ve kullanımını destekleyen kentsel mekânsal çerçevelerin kurulmasına destek vermeyi taahhüt etmekteyiz. (UN HABITAT, 2017, s. 21).

ifadesiyle yerel yönetimler için kentsel gıda planlaması hem bir görev hem de sorumluluk alanı olarak tarif edilmiştir. COVID-19 pandemisi ile bu gereklilikler daha da görünür olmuştur (Hazar Kalonya vd., 2020).

(1) Sürdürülebilir geçişim, toplumsal ve mekânsal yapının karşılaştığı zorluklara yanıt olarak temel sosyal değişim süreçleridir. (Grin vd., 2010; Markard vd., 2012; Özatağan ve Karakaya, 2021). Bu süreçte geçişim; mevcut yapının farklı bir yapıya dönüşümünden çok ihtiyaç ve olanaklar çerçevesinde mevcut yapıyı yeniden şekillendirmeyi amaçlar.

(2) Sürdürülebilir Gıda Sistemleri İçin Yol Haritası: Karşıyaka'da Araştırma, Yöntem ve Uygulama Çerçevesi Tasarımı projesi başvuru dokümanından alınmıştır (bakınız Karakaya Ayalp, 2023).

Günümüz tarım-gıda sistemi, iklim ve ekosistem ihtiyaçları çerçevesinde sürdürülemez yönde dönüşmektedir. Bu dönüşüm sürecinde birçok kurum/kuruluş, topluluk ve araştırmacı sorunu çözmeye dönük öneriler geliştirerek tarım-gıda sistemlerinin sürdürülebilir geçişimini¹ sağlamada Kentsel Gıda Planlaması üzerine odaklanmıştır. Bu planlama anlayışının ise katılımcı, kapsayıcı, bütüncül ve yerelden çözüm üreten bir yaklaşım olarak desteklediği, aynı zamanda gıda sistemi bütününde sürdürülebilir, onarıcı ve doğa dostu çözümler ile geçişimi tetikleme gerekliliği açıktır² (Velibeyoğlu ve Karakaya Ayalp, 2023). Katılımcı ve kapsayıcı olan bu yaklaşım alternatif gıda sistemi, tabandan gelen inisiyatifler, tarımsal üretici örgütlenmeleri (Karakaya Ayalp, 2020; Karakaya Ayalp, 2021), çevre hareketleri (Hazar Kalonya, 2021) ve bütüncül mera yönetimi gibi agroekolojik ve sürdürülebilir pratiklerin yaygınlaşmasını önceleyen (Geß ve Hazar Kalonya, 2023; Hazar ve Velibeyoğlu, 2019) sistematik bir yaklaşım üretebilecektir.

Son zamanlarda, çözüm odağı, kentsel çevre ve kırsal peyzajları içeren bütünsel ve bütüncül bir planlama çerçevesi olarak Kent-Bölge Gıda Sistemlerine (KBGS) kaymıştır. Kent-Bölge Gıda Sistemi yaklaşımında, yerel ve bölgesel kaynaklardan elde edilen gıdanın, yerel toplulukların ekonomik refahını arttırabileceği ve daha iyi beslenme koşulları sağlayabileceği için “daha sürdürülebilir ve daha adil bir gıda sistemine geçişin hayati bir bileşen” olarak kabul edilir (Karg vd., 2016, s.3). Bu bileşen kısaltılmış gıda tedarik zincirinin yönetim mekanizmalarına da katkıda bulunma potansiyeline sahiptir (bakınız Kurtsal vd., 2020).

Sürdürülebilir Kentsel Tarım ve Gıda Sistemleri Küresel Ortaklığı (RUAF) ve Uluslararası Tarım ve Gıda Örgütü (FAO), sürdürülebilir Kent-Bölge Gıda Sistemlerinin nasıl değerlendirileceği ve inşa edileceği konusunda rehberlik sağlayan bir araç kiti geliştirmiştir (UN FAO, 2023b). Ortaya konulan değerlendirme ve planlama sürecinde: Kent Bölge Gıda Sisteminin tanımlanması, mevcut tarım-gıda sisteminin taranması ve somut politika ve planlama müdahaleleri geliştirilmesi aşamaları gerçekleştirilerek; kentlerin, daha sürdürülebilir ve esnek Kent-Bölge Gıda Sistemleri oluşturması amaçlanmıştır.

Bu yol gösterici çalışmanın amaçları ve çıktılarında biri olan mevcut tarım-gıda sisteminin durumunu ortaya koyacak araştırmaların yapılması ve kentsel gıda sistemlerinin bütüncül yaklaşımla değerlendirilmesi için duyulan ihtiyaca yanıt olarak FAO tarafından geliştirilen bir diğer çalışma ise Kentsel Gıda Sistemleri Hızlı Değerlendirme Aracı'dır (RUFSA) (UN FAO, 2023c). Bu çalışma ve uygulama, kentsel gıda sistemlerinin: Tüketici analizi, Sürdürülebilir Gıda Zinciri Analizi, Kentsel Gıda Sistemleri paydaş analizi, Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS) temelli Kentsel Gıda Sistemleri Haritalaması başlıkları altında taranması gerekliliğini ortaya koymaktadır.

Süregiden çalışmalar, uygulamalar ve kentsel gıda planlaması çalışmaları incelendiğinde, Kentsel Gıda sistemlerinin analizi ve gıdanın kent-bölgesini tanımlamaya yönelik yol gösterici nitelikte rehberlerin üretildiğini fakat bu rehberlerin analitik bir çerçeve sunmayarak genel geçer önerileri derleyen kılavuzlar niteliğinde olduğu görülmektedir. Bu bağlamda kentsel gıda sistemlerine dair bütüncül çalışmaları besleyecek kent-bölge gıda sistemleri çerçevesi altında belirtilen analiz çalışmalarına ve bu analizlerin hangi veri kaynaklarına ihtiyaç duyduğuna dönük bir çerçeveye duyulan gereksinim açıktır.

KENT-BÖLGE GIDA SİSTEMİ YAKLAŞIMI: BİLEŞENLER, KAVRAMLAR VE KAPSAM

Gıdanın Kent-Bölgesi, “metropol ölçekteki bir kent merkezi veya daha küçük kent merkezlerinin ve çevresindeki yarı-kentsel ve kırsal hinterlandın bir araya gelmesi” olarak tanımlanabilir (Karakaya Ayalp, 2023). Kent-Bölge Gıda Sistemi (KBGS) ise “belirli bir Kent- Bölge’de gıdanın üretimi, işlenmesi, dağıtımı ve tüketiminde yer alan tüm aktörler, süreçler ve ilişkiler” olarak tanımlanmaktadır.

KBGS yaklaşımının benimsenmesi, kentsel sorunların ele alınabileceği, kırsal-kentsel toplulukların doğrudan bağlanabileceği somut politika ve program fırsatları sunmaktadır. Geliştirilmiş kent-bölge gıda sistemleri hem kentsel hem de yakındaki kırsal alanlarda ekonomik, sosyal ve çevresel koşulları iyileştirmektedir.

FAO ve RUAF’a göre sürdürülebilir ve esnek KBGS, yerel ve bölgesel üreticilerden uygun fiyatlı, besleyici ve adil bir şekilde sağladığı gıdayı, adil, erişilebilir kılabilir ve köylü ve üretici ile kentli ve tüketiciyi kısaltılmış gıda tedarik zincirleri kapsamında bir araya getirerek ulaştırabilir. Mazzocchi ve Marino (2020)’ya göre bu yaklaşımın altında yatan varsayım, eğer politikalar kent-bölge ölçeğinde geliştirilirse, tarımsal ekosistemlerin özgünlüklerinin tanınması, kentsel meselelerle (gıda güvenliği ve sağlık), tarımsal meseleleri (fırsatlar) aynı anda çözümlenmeyi mümkün kılmasıdır.

Sürdürülebilir ve esnek bir KBGS'nin uygulanmasını ve politika dönüşümünü desteklemek amacıyla yerel yönetimler ve diğer aktörlerin katılımının yanı sıra siyasi irade, mevcut politika ve planlama araçlarının (altyapı ve lojistik, kamu alımları, lisanslar, arazi kullanım planlaması) kullanılması için çok boyutlu hükümet katılımını, ulusal ölçekte tasarlanmış politikaları ve yerel ölçekte özgünlükleri kapsayan gıda sistemi siyasasını, sivil toplumu, yurttaş inisiyatiflerini, köylü örgütlerini ve tabandan gelen diğer örgütlenmeleri ve son olarak bilhassa kaynakların tüketiminde öne çıkan özel sektör aktörlerini bir arada ele almayı

gerektirir. Bu süreçte yerel yönetimlerin ve diğer aktörlerin gıda bağımlılıklarını değerlendirmeleri, zayıflıkları ve potansiyel baskı noktalarını belirlemeleri ve mümkün olduğunda gıda sistemlerini iyileştirmek için hedeflerden hareketle ortaya koyulmuş olan stratejiler geliştirerek bu stratejileri hayata geçirecek bir eylem çerçevesi üretmeleri önemlidir.

Kent-Bölge Gıda Sistemi (KBGS) yaklaşımı, tarım-gıda sisteminin sürdürülebilir geçişimine yönelik politikaların uygulanmasını desteklerken, mevcut sistemin analizi için kritik bir merceğe sağlar. Kent-bölge düzeyinde çalışmak, gıdayı ortak payda haline getirerek kırsal-kentsel bağlantıların karmaşıklığını pratik bir seviyeye taşıyabilir. Bu, daha geniş toplumsal meselelerden (insan hakları, iklim değişikliği ve esneklik) bağımsız olmadığı gibi, bu meselelere dair alınacak yol açısından da önemli bir odaktır.

Kent- Bölgeyi tanımlamanın önemini ve aşamalarını aktararak bir yol haritası çizen Kent-Bölge Gıda Sistemi Araç Kiti, 2015-2017 döneminde KBGS değerlendirme ve planlama sürecine giren yedi şehir tarafından kullanılmış ve ilgili araç kitinin sınırları test edilmiştir. Böylece, sürecin neden ve nasıl uygulandığı ve hangi sonuçların elde edildiğini ortaya koyarak, ilgili vakalarda test edilen KBGS'nin daha uygulanabilir araçlarla nasıl geliştirilebileceği konularında iyileştirmeler yapmak isteyen politika yapıcılar, araştırmacılar, diğer paydaşlar ve katılımcılar için bir kaynak oluşturmuşlardır. Sürdürülebilir geçişimin olanaklarının nasıl sağlanacağına dair aşamalar: gıdanın kent-bölgesini tanımlamak ve haritalandırmak; kent-bölge gıda sistemi hakkında veri toplamak; farklı KBGS bileşenleri ve sürdürülebilirlik boyutları hakkında bilgi toplamak ve analiz etmek; politika yapıcıları ve diğer paydaşları süreç tasarımına dahil ederek çok paydaşlı bir yönetim ağı geliştirmek; siyasa desteklemek ve planlamak başlıkları altında detaylandırılmaktadır.

Bir KBGS değerlendirme ve planlama sürecinden elde edilen sonuçlar kısaca şunları içerebilir:

- Yerel kent-bölge gıda sisteminin haritalanması ve tanımlanması: Kent-bölgeyi kim besliyor, gıda nerede işleniyor, nasıl pazarlanıyor, insanlar ne yiyor ve bu gıdaya nasıl erişiyor, gıda güvenliği ve beslenme ile ilişkili mevcut durum nedir, gıda atıkları nasıl yönetiliyor ve gıda sistemine dahil olan hükümet ve kurumsal aktörler kimlerdir?

Yukarıda bahsi geçen soruların yanıtlanmasını sağlayacak verilerin toplanması ve haritalanması aracılığıyla KBGS'nin sınırlarını tanımlamak.

- Mevcut tarım-gıda sisteminin farklı sürdürülebilirlik boyutları, kırılganlıkları, tehditleri, zayıflıkları ve KBGS'yi güçlendirme fırsatlarını tanımlamak.
- Somut politika ve planlama müdahaleleri: paydaş rollerinin belirlenmesi, kurumsal çerçeveler ve eylem planları için öneriler sunmak.

Yukarıda başlıklar halinde tartışmaya açılan ve kavramsallaştırdığımız bu süreçte, “yerel kent-bölge gıda sisteminin haritalanması ve tanımlanması” aşamasında araç kitinin bir boşluğu yeterince dolduramadığı görülmüştür. Ortaya attığı soruların cevaplarının hangi bileşenleri bir araya getirerek, hangi analiz yöntemlerine dayanarak somutlaşacağını aktarmamaktadır. Bu yönüyle

esneyebilir bütüncül bir analitik çerçeve sunmayan Kent-Bölge Gıda Sistemleri Araç Kiti, strateji ve siyasa geliştirme, eylem tanımlama gibi analiz aşamasının ardılı olan aşamaların gerçekleştirilebilmesi ve bütüncül bir stratejiler-eylemler siyasası oluşturmak için gerekli işlevsel ve geliştirilecek siyasalara ışık tutabilecek araçları üretememiştir. Bu bağlamda, bir araç kiti olmaktan çok bir yol haritası niteliğindedir.

KENT-BÖLGEYİ TANIMLAMADA AMPİRİK ÇALIŞMALAR

Günümüzde kentsel gıda arzına ve gıdanın üretimden tüketime akışına gösterilen artan ilgiye rağmen, kentsel pazarlarda tedarik edilen yerel ve bölgesel gıdanın gerçek oranını ve değerini sistematik ve analitik olarak analiz eden ampirik çalışmalar ve veri toplama araçları bulunmamaktadır. Bu bağlamda, makalenin bu bölümünde özellikle de Küresel Güney'den iki vaka seçilerek incelenmiştir. Dünya'da iklim ve gıda adaletsizliğinin en ağır sonuçlarına maruz kalınan Afrika'da Ouagadougou ve Tamale kentlerinde yürütülmekte olan iki farklı gıda sistemi programı vaka olarak ele alınmıştır (Karg vd., 2016).

Şekil 1. KBGS Programı pilot kentleri

Not. UN FAO, 2023d

Bahsi geçen vakalardan Tamale, FAO ve RUAF tarafından geliştirilen KBGS çerçevesinde uygulama alanı olarak projelendirilen kentler arasındadır. Aşağıda KBGS uygulamalarının yapıldığı kentler görülmektedir. Seçilen her iki vaka da gıda sistemi sorunlarının en derin olduğu alanlardır (UN FAO, 2023d).

Tamale (Gana) ve Ouagadougou (Burkina Faso)'daki programın amaçları:

1. Kentsel nüfusa gıda sağlayan coğrafi kaynakları (foodsheds) karşılaştırmak: tedarik edilen miktarları kaydetmek ve kaynaklar ile kaynaklar arasındaki etkileşim düzeyini değerlendirmek;
2. İlgili kent-bölgelerinin katkısını değerlendirmek;
3. Kentsel gıda sisteminin dayanıklılığı için olası politika sonuçlarını tartışmaktır.

Ouagadougou, Burkina Faso'nun başkenti; Tamale, Gana'nın üçüncü büyük şehri ve Kuzey Bölgesi'nin başlıca idari merkezidir. Komşu ülkeler olarak ortak bir pazar havzasını paylaşmaktadırlar.

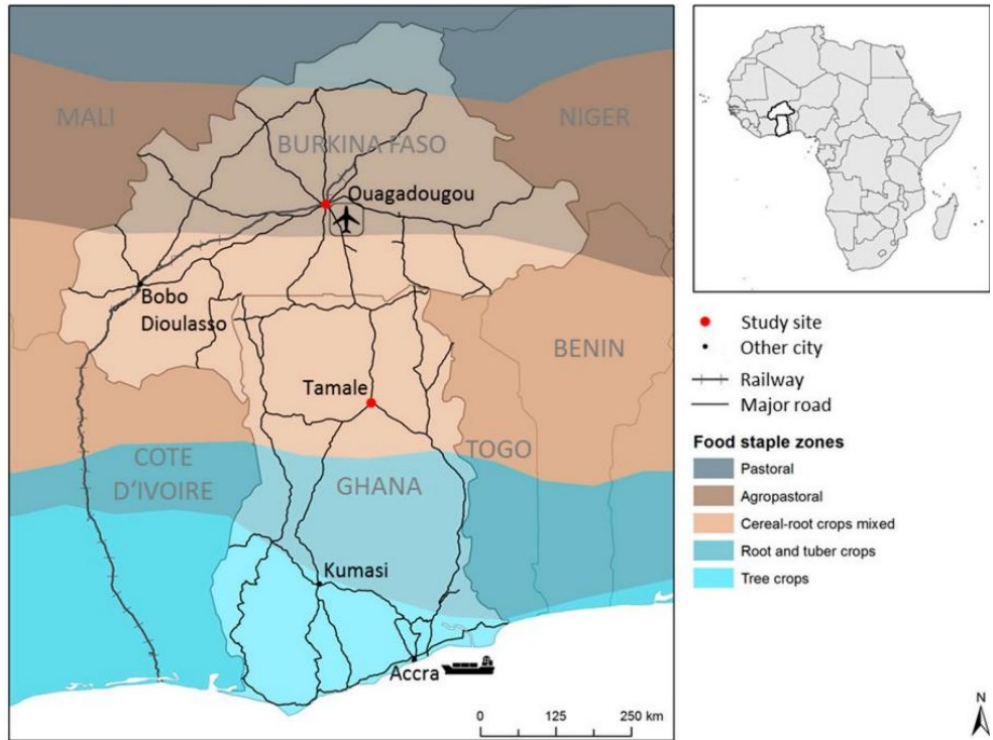
Tablo 1. Tamale ve Ouagadougou kentlerinin nüfus artış hızı ve gıda güvencesi hakkında bilgi

Not. Karg vd., 2016

Ouagadougou	Tamale
Burkina Faso'nun Başkenti	Kuzey Bölgesi'nin Başlıca İdari Merkezi
2 milyon kişi nüfus	371.350 kişi nüfus
%3,8 nüfus artış hızı	%4,5 nüfus artış hızı
Burkina Faso, Batı Afrika'daki en fakir ülkelerden biridir ve tarım sektöründeki gelişmelere rağmen, 3,5 milyondan fazla insanın, yani nüfusun kabaca %20'sinin, gıda güvencesiz olduğu düşünülmektedir.	Kuzey Bölgesi, %52 yoksulluk oranı ve yüksek yetersiz beslenme oranı, 2005/ 2006'da beş yaşın altındaki çocukların %30'unun yetersiz beslenme oranı ile Gana'daki en yoksul üç bölge arasındadır.

Şekil 2. Tamale, Gana ve Ouagadougou, Burkina Faso'daki konumu ve bağlantısı

Not. Karg vd., 2016

Batı Afrika, Afrika'nın en çok şehirleşen alt bölgeleri arasındadır ve kentsel nüfusunun 2050'de %65,7'ye çıkması beklenmektedir. Bu olası nüfus artışı ve kentleşme, kentsel alanların gıda tedarik biçimlerini ve kentsel gıda sistemlerini etkilemektedir. Nüfus artışının yanı sıra artan kentsel gıda talebi, gıda pazarlarının küreselleşmesi, hayvansal ürün ve işlenmiş gıdaya yönelik değişen beslenme alışkanlıkları, artan gıda fiyatları ve yüksek enerji talebi, iklim değişikliği gibi etmenler de kentsel gıda sistemlerini olumsuz yönde etkilemektedir. Dünyada kentsel gıda planlaması alanında yapılan çalışmalar incelendiğinde ortak bir yanıt olarak; kısaltılmış gıda tedarik zincirleri ve şehir/ topluluk düzeyinde yerel gıda sistemleri savunulmuştur.

Bu çalışmada, nüfusu ve kentleşme oranı hızla artan bu iki kentin erişim yollarında ve Tamale pazarlarında trafik anketleri³ yoluyla en yüksek üretim mevsimi ve verimsiz tedarik mevsimlerini kapsayan iki yıl boyunca kentlere giren gıda akışı analiz edilmiştir. Toplamda 40.000'den fazla gıda akışı kaydı elde edilmiş; sonucunda, gıda kaynaklarının son derece yere ve mevsime özgü olduğu tespit edilmiştir.

Veriler, büyük miktarda mekânsal veriyi depolayabilen ve işleyebilen Post-GIS uzantılı bir PostgreSQL veri tabanına girilmiştir. Verilerin işlenmesi ve temizlenmesi dahil gıda kaynağının ve hedefinin coğrafi referanslı konumlara

(3) Ouagadougou ve Tamale'de, kente giriş yolları üzerinde kontrol noktaları kurulmuş, kente gıda girişi yapan araçlar ile anket yapılmıştır.

Tablo 2. İki Batı Afrika şehirinde yürütülen gıda akışı araştırmalarının meta verileri Ouagadougou (Burkina Faso) ve Tamale (Gana), 2013-2015

Not. Karg vd., 2016

Anket Dönemleri	Mevsim	Toplam Kayıt Sayısı	Kayıp Değerler (%)			Toplam Gelen Kayıtları (%)	Kentsel Varış Noktalı Gelen Kayıtları
			Miktar/ Birim	Hareket Noktası	Varış Noktası		
Tamale	En çok	14.178	2,6	12,0	11,4	60,7	54,7
	En çok	14.178	2,6	12,0	11,4	60,7	54,7
	En az	13.159	1,5	11,0	10,8	47,8	41,1
	En az	13.159	1,5	11,0	10,8	47,8	41,1
Ouagadougou	En az	6332	0,4	38,0	38,9	57,3	32,0
	En çok	6834	0,6	28,6	28,2	67,4	44,2

Şekil 3. Ouagadougou'ya erişim yolunda bir motosiklettteki tavuk sayısı kayıt altına alınırken

Not. Karg vd., 2016

atanması, gıda miktarının standartlaştırılması, boşlukların ve meta verilerin işlenmesi tamamlanmıştır. Tamale'de olduğu gibi, pazar araştırması yoluyla ek veriler derlenmiş, ardından analizden önce kopyalar belirlenmiş ve kaldırılmıştır. Bu, tarih, saat, yön ve plaka numarası gibi meta veriler temelinde yapılmıştır. Marketlerde ağırlık ve birim ölçüleri alınarak miktarlar, taşıma hacmi (çuvalar, kutular, vb.) başına birim ağırlık değerlendirilerek taze ağırlığa dönüştürülmüştür.

Toplamda, anket başına yaklaşık 6.000-7.000 gıda akışı kaydı toplanmıştır (bakınız Tablo 2). Toplanan verilerin içerisinde, gözlemlenen tüm gıda akışları için miktar ve birim ile ilgili eksik değerler, veri hedefinin %0,4 ile %2,6'sını temsil etmektedir. Tamale'de vakaların yaklaşık %10'unda kaynak ve varış yeri kaydedilmemiştir. Bu oran, Ouagadougou'da yüzde cinsinden daha yüksektir. Kente giriş kayıtları, geçiş yapan araçlar ve giden akışları çıkardıktan sonra verilerin neredeyse %50 ile %67'sini temsil etmektedir. Verilerin üçte biri ile yarısı kadarı, kentsel varış yeri hakkında bilgi içermektedir ve gıda havzası analizi için kullanılmıştır.

Su havzası tanımlamasına benzer şekilde kavramsallaştırılmış olan, “gıda havzası”, gıda sistemindeki gıdanın farklı kaynaklardan belirli bir son noktaya (bu örnekte kentsel alan) akışını tanımlamak için kullanılır (Peters vd., 2009). Orijinal terim genel olarak gıda sistemini ifade ederken, günümüzde genellikle yerel üreticileri ve tüketicileri birbirine bağlayan yerel gıda sistemleri ile ilgilidir (Karg vd., 2016).

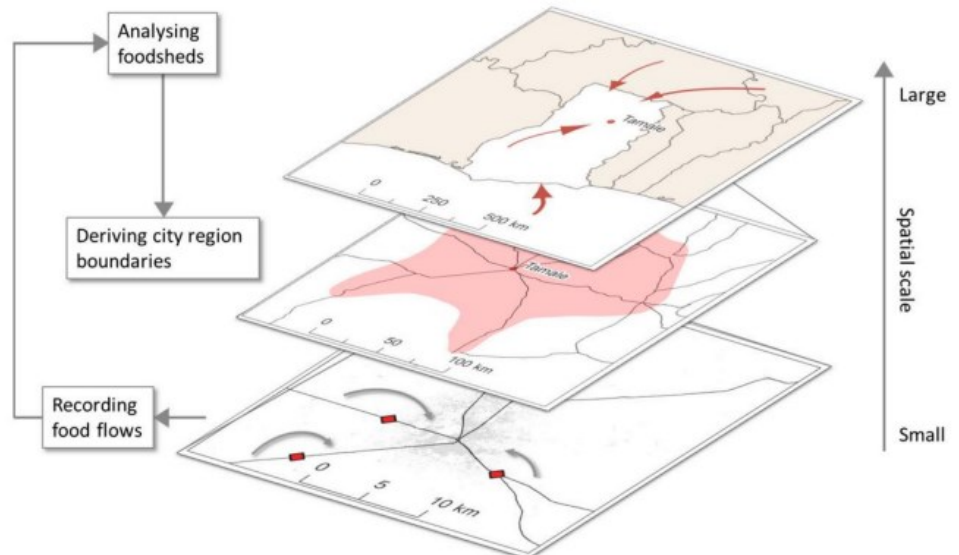
Kent-bölgeler, gıda havzalarının yalnızca bir alt kümesini oluşturur ve kentsel ve kent çevresindeki alanların yanı sıra yakınlardaki kırsal hinterlandın yiyecek kaynaklarını da kapsar. Kent-Bölge kavramı yeni değildir, ancak kentsel gıda sistemleri bağlamında yeniden ifade edilmiştir. Bir kent-bölge gıda sistemi yaklaşımının temel önermesi; kentsel alanların, kent çevresindeki kırsal alanların, gıda sistemiyle çok sayıda akış ve etkileşimle bir süreklilik içinde var olduğudur. Yaklaşımın ana ilgi alanı, kentsel ve kırsal alanlar arasındaki bağlantıları geliştirerek yetersiz beslenme ve gıda israfı gibi gıdyla ilgili sorunların üstesinden gelmektir ve böylece kent-bölge gıda sistemi yaklaşımı, coğrafi bir analiz alanını ilgili bir coğrafi eylem alanına bağlar (Karg vd., 2016).

Gıda sistemleri bağlamında bir kent-bölgenin coğrafi alanı, bir analitik mekânsal birim olarak hizmet verebilmek için, en azından böyle bir bölgenin kapsamını kavramsallaştırmak, şehir çevresinden gelen kaynakların kentsel gıda arzına katkısını değerlendirmek faydalıdır. Bu nedenle, kent-bölgenin mekânsal kapsamını betimlemeyi amaçlayan bu çalışma, kent çevresindeki, yakındaki gıda üretimi (kaynak) ve kentteki gıda tüketimini (varış yeri) içeren bir gıda sistemi perspektifi ile çalışmıştır. Böylece kent ölçeğinde veriler toplanırken, gıda havzası analizleri yerel ölçeğin ötesine geçmiş ve hatta uluslararası gıda kaynaklarını da kapsamıştır.

Bu çalışmada, kentsel nüfusa gıda sağlayan coğrafi kaynaklar için “gıda havzası” terimi kullanılmıştır. Gıda akışlarının analizi aşamasında kaydedilen tedarik miktarları, ürün çeşitliliği, gıda milleri ve kentsel nüfusa gıda sağlayan coğrafi kaynakların (*foodsheds*) haritalanması ile Kent-Bölge sınırları oluşturulmuştur.

Çalışma, her iki şehirde bir yol araştırmasını ve Tamale'de bir pazar araştırmasını içermektedir. Kara yolları Tamale'ye tek giriş noktasıdır. Ouagadougou'da ise ayrıca Fildişi Sahili'nden demiryolu ile gıda ithal edilmektedir. Ouagadougou'dan hava yoluyla, neredeyse tamamen yüksek değerli işlenmiş gıdalar uçakla ithal edilmektedir. Su yolları ile ulaşım, her iki ülkede de kentsel gıda tedariki için bir rol oynamaz. Çalışmada, iki kentsel alana yollardan giren neredeyse tüm gıdalar kaydedilmiştir.

Her iki şehirde kente giriş yolları üzerinde kontrol noktaları kurulmuş, kente gıda girişi yapan araçlar ile anket yapılmıştır. Bu kontrol noktalarındaki görevliler,

Şekil 4. Gıda havzasının ve Kent-Bölge'nin sınırlarının belirlenmesinde; mekânsal veri toplama ve analizi ölçeği (Ouagadougou, Burkina Faso)

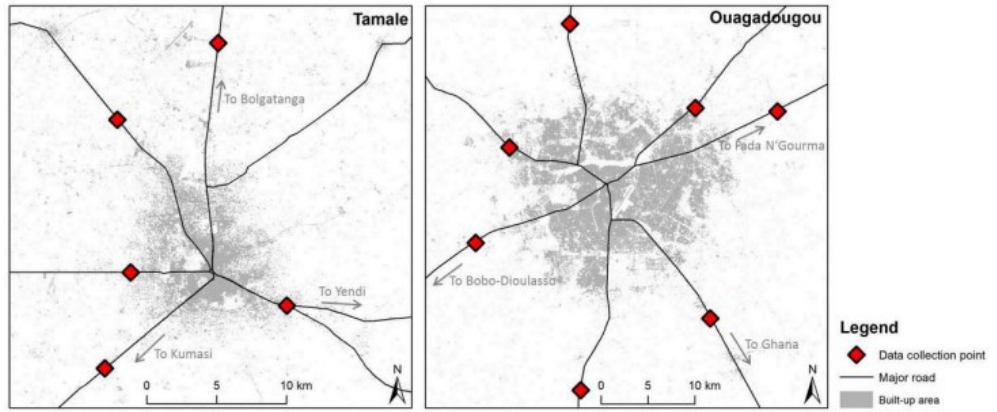
Not. Karg vd., 2016

araçların durdurulmasına yardımcı olarak sürücüye veya sürücü yardımcısına ulaşımı kolaylaştırmada önemli rol oynamış. Durmayan ya da sürücülerin bilgi vermekten çekindiği araçlar da kayıt altına alınmış ve mümkünse gıda miktarı tahmin edilmiş. Anket verileri, en yüksek üretim mevsimi (yağışlı mevsimin sonu) ve verimsiz mevsim (kurak mevsimin sonu) olan altı günlük dönem için toplanmış. Özellikle Gushegu ve Karaga gibi küçük kasabalar ile ülkenin kuzeydoğu kesiminden kaynaklanan akışlar da hesaba katılarak kapsamlı bir haritama yapılmış. Ayrıca, yakındaki beş köy pazarının pazar günlerinde Tamale'ye giden araçlara yüklenen yiyecek miktarı not edilmiştir.

Kuzey Amerika'da yürütülen son vaka incelemelerinde ise gıda havzaları, gıdaların üretimden tüketime akışı olarak değil, kentlerin çevresinde yetiştirilebilecek potansiyel gıda miktarı olarak kavramsallaştırılmıştır (Karg vd., 2016).

Şekil 5. Gıda havzasının ve Kent-Bölge'nin sınırlarının belirlenmesinde; mekânsal veri toplama ve analizi ölçeği (Ouagadougou, Burkina Faso)

Not. Karg vd., 2016

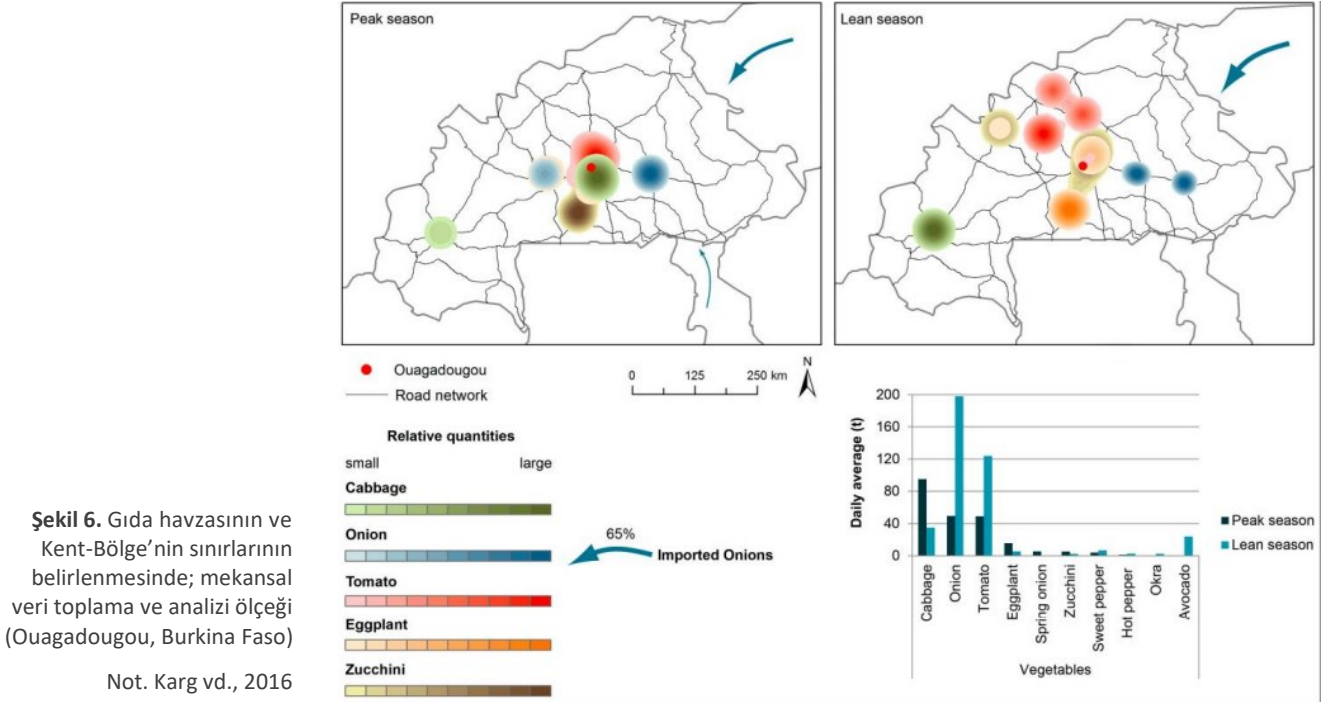

Anket verileri sonucunda, ürün çeşidi ve mevsimlere ait kentsel gıda havzalarının haritasını çıkarmak için, kentsel varış yerine ait tüm kayıtlar veri setinden çıkarılmıştır. Daha sonra gıda akışlarının kaynaklarını göreceli miktarlar bazında görselleştirmek için ısı haritaları (bakınız Şekil 6) oluşturulmuştur.

Gelen akışların miktarı, taze ağırlığa dayalı ve kaynaklarına bakılmaksızın gelen tüm gıda akışlarını içermektedir. Gıda miktarının büyüklüğü göz önüne alındığında, ortak sınıflandırma şemaları kullanılarak kümeler halinde gruplandırılmıştır. FAO (1964), tarafından önerilen temel gıda gruplarının yanı sıra, tipik bir hanenin her iki şehirde de kazanılan gelirin yaklaşık yarısını gıdaya harcadığı göz önüne alındığında, hane halkı harcama verilerini de alternatif bir seçenek olarak değerlendirilmiştir. Yaklaşım, ulusal hane halkı anketlerine dayanan Dünya Bankası tüketim veri tabanında belgelendiği gibi (işlenmiş gıda ve içecekler/su hariç) kent sakinlerinin ödediği gıdanın %92'sini kapsamaktadır. Böylece gıda üç farklı şekilde analize dahil edilmiştir:

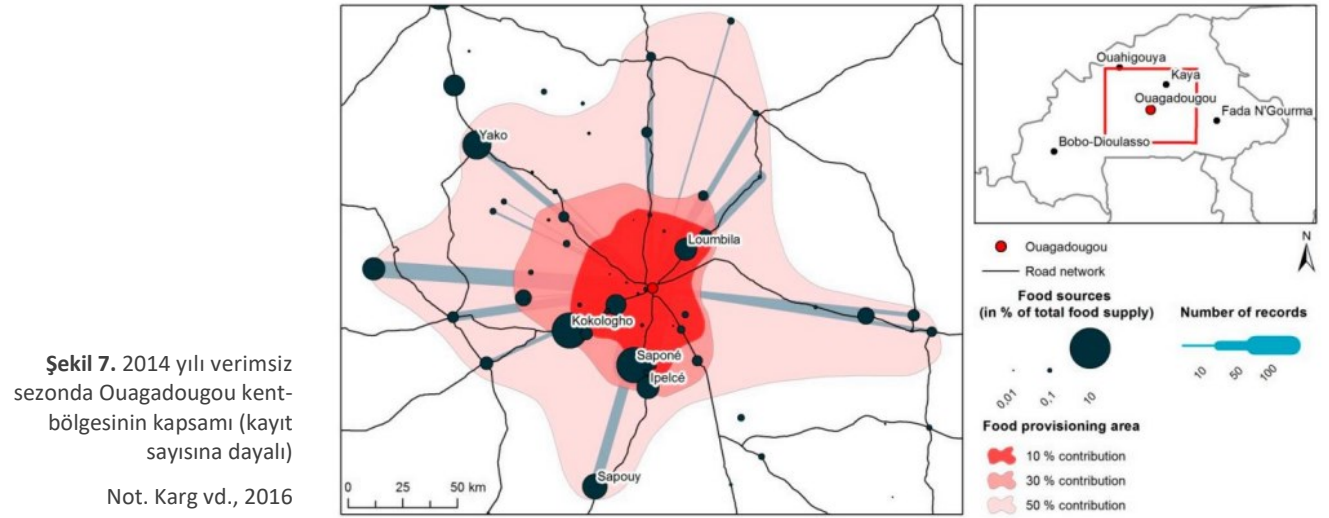
1. Tüm mahsuller dikkate alınmıştır.
2. Mutlak taze ağırlığa dayalı olarak, her kent için her gıda grubundaki en yaygın ürünler seçilmiştir.
3. Hane halkı harcamaları açısından en yüksek sıradaki üç ila beş gıda grubu dikkate alınmıştır.

Önerilen Kent-Bölge sınırları içinde, büyük oranda küçük üreticiler, kentsel pazarlara olan yakınlığın avantajlarından yararlanarak, kentsel gıda arzına katkıda bulunmuştur. Kent-Bölge, taze, çabuk bozulan mahsullerin sağlanması gibi belirli

Şekil 6. Gıda havzasının ve Kent-Bölge'nin sınırlarının belirlenmesinde; mekansal veri toplama ve analizi ölçeği (Ouagadougou, Burkina Faso)

Not. Karg vd., 2016

Şekil 7. 2014 yılı verimsiz sezonda Ouagadougou kent-bölgesinin kapsamı (kayıt sayısına dayalı)

Not. Karg vd., 2016

yere dayalı faydalar sunarken, yerel ve iklim koşulları ile ilgili üretim başarısızlıklarına karşı kentsel gıda sistemlerinin dayanıklılığını artırmak için daha geniş bir gıda havzasına ihtiyaç duymaktadır.

Bir KBGS yaklaşımının amaçlarına uygun planlama, kent-bölgeden sağlanan gıda payının korunmasını ve hatta artırılmasını içermelidir. Bu çalışmada ana gıda gruplarını kapsayan kentsel gıda ihtiyacının %50'ye varan kısmının, yarıçapı yaklaşık 100 km olarak önerilen Kent-Bölge tarafından karşılandığı görülmektedir. Kent-Bölge içerisinde üretimin önemli bir kısmının, küçük üreticiler tarafından karşılandığı görülmektedir. Tamale'de küçük araçlar taze gıda ağırlığının %60'ından fazlasını, kent-bölgesinin %30'undan şehre taşımaktadır.

Sonuç olarak, Tamale ve Ouagadougou'da yürütülen araştırmalar, şehirleri yakın ve uzak kaynak konumlarıyla ilişkilendiren gıda akışlarına ilişkin benzersiz bir

nicel veri seti oluşturmuştur. Ürüne ve mevsime özgü oluşturulan gıda havzaları, gıda kaynaklarına kadar uzanan mekânsal ve dönemsel çeşitlilik seviyesini ortaya çıkarmaktadır. Veriler ayrıca, kentsel gıda arzına önemli ölçüde katkıda bulunan kentlerin (etrafındaki alanlar da dahil olmak üzere), Kent-Bölge Gıda Sistemi'nin kapsamını önermek için kullanılmıştır. Sonuç olarak, tanımlanmış Kent-Bölge içerisinde, nispeten büyük oranda küçük üreticinin, kentsel pazarlara yakınlığın avantajlarından yararlanarak, kentsel gıda arzına katkıda bulunduğu görülmektedir.

Çalışmada araçsallaşabilen Kent-Bölge Gıda Sistemi Yaklaşımı, farklı coğrafyalara özgü kurgulanabilir bir analitik çerçeve sunmaktadır. Bu çalışma Batı Afrika coğrafyasındaki iki önemli kentin, çevresindeki kentsel/kırsal alanlar ile kurduğu bağlantıyı inceleyebilmemize katkı sunmuştur. Her kentin, kendine özgü sosyal, ekonomik politikaları, coğrafi ve kültürel yapısı yere özgü bağlamı oluşturmaktadır. Bu projenin yere özgü kısıtlılıklarını incelediğimizde politik ve toplumsal sınırların etkisi görülmektedir.

Ouagadougou'da demiryolu kargo malları, demiryolu şirketi tarafından sağlanan resmi istatistikler kapsamına alınmıştır; ancak tren yolcuları tarafından şehre elden taşınan mallar kapsam dışında kalmıştır. Tamale'den farklı olarak Ouagadougou'da yalnızca kontrol noktalarının ötesinden gelen mallar not edilmiştir. Bu nedenle, kentsel üretim ve kent çevresindeki üretimin bazı bölümleri dikkate alınmamıştır.

Ouagadougou'daki ilk verimsiz sezon araştırmasında, Ouagadougou- Loubila gişesinde (Ouagadougou'nun kuzeydoğusunda) çalışmaya izin verilmemiştir. Bu nedenle sürücülere müdahale edilmeden araçlar ve yükler kayıt altına alınmıştır. Sonuç olarak, konumlar (kaynak ve varış yeri) kaydedilmeden, gıda miktarları sayım görevlileri tarafından tahmin edilmiştir.

Uzman bilgileriyle desteklenen, gıda türü ve araç türüne göre kaydedilen akışlara kaynak konumları atanmıştır. Genel olarak, çabuk bozulan malların ve özellikle temel gıda maddelerinin üretiminin, malların şehre taşındığı ve her yolculuğun başlangıç noktası olarak kaydedildiği pazar yerinin yakınında yapıldığını varsayılmıştır. Büyük toptan satış pazarlarına sahip kentlerin (örneğin Techiman, Gana), limanların veya sınır kasabalarının kaynak olarak kaydedilmesi durumunda, olası menşei ülke de kayıt altına alınmıştır.

Ürünlerin mevsime göre değiştiği düşünüldüğünde, bir sezonda altı günü kapsayan anket çalışması elbette tüm sezonu iyi yansıtmayabilir. Çalışmanın amacı, genel kentsel gıda arzını ölçmek olmadığından, veriler yıl için tahmin edilmemiştir; ancak gıda kaynaklarını ve gıda havzalarını analiz etmek ve farklı dönemlerde kentsel arzı karşılaştırmayı amaçlamıştır. Kuraklık veya sel gibi gıda akışını etkileyebilecek olası olaylar hakkında ek bilgiler toplanmıştır.

Sonuç Yerine: Planlama Disiplini için Çıkarımlar: Gıdanın Kent Bölgesi

Kentsel gıda tedarikinde yerellik, son yıllarda artan bir ilgi görmüştür. “Yerel gıda” sistemlerinin savunucuları, yerel üretimle birlikte devam eden topluluk

gelişiminin, azaltılmış gıda millerinin ve beslenmenin önemini vurgularken, diğerleri daha dirençli kentsel gıda sistemlerini destekleyen çeşitlendirilmiş gıda kaynağı konularını ön plana çıkarmaktadır (Karg vd., 2016, s.24).

Reardon'a (2016) göre, gelişmekte olan bölgelerde tüketilen gıdanın %80-90'ı yerel kaynaklardan ve yalnızca küçük bir pay ithalattan gelmektedir. Born ve Purcell (2006) yerel ölçekli bir gıda sisteminin doğası gereği ulusal ölçekten daha iyi olmadığını savunarak "yerel tuzağına" düşülmemesi gerektiğini vurgulamıştır. Karakaya Ayalp'e göre (2018, s. 68), yerellik söylemi tek başına güzellemeye dönüştüğünde gıda adaletini sağlayamaz ve yerellik bir pazarlama tuzağı olarak karşımıza çıkar". Yerel üretim-tüketim sisteminin desteklenmesi tek başına yeterli değildir; agroekoloji, kır-kent dayanışması, bölgesel kısa gıda tedarik zincirleri, örgütlenme vb. bir ekosistem olarak ele alınmalıdır. Ayrıca, gıda arzını çeşitlendirmek, gıda sisteminin dayanıklılığını artırmanın bir yolu olarak değerlendirilebilir (Karg vd., 2016).

Kentsel gıda arzı için gıda kaynaklarının yerelliğinin alaka düzeyi hakkında çok fazla tartışma olsa da kentlere gıda sağlayan gerçek coğrafi alanlara, gıdanın kent-bölgesine ilişkin yürütülen ampirik çalışmalar kısıtlıdır. Tamale ve Ouagadougou vakaları göstermektedir ki, kentlerin gıda sistemi planlaması ve gıda sistemini sürdürülebilir yönde dönüştürmesi için başlangıç noktasında üretmesi gereken veri tabanı; mekânsal, ekosistem bilgisi içeren, ekonomik ve toplumsal analizlere dayalı olmalıdır. Kentsel gıda planlaması ve KBGS yaklaşımı kuşkusuz mekânsal planlama araçları ile uyulanabilir bir yapıda inşa edilmelidir (Karakaya Ayalp vd., 2019).

Kent-Bölge Gıda Sistemleri Araç Kiti (FAO&RUAF), Kentsel Gıda Sistemleri Hızlı Değerlendirme Aracı (RUFSA) projelerinin, sürdürülebilir ve esnek kentsel gıda sistemleri tasarlama hedefinde sunduğu yol haritasının uygulanabilmesi için yere özgü duyarlılıkları dikkate alan bir analitik çerçeveye ihtiyaç duyulmaktadır.

Kaynakça

- Born, B. ve Purcell, M. (2006). Avoiding local trap: scale and food systems in planning research, *Journal of Planning Education and Research*, 26 (2), 195–207. <https://doi.org/10.1177/0739456X06291389>
- C40 Cities. (2023, 15 Şubat). Raising Climate Ambition. 1,5°C Climate Action Plans. <https://www.c40.org/what-we-do/raising-climate-ambition/1-5c-climate-action-plans/>
- Geß, A. ve Hazar Kalonya, D. (2023). Sustainable Husbandry? -A Comparative LCA of Three Lamb Breeding Systems in Turkey. *Circular Economy and Sustainability*, 1 (12), 1-23. <https://doi.org/10.1007/s43615-023-00249-2>
- Grin, J., Rotmans, J. ve Schot, J. (2010). *Transitions to Sustainable Development. New directions in the study of long term transformative change*. Routledge.
- Hazar, D. ve Velibeyoğlu, K. (2019). Sustainable management of rural-ecological commons: Recommendations on eDPSIR causal networks. *Journal of Environmental Protection and Ecology* 20 (1), 348–357.

- Hazar Kalonya, D. (2021). Environmental Movements in Turkey from the Perspective of Commons. *International Journal of the Commons*, 15 (1), 236–258.
- Hazar Kalonya, D., Ayalp, E. Karakaya Ayalp, E., Candan Demirkol, E., Özden, F., Yıldız, M., Y., Karagöz, U., Çelik, Z. (2020). Korona günlerinde tarım ve gıda politikalarını yeniden düşünmek. İçinde K. Çılgın, İ. Olgun ve S. Dinç (der.), *Spektrum Tasarım Rehberleri 02 - Pandemi ve Post-pandemide Toplum ve Mekân: Görüşler, Öngörüler, Öneriler*, (ss. 117-121). <https://drive.google.com/file/d/1joA-70pAe0esmRX1aPujk6S7tBh83vQI/view>
- Karakaya Ayalp, E. (2018). Güncel Gıda Hareketinin Alternatifliği: Kavramsal ve Eleştirel bir Derleme. *Beyond İstanbul Mekanda Adalet ve Gıda*, 68, 67-72.
- Karakaya Ayalp, E. (2020). Tarımsal Gıda Sistemleri Dönüşüyor mu? İzmir’de alternatif tarımsal gıda inisiyatifleri, *Toplum ve Bilim*, 153, 49-81.
- Karakaya Ayalp, E. (2021). Alternatif Gıda Ağları ve Türkiye’de Yurttaş Temelli Gıda İnisiyatifleri, *İdealkent*, 12 (33), 962-1003. <https://doi.org/10.31198/idealkent.976618>
- Karakaya Ayalp, E. (2023). *Sürdürülebilir Gıda Sistemleri İçin Yol Haritası: Karşıyaka’da Araştırma, Yöntem ve Uygulama Çerçevesi Tasarımı*. Proje Başvuru Raporu. Fonlayan Kurum: BAYETAV.
- Karakaya Ayalp, E., Özden, F. ve Çelik, Z. (2020). İzmir’de Alternatif Tarımsal Gıda Sistemi ve Kentsel Gıda Planlamasının Olanakları. *Toplumsal Sorunlar İçin Yeni Arayışlar Sempozyumu Raporu*, (ss. 44-50).
- Karg, H., Drechsel, P., Akoto-Danso, E.K., Glaser, R., Nyarko, G. ve Buerkert, A. (2016). Foodsheds and City Region Food Systems in Two West African Cities. *Sustainability*, 8, 1175. <https://doi.org/10.3390/su8121175>
- Kurtsal, Y., Karakaya Ayalp, E. ve Viaggi, D. (2020). Exploring governance mechanisms, collaborative processes and main challenges in short food supply chains: the case of Turkey. *Biobased and Applied Economics*, 9 (2), 201-221. <https://doi.org/10.13128/bae-8242>
- Markard, J., Raven, R. ve Truffer, B. (2012). Sustainability Transitions: An emerging field of research and its prospects. *Research Policy*, 41 (6), 955-967. <https://doi.org/10.1016/j.respol.2012.02.013>
- Moragues, A., Morgan, K., Moschitz, H., Neimane, I., Nilsson, H., Pinto, M., Rohrer, H., Ruiz, R., Thuswald, M., Tisenkopfs, T. ve Halliday, J. (2013) Urban Food Strategies: The rough guide to sustainable food systems. *Document developed in the framework of the FP7 project FOODLINKS* (GA No. 265287). http://www.foodlinkscommunity.net/fileadmin/documents_organicresearch/foodlinks/publications/Urban_food_strategies.pdf
- Mazzocchi, G. ve Marino, D. (2020). Rome, a Policy without Politics: The Participatory Process for a Metropolitan Scale Food Policy. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17(2), 479. <https://doi.org/10.3390/ijerph17020479>
- Özatağan, G. ve Karakaya Ayalp, E. (2021). Sustainable futures of agro-food? İzmir’s sustainable agro-food transitions in the making, *Environmental Innovation and Societal Transitions*, 40, 283-295. <https://doi.org/10.1016/j.eist.2021.08.003>
- Peters, C.J., Bills, N.L., Wilkins, J.L., Fick, G.W. (2009). Foodshed analysis and its relevance to sustainability. *Renewable Agriculture and Food Systems*, 24 (1), 11-17. <https://doi.org/10.1017/S1742170508002433>

- Reardon, T. A. (2016). *Growing Food for Growing Cities: Transforming Food Systems in an Urbanizing World*. The Chicago Council on Global Affairs.
- UN FAO (2023a). *City Region Food System. Introduction to the toolkit*. <https://www.fao.org/in-action/food-for-cities-programme/toolkit/introduction/en/>
- UN FAO (2023b). *The CRFS Approach. Why we do it*. <https://www.fao.org/in-action/food-for-cities-programme/overview/why-we-do-it/en/>
- UN FAO (2023c). *Urban Food System Analysis. The Rapid Urban Food Systems Assessment Tool (RUFSA)*. <https://www.fao.org/urban-food-agenda/fmm/urban-food-systems-analysis/en/>
- UN FAO (2023d). *City Region Food System Programme. Where we work*. <https://www.fao.org/in-action/food-for-cities-programme/pilotcities/wherewework/en/>
- UN HABITAT (2017). *HABITAT III Yeni Kentsel Gündem*. <https://habitat3.org/wp-content/uploads/NUA-Turkish.pdf?v=2>
- Velibeyoğlu, K. ve Karakaya Ayalp, E. (2023). Gıdanın üretim ve tüketim mekanları: kır, kent, kır-kent. İçinde, F. Adaman ve S. Akkoç (der.), *Gıdanın Politik Ekolojisi*. Metis Yayınları.

Conflict of Interest Statement | Çıkar Çatışması Beyanı:

There is no conflict of interest for conducting the research and/or for the preparation of the article. | Araştırmanın yürütülmesi ve/veya makalenin hazırlanması hususunda herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Financial Statement | Finansman Beyanı:

No financial support has been received for conducting the research and/or for the preparation of the article. | Bu araştırmanın yürütülmesi ve/veya makalenin hazırlanması için herhangi bir mali destek alınmamıştır.

Ethical Statement | Etik Beyanı:

All procedures followed were in accordance with the ethical standards. | Araştırma etik standartlara uygun olarak yapılmıştır.

Copyright Statement for Intellectual and Artistic Works | Fikir ve Sanat Eserleri Hakkında Telif Hakkı Beyanı:

In the article, copyright regulations have been complied with for intellectual and artistic works (figures, photographs, graphics, etc.). | Makalede kullanılan fikir ve sanat eserleri (şekil, fotoğraf, grafik vb.) için telif hakları düzenlemelerine uyulmuştur.

TÜRKİYE'DE ÇOK KATMANLI YERLEŞİMLER ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

An Evaluation of Multi-layered Settlement in Turkey

Burak BELGE *

* Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, Mersin Üniversitesi | Department of City and Regional Planning,
Mersin University

Özet

Türkiye'de birçok tarihi kent çok katmanlı bir yapıya sahiptir. Bu noktada, sadece fiziksel bir katmanlaşmadan söz etmek yerinde olmaz. Kültürler, hafızalar, ritüeller ve kullanımlarda tarihi kentlerde katmanlaşmaktadır. Aslında her kent kuruluşundan itibaren sürekli olarak katmanlar olarak gelişir, fakat çok katmanlı kent kavramında toprak altı arkeolojik ve toprak üstü kültürel katmanlar yatay ve dikey ilişkiler ile birbirlerinin içinde gömülüdür. Çok katmanlı kentlerde sosyo-mekânsal bir süreklilik söz konusu iken, yazında kent tarihi çalışmalarında iki temel yaklaşım görülmektedir. Bu yaklaşımlardan birincisi, çok katmanlı kentlerde çalışılsa bile kentlerin, Selçuklu, Osmanlı veya Cumhuriyet kenti gibi, belirli bir dönemine odaklanmasıdır. İkinci yaklaşım ise tanımlı bir coğrafya için yapılan çalışmalardır. Bu çalışmalarda da kentlerin sürekliliği yerine coğrafi veya siyasi olarak sınırlandırılmış alanlarda özelleşmiş çalışmalar söz konusudur. Ancak, Türkiye'nin yerleşimler tarihi dikkate alındığında, kentsel sürekliliğin ve farklılıkların en yoğun olduğu coğrafyalardan bir tanesi olduğu bilinmektedir.

Türkiye'de yürütülen kentsel koruma çalışmalarında temel planlama analizlerine ek olarak sokak ve yapı ölçeğinde daha detaylı araştırma, belgeleme ve analiz yapılmaktadır. Ancak, bu süreçte, özellikle çok katmanlı kentlerde kentsel sürekliliğinin okunabilmesi ve çok katmanlı kentsel arkeolojik doku karakterine göre özelleşmiş analizler yapılamamakta ve dolayısıyla etkin siyasalar ve plan kararları üretilememektedir. Öncelikle, çok katmanlı kentlerin özgün koşullarına ve verilerine göre esneklik göstermesi gereken mekânsal bir analiz ve planlama süreci gereklidir. Bu yazının konusu, Türkiye'de Antik Dönemden itibaren sürekli yerleşim gören ve günümüzde de yaşanan çok katmanlı yerleşimlerinde, sosyo-mekânsal sürekliliğe ve plan kararlarına ilişkin bir değerlendirme sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: çok katmanlı yerleşimler, kentsel arkeoloji, Türkiye

Abstract

Many historical settlements in Turkey have a multi-layered structure. The multi-layeredness is not just a physical stratification, cultures, memories, rituals and uses are also stratified in historical settlements. In fact, every settlement develops as layers continuously since its foundation, but in the concept of multi-layered city, archaeological and cultural layers are embedded in each other with horizontal and vertical relations. While there is a socio-spatial continuity in multi-layered cities, two basic approaches are seen in urban history studies in the literature. The first of these approaches is to focus on a specific period of the cities, such as the Seljuk, Ottoman or Republican city, even if it is

studied in multi-layered cities. The second approach is the studies for a defined geography. In these studies, instead of the continuity of cities, there are specialized studies in geographically or politically limited areas. However, considering the settlement history of Turkey, it is known that it is one of the geographies, where urban continuity and differences are most intense.

In addition to basic planning analysis, more detailed research, documentation and analysis are carried out at different scales during conservation planning process in Turkey. However, in this process, especially in multi-layered cities, it is not possible to read the urban continuity and customized analyses according to the multi-layered urban archaeological texture character. Therefore, effective policies and plan decisions cannot be developed. First of all, a spatial analysis and planning process is required, which should show flexibility according to the unique conditions and data of multi-layered cities. The subject of this article presents an evaluation of the socio-spatial continuity and plan decisions in the multi-layered settlements that have been continuously inhabited since the Antiquity in Turkey and are still inhabited today.

Keywords: multi-layered settlements, urban archaeology, Turkey

GİRİŞ

Çok katmanlılık kavramı kent tarihi yazımında olduğu kadar koruma planlamasında da güncel bir problem alanıdır. Çok katmanlı yerleşimlerde yapılan arkeolojik kazılar, yüzey araştırmaları, kent tarihi ve mimarlık tarihi çalışmaları dönemsel veya mekânsal bağlamda belirli bir alana sıkışmakta ve kentin sürekliliğini kavrayamamaktadır. Bu nedenle, çok katmanlı kent dokularının analiz edilmesi ve dolayısıyla korunması konusunda mekânsal veri, analiz yöntemleri ve koruma stratejilerinin geliştirilmesi konusunda eksiklikler bulunmaktadır. Yerel ve ulusal basında tarihi kent merkezlerinde bulunan yeni arkeolojik bulgular sürekli olarak gündemdedir. Bulunan kültür varlıklarının sayısının artması nedeniyle, güncel ilke kararları ile (KTB, 2023a) bulguların yerinde korunabilmesine ilişkin önerilerde bulunulduğu görülmektedir. Ancak, çok katmanlı kentleri ve yerleşimleri bütünsel ve kapsamlı bir yaklaşımla sosyo-mekânsal bir süreklilik şeklinde okuyan çalışmalar ve araştırma yöntemleri uygulanmamaktadır. Türkiye’de günümüzde de yaşanan birçok tarihi yerleşimin çok katmanlı bir yapıya sahip olmasına rağmen, ilgili mevzuat hükümlerine göre kentsel arkeolojik sit alanı niteliğinde korunan yerleşim sayısı 2022 yılı sonu istatistiklerine göre sadece 35’dir (KTB, 2023b). Bu yazı kapsamında söz konusu çok katmanlı kent merkezlerine ilişkin yapılan çalışmalarda yaklaşımlara ilişkin bir değerlendirme sonrasında, bazı örnek alanlara ilişkin değerlendirme sunulacaktır.

ÇOK KATMANLI KENT / YERLEŞİM KAVRAMI

Anadolu genellikle doğu ve batı arasında bir köprü olarak betimlenir (Lloyd, 2000, s. 1), ancak sadece coğrafi koridor olarak değerlendirilmemelidir (Sagona ve Zimansky, 2009, s. 1). Özellikle, Güneydoğu ve İç Anadolu bölgeleri ilk yerleşimler için beşik olmuşlardır. Obsidyen, tuz, bazalt, deri ve diğer ticari materyallerin yanı sıra gelişen tarımsal üretim ilk yerleşimlerin ortaya çıkmasında önemli rol oynamıştır. Seramik üretimi ve taş işçiliği ile karmaşık kültür yapısına sahip olduğu

anlaşılan Göbeklitepe, yerleşim yeri olarak nitelendirilemese de MÖ. 10000'lere tarihlenen en eski kült merkezlerinden bir tanesidir (Schmidt, 2012, s. 87). İç Anadolu'da ise Çatalhöyük (Hodder, 1996, ss. 43-46) ve Aşıklı Höyük (Esin, 1996, s. 31) kültürel etkileşim ve beraber iş yapabilme becerilerinin geliştiği düz damlı ve bitişik nizamdaki konutları ile ilk yerleşim örneklerindedir. Anadolu tarih boyunca kendi öz kaynaklarının yanı sıra, Mezopotamya, Akdeniz, Karadeniz, Ege ve Avrupa (Balkanlar) arasında farklı ticari materyaller içinde geçiş rotası niteliği korumuştur. Bu nedenle, her zaman farklı boyut ve kontekste yerleşimler söz konusu olmuştur (Akurgal, 2000; Lloyd, 2000). Bu yerleşimler arasında büyük medeniyetler ve kültürlerin başkentleri de yer almaktadır. Anadolu'daki ilk başkent, Kızılırmak yayı içerisinde yerleşmiş olan Hititlerin başkenti Hattuşaş-Boğazköy'dür (McEvedy, 2004, s. 24). MÖ.1600'den sonra Hitit Mimarlığı (Schirmer, 1982, s. 7) olarak tanımlanan taş temelli yapılar yakın çevrede yerleşimlerdeki yapıyı çevreden farklı olarak yeni bir yaklaşım oluşturmuş ve kalıcı izler bırakmıştır. Anadolu'daki son başkent ise Frigler'den beri sürekli yerleşim gören ve çok katmanlı bir yapıya sahip Ankara'dır. Türkiye'nin kültür tarihini Anadolu odaklı olarak incelediğimizde, coğrafi bölgeler olarak veya bazı dönemlerde ise bütünsel olarak farklı medeniyetlerin kurulduğu, kültür tarihinde yaşanan kısa karanlık dönemler (Tankut, 2007, s. 46) haricinde sürekli yerleşik nüfusları bulunduğu görülmektedir. Hitit İmparatorluğu'ndan sonra, Frigler, Urartular, Batı Anadolu Şehir Devletleri, Helenistik Kentler, Roma İmparatorluğu, Bizans İmparatorluğu, Anadolu Selçuklu Devleti, Osmanlı İmparatorluğu ve Erken Cumhuriyet Dönemi planlı kentlerini ele aldığımızda katmanlaşmanın boyutları göz önüne çıkmaktadır. Bu bağlamda, Anadolu'da sadece coğrafi ve doğal koşullara göre değil, aynı zamanda ticaret, savaş ve büyük göçler gibi olgularla çok farklı yerleşim ve kent modelleri ortaya çıkmıştır. Farklı kültürlerin tarihsel birikimi ve sosyo-mekânsal gelişimi Türkiye'de çok sayıda arkeolojik sit alanı üzerinden izlenebilmektedir. Bazı kentler deprem gibi doğal nedenlerle bazıları ise insan kaynaklı etmenlerle, örneğin yaşam tarzındaki değişiklikler, yağma veya ele geçirmeler tarih sürecinde başarısız olmuş ve terk edilmişlerdir.

Diğer yandan, birçok yerleşim ise kuruldukları günlerden itibaren sürekli iskân edilmiş ve katmanlar halinde gelişmişlerdir. Kurulduktan sonra sürekli yerleşilen ve günümüzde de yerleşilmeye devam eden kentler – yerleşimler çok katmanlı kentler olarak tanımlanmaktadır (Bilgin Altınöz, 2002). Daha açık bir ifadeyle, Türkiye'de modern yaşamın devam ettiği birçok tarihi kent çok katmanlı bir yapıya sahiptir. Bu noktada, sadece fiziksel ve arkeolojik bir katmanlaşmadan söz etmek yerinde olmaz. Kültürler, hafızalar, ritüeller ve kullanımlarda tarihi kentlerde katmanlaşmaktadır. Aslında her kent ve yerleşim kuruluşundan itibaren sürekli olarak katmanlar olarak gelişir, fakat çok katmanlı kent kavramında toprak altı arkeolojik ve toprak üstü kültürel katmanlar yatay ve dikey ilişkiler ile birbirlerinin içinde gömülüdür.

KENT TARİHİ ÇALIŞMALARINDA YAKLAŞIMLAR

Çok katmanlı kentlerde sosyo-mekânsal bir gelişme ve süreklilik söz konusu iken, yazında kent tarihi çalışmalarında iki temel yaklaşım görülmektedir. Bu yaklaşımlardan birincisi, çok katmanlı kentlerde çalışılsa bile kentlerin belirli bir dönemine odaklanılmasıdır İkinci yaklaşım ise tanımlı bir coğrafya için yapılan çalışmalardır. Ancak, bu çalışmalarda da kentlerin-yerleşimlerin sürekliliği yerine

coğrafi veya siyasi olarak sınırlandırılmış alanlarda özelleşmiş çalışmalar söz konusudur.

Daha açık bir anlatımla, birinci yaklaşımla Türkiye’de mekânsal değerlendirme yapılan kent tarihi çalışmalarını belirli dönemlere göre gruplamak mümkündür. Tankut (2007, ix) Anadolu’da yüzyıllar boyunca gelişim çizgisinde hiçbir kırılma noktası görülmediğini, ancak 7-11.yüzyıllar arasında Anadolu’da yaşanan siyasal istikrarsızlık sonrasında Selçuklu Dönemi’ni kentsel gururun yeniden kazanılması olarak tanımlamaktadır. Tankut’un (2007) Selçuklu kenti çalışmasında Anadolu’nun ulaşım altyapısı, bölgesel örgütlenmesi ve farklı şehir biçimleri üzerine örnekler sunmaktadır. Benzer bir çalışmada Türk Kenti çalışmasıdır (Aru, 1996, Aru, 1998). Aru (1996) çok katmanlılık kavramından farklılaşan bir yaklaşımla 7 coğrafi bölge üzerinden çok katmanlı yerleşimlerde, Türk-Osmanlı kenti olarak tanımladığı çerçevede, Helenistik, Roma ve Bizans Dönemlerine ait kent dokularının benimsenmediğini, mahalle birimleri üzerinden bir dönüşüm yaşandığını belirtmektedir (Aru, 1996, 330). Çalışma kapsamında, örnek olarak seçilen kentlere ilişkin genel araştırma, seçilen dokular üzerinde sistematik inceleme ve dokuların korunması ve değerlendirilmesi ile ilgili yöntem araştırmaları yapılmıştır. Kentlerdeki temel arazi kullanımları ve odaklar korunmuş ve kullanılmıştır (Aru, 1998, 17). Ancak, söz konusu dokudaki dönüşüm, konut alanlarındaki dokuda çıkmaz sokakların oluşumuna yöneliktir. Osmanlı kenti kavramı ve kentlerin özgün niteliklerine ilişkin çalışmalarda da (Cerasi, 2001 ve Eldem vd.2012) konut dokularındaki yapılanma ve mahalle biçimlenmesi, anıtsal yapıların konumlanması ve çevre ilişkisi veya vakıf örgütlenmelerinin mekânsal biçimlenme üzerindeki etkileri (Aliğaoğlu ve Uğur, 2016, 211-2) üzerinde değerlendirmeler yapılmaktadır.

İkinci yaklaşım olarak tanımlanabilecek bölgesel araştırmalar açısından baktığımızda ise, 1996 yılında İstanbul’da düzenlenen Habitat II konferansı ve sergisi bünyesinde Anadolu kavramı üzerinden kapsamlı araştırmaların derlendiği görülmektedir. “Tarihten Günümüze Anadolu’da Konut ve Yerleşme” (der. Sey, 1996) ve “Çağlar Boyunca Anadolu’da Yerleşim ve Konut” (1996) başlıklı çalışmalar bu bağlamda belirli dönemlerin özgün ve bilinen örneklerine yönelik araştırma ve mekânsal değerlendirmeleri sunmaktadır. Daha geniş bir alanda yapılan çalışmaları incelediğimizde de, belirli dönemin izlerine odaklanıldığı görülmektedir (Petruccioli, 2007). Cambridge Üniversitesi’nde Avrupa Araştırma Konseyi (ERC) desteğiyle tamamlanan “The Impact of Ancient Cities” başlıklı araştırma projesinde ise Roma İmparatorluğu coğrafyası bir bütün olarak ele alınmakta ve Roma kentlerinin Avrupa ve İslam kentlerinin gelişimine etkisi üzerinden bir değerlendirme yapılmaya çalışılmaktadır (Cambridge Üniversitesi, 2023). Ancak, temel olarak kent tarihi yazını değerlendirildiğimizde, dönemsel ve/veya mekânsal alt parçalar üzerinden değerlendirmelerin yapıldığı görülmektedir. Bu bağlamda, çok katmanlı kentlerin sosyo-mekânsal sürekliliği açısından bir değerlendirme yapılması gerekmektedir.

ÇOK KATMANLI YAPIYI OKUMAK VE DÖNEMSEL KATMAN HARİTALAMA

Çok katmanlılık kavramında sadece arkeolojik bulgulara dayanan fiziksel ve morfolojik bir süreklilik söz konusu değildir, sosyo-ekonomik ve sosyo-mekânsal bir kentsel süreklilik söz konusudur. Modern kentlerde görünen arkeolojik anıtların ve

bulguların yanı sıra bilinen toprak altı arkeolojik katmanlarda bulunmaktadır. Ayrıca, çok katmanlı kentlerde fiziksel süreklilik tarihi doku, sokaklar, eksenler ve açık alanlar üzerinden de okunabilmektedir. Yapılı çevredeki izlere ek olarak, arazi kullanım, kutsallık veya ritüeller ile belirlenen sosyo-mekânsal süreklilik ise bazı odaklarda okunabilmektedir. Basit bir anlatımla, tarihi kent merkezleri sırasıyla Agora, Forum veya Osmanlı pazarlarının fiziksel, fonksiyonel ve ekonomik izlerini taşıyabilmektedir. Benzer şekilde, kutsal görülerek tepe üzerinde inşa edilmiş olan camiler, daha önce aynı alanda kurulmuş olan kilise, tapınak veya sunaklara ilişkin izler barındırabilmektedir. Sosyo-mekânsal bir kavram olarak yerleşim-kent somut ve somut olmayan mirası bir bütün olarak içerir. Bu nedenle, çok katmanlı yapıyı okuyabilmek ve anlayabilmek tek bir disiplin için karmaşık bir problemdir. Çok katmanlı kentlerin kapsamlı belgelemesi tarih, arkeoloji, şehir planlama, harita mühendisliği, mimarlık, epigrafi ve benzeri uzmanlıkların birlikte çalışması ile yapılabilir (Sommella, 1987, s. 3). Belgeleme sürecinde ise yerleşimleri hem dikey hem de yatay ilişkileri anlayabilecek şekilde anlamlı alt karakter bölgeleri üzerinden çalışma yapılması gerekmektedir (Cohen, 2001, ss. 36-37). Bu bağlamda, dönemsel katman belgeleme ve haritalama yerleşimlerin katman katman incelenmesi için bir araştırma yöntemidir. Dönemsel katman haritaları sadece tarihsel dönemleri değil, yerleşik alanları, sınırları, girişleri, kapıları, anıtsal ve önemli kullanımları ve kentsel alt bölgeleri de içerebilmektedir. (Belge, 2012a, 2016, 2017). Dönemsel katman haritalarının hazırlanması çok katmanlı yerleşimlerde kentsel arkeolojik değerlerin mekânsallaştırılarak planlama sürecine girdi sağlayabilmesine önemli katkı sağlamaktadır (Belge ve Aydınoglu, 2017, ss. 472-3).

TÜRKİYE'DE ÇOK KATMANLI YERLEŞİMLER

Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın resmi rakamlarına göre, Türkiye'de 22898 arkeolojik, 355 kentsel, 223 tarihi, 35 kentsel arkeolojik ve 121 karma sit alanı bulunmaktadır (KTB, 2023b). Söz konusu sit alanlarının bazıları tekil alanlar iken, büyük çoğunluğu tarihi bir bağlamda bütünleşmektedir. Türkiye'nin ulusal kayıtlarına ek olarak, listeye giriş tarihine göre, İstanbul'un Tarihi Alanları (1985), Göreme Milli Parkı ve Kapadokya (1985), Divriği Ulu Camii ve Darüşşifası (1985), Hattuşaş - Hitit Başkenti (1986), Nemrut Dağı (1987), Xanthos-Letoon (1988), Hierapolis-Pamukkale (1988), Safranbolu Şehri (1994), Troya Antik Kenti (1998), Selimiye Camii ve Külliyesi (2011), Çatalhöyük Neolitik Kenti (2012), Bursa ve Cumalıkızık: Osmanlı İmparatorluğu'nun Doğuşu (2014), Bergama Çok Katmanlı Kültürel Peyzaj Alanı (2014), Efes (2015), Diyarbakır Kalesi ve Hevsel Bahçeleri (2015), Ani Arkeolojik Alanı (2016), Afrodiasias (2017), Göbeklitepe (2018) ve Arslantepe (2021) UNESCO Dünya Mirası Listesinde 17 kültürel ve 2 karma alan olarak listelenmektedir (UNESCO, 2023). Listede yer alan İstanbul, Bursa, Bergama ve Diyarbakır uzun tarihlerine referans veren çok katmanlı modern yerleşimlerdir. Özellikle Bergama, Dünya Mirası Listesinde yer alan alanlar içerisinde başlığında doğrudan çok katmanlılık kavramı kullanılan tek alandır. Dünya Mirası Listesine ek olarak incelenmesi gereken bir diğer liste ise, UNESCO adaylar/geçici listesidir. Türkiye'de güncel olarak 87 alan aday listesindedir. Listeyi alfabetik bir sıra ile incelediğimizde, Alanya, Çanakkale, Ankara Hacı Bayram Cami ve Yakın Çevresi, İznik, Konya, Tarsus St. Paul Kuyusu, St. Paul Kilisesi ve çevresindeki tarihi alanlar, Bodrum Kalesi, Van Kalesi Höyüğü ve Kaleiçi, Antalya Yivli Minare ve Mardin Zeynel Abidin Camii ve Mor Yakup Kilisesi, İzmir Tarihi Limanı (Kemeraltı) çok katmanlılık kavramına uygun bir bağlamda yer almaktadır (UNESCO, 2023).

Türkiye'nin bilinen çok katmanlı kentleri Dünya Miras Listeleri ile sınırlı değildir. Yapılan yazın taraması sonrasında modern isimlerine göre alfabetik bir sıralama ile Adana, Amasya, Ankara, Antakya, Antalya, Bergama, Bodrum, Bursa, Çanakkale, Diyarbakır, Edirne, Foça, Gaziantep, İstanbul, İzmir, İzmit, İznik, Kayseri, Konya, Manisa, Mardin, Milas, Side, Silifke, Sinop, Şanlıurfa, Tarsus, Trabzon, Tokat, Urla, Van ve Zile çok katmanlı yerleşimlerden bazılarıdır. Bu kentlerin sayısının ve bağlamının daha kapsamlı bir yazın taraması ile genişlemesi mümkündür. Ancak, mevcut yazını incelediğimizde, çok katmanlı kentlere ilişkin araştırma ve dokümanlara göre alt gruplar oluşturmak mümkündür.

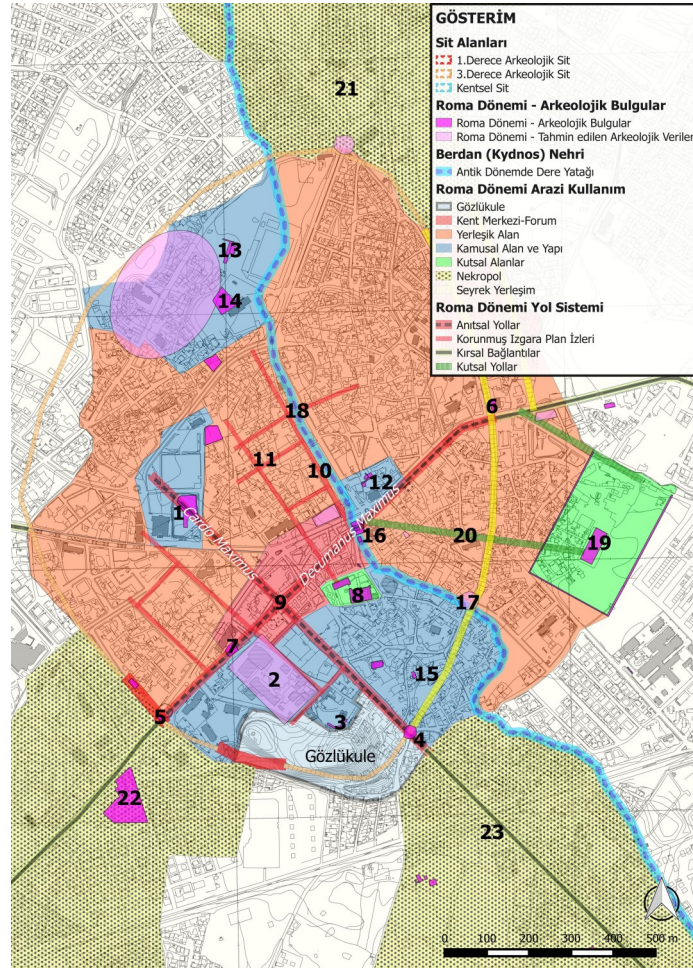
Türkiye'de çok katmanlı kentlere/yerleşimlere ilişkin yapılan araştırma ve yayınların bir bölümü, yerleşimlerin sadece belirli bir dönemine odaklanmaktadır. Genellikle yerel yazarlar tarafından hazırlanan kent tarihi çalışmaları ise çok sayıda bilgi ve belgenin belirli bir mekânsal kaygı olmadan derlenmesi niteliğindedir. Kent tarihlerine ilişkin doğrudan mekânsal değerlendirme yapılan yayın ve araştırma sayısı gittikçe artsa bile, Türkiye'nin potansiyeli dikkate alındığında oldukça yetersizdir. Kentlerin dönemsel sınırları ise genellikle yaklaşık yerleşim alanı ve anıtsal yapılar üzerinden yapılmaktadır.

Kentler özelinde daha detaylı bir değerlendirme yapıldığında, İstanbul Tarihi Yarımada'yı mekânsal çalışma sayısı, mevcut veri durumu ve çok katmanlılık açısından ayrı bir bağlamda değerlendirmek yerinde olacaktır. Avrupa ve Asya arasında stratejik bir konuma sahip olan kent Doğu Roma, Bizans ve Osmanlı İmparatorluklarının başkenti olarak anıtsal bir nitelik taşımaktadır (Yerasimos, 2000). Tarihi Yarımada'nın topografik ve tarihsel gelişimi çok detaylı bir şekilde incelenmiştir (Wiener-Müller, 2001; Kuban, 2000). Anıtsal ve idari yapıların detaylı çalışmalarına ek olarak, Özdoğan (2013, s. 4) Tarihi Yarımada'da kültür katmanı derinliğinin bazı alanlarda 32 metreye ulaştığını belirtmektedir. Yenikapı Metro Durağı ve Marmaray Kazıları esnasında bulunan arkeolojik bulgular ise kentin ilk yerleşim tarihini MÖ. 6400-4800 yılları arasındaki bir Neolitik yerleşime kadar taşımaktadır (Özdoğan, 2013, s. 4). Kentteki anıtsal yol izlerinin ve bu eksen üzerindeki kamusal alanlarının sürekliliği (Mese-Divanyolu ve üzerinde yer alan kamusal alanlar) çok katmanlılık açısından önemli bir gösterge niteliğindedir.

Güncel yazın taramasında baktığımızda, Tarsus, İzmir, Ankara, Bergama, Amasya, Foça, Kayseri ve Sinop kentleri ise, çok katmanlılık kavramıyla doğrudan ilişkili olarak çalışılan önemli merkezlerdir.

Tarsus tarihi kent merkezinde Türkiye’de çok katmanlı tarihi kent merkezlerindeki kentsel arkeolojik değerlerin, özellikle toprak altı arkeolojik katmanların planlama sürecine girdi sağlayabilmesine ve kent yaşamına dâhil edilebilmesine yönelik kentsel koruma planlaması sürecinde kullanılabilecek bir analiz yöntemi oluşturulmuştur (Belge 2012b; Gök ve Belge, 2016; Belge ve Aydınoglu, 2017; Belge 2016). Neolitik Çağ’dan günümüze kadar devam eden bir yerleşim ve çok katmanlı yapıya sahip olan Tarsus’ta arkeolojik araştırmalar (Belge 2012b; Gök ve Belge, 2016), Gözlükule’den (merkezin güneyindeki prehistorik bir höyük) başlayıp kuzeye ve Kydnos Nehri’nin doğu sınırına doğru genişleyen bir yerleşim dokusuna işaret etmektedir. Tarsus’ta tarihi kent merkezi çevresinde anıtsal yapılar ve görülen arkeolojik kalıntılar bulunmaktadır. Tarsus’un merkezinde yer alan Roma Yolu, yaklaşık yirmi yıldır araç ve yaya dolaşım sistemini engellemek ve arkeolojik bir odak oluşturmak için akıllı bir

alan yönetimi çözümü bekleyen önemli bir sorun olarak görülmektedir. Bir diğer anıtsal arkeolojik kalıntı ise Geç Roma Dönemi'ne tarihlenen bir Roma Tapınağı (yaklaşık 43 x 100m) ve döneminin en büyük tapınaklarından biri olan Donuktaş'tır. Kleopatra Kapısı ve çevresindeki kayalara oyulmuş Nekropol, Roma Hamamı (Altından Geçme) ve daha eski yerleşim katmanlarının bulunduğu Gözlükule Höyüğü arkeolojik değerlerin kent yaşamına dâhil edilmesi için önemli çalışma alanlarıdır. Makam Camii, Roma Köprüsü ve Hz. Danya'ın türbesinin bulunduğu alanda yapılan düzenlemeler, arkeolojik değerlerin tarihi çevrede tasarım ögesi olabilmesine yönelik başarılı örneklerdendir. Görülen korunmuş arkeolojik kalıntılara ek olarak, kentsel arkeolojik katmanlara ve olası arkeolojik açıdan hassas alanlara minimum tahribat yapmış geleneksel ve tescilli yapıların bulunduğu tescilli kentsel sit alanları bulunmaktadır. 2013 yılında bu alanlar, Müze kontrollü gelişme anlamına gelen 3. derece arkeolojik sit alanı olarak tescil edilmiştir. Bu nedenle arkeolojik buluntu sayısı giderek artmaktadır. Arkeolojik bulguların yanı sıra yerleşim dokusundan izlenebilen eksenler, açık alanlar veya topografik odaklar gibi arkeolojik izler bulunmaktadır. Ana akslar (muhtemel Cardo Maximus -Decumanus Maximus) ve izgara plan izleri, tarihi kent merkezinin güncel dokusu ve arkeolojik buluntuları ile takip edilebilmektedir (Resim 1). Cardo ve Decumanus kavşağında, Forum'un muhtemel konumu son zamanlarda Tarsus'un geleneksel şehir merkezi veya çarşısı veya yerleşimin kentsel merkezi olarak kullanılmakta olup, bu sadece fiziksel çok katmanlı bir yapıya değil, aynı zamanda tarih boyunca işlevsel ve sosyal sürekliliğe işaret etmektedir.

Resim 1. Tarsus tarihi kent merkezindeki kentsel arkeolojik potansiyeller

Not. Belge ve Aydınöğlü,
2016, s. 470

Bahsi geçen yöntem esas alınarak çalışılan bir diğer önemli çok katmanlı kent, İzmir tarihi kent merkezidir. İzmir’in çok katmanlı tarihi merkezi Smyrna, Helenistik Dönem’de (Cadoux, 1938, ss. 10-11) Kadifekale ile sahil arasında kurulmuştur. Strabon, İzmir’i “...Ve şimdi bütün şehirlerin en güzeli” olarak tanımlamaktadır (Cadoux, 1938, s. 171). Kent, 692 yılında metropol merkezlerinden biri haline gelerek Hıristiyan dünyasında önemli bir rol üstlenmiştir (Kuban, 2001, s. 61). Osmanlı Dönemi’nde İzmir, Akdeniz’de önemli bir ticaret merkezi haline gelmiştir. 20. yüzyılın başlarında siyasi ve ekonomik sorunlar yaşanmış ve 1914 yılında Birinci Dünya Savaşı ile birlikte İzmir’in Avrupa ülkeleriyle olan ticari faaliyetleri durmuştur. Erken Cumhuriyet Dönemi’nde kentin rehabilitasyonu ve yeniden inşası tarihi kent merkezinin en önemli sorunudur (Belge 2012a, s. 338). Arkeolojik araştırmaların devam ettiği Agora, Kadifekale ve Tiyatro (Smyrna, 2021) kentin anıtsal ve görülen arkeolojik kalıntılarıdır ve bu da önemli arkeolojik bulgulara işaret etmektedir. Bunlara ek olarak halen açık çarşı olarak kullanılan iyi korunmuş bir Roma Yolu bulunmaktadır (Resim 2).

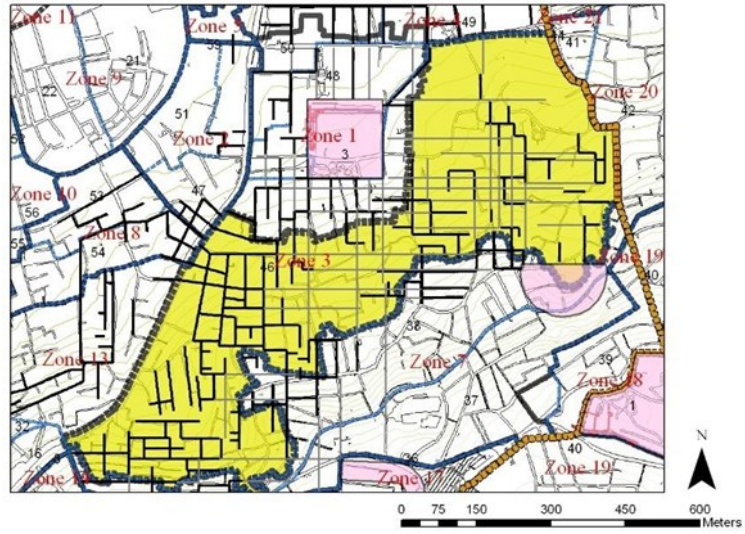
Resim 2. İzmir tarihi kent merkezinde, Cici Park batısında Eşrefpaşa Pazarında yer alan antik yol ve yoğun kullanım
Not. Yazarın kişisel arşivi

İzmir’in çok katmanlı yapısının temel özellikleri, güncel kentsel doku üzerinden izlenebilmektedir. Özellikle Agora, Kadifekale ve Tiyatro arasındaki bölge, MÖ 324’ten beri sürekli olarak yerleşilen bir alandır. Bizans Dönemi’nde bölge düşük yerleşim alanı olarak görülse de, bölgede Erken Cumhuriyet Dönemi’nin başına kadar Türk mahalleleri bulunmaktadır. Eşrefpaşa ve Anafartalar Caddeleri bölgenin batı ve kuzey sınırlarını belirlemiştir. Antik sur duvarının muhtemel güzergâhı, bölgenin doğu sınırını belirlemektedir. Altınpark Caddesi’nde bazı korunmuş sur duvarları bulunmaktadır. Bu alandaki geleneksel doku içerisinde arkeolojik dolguların korunmuş olması muhtemeldir (Belge 2005, s. 136). Ayrıca, ızgara plan şeması hava fotoğraflarında veya altlık haritalarda izlenebilmektedir (Resim 3).

Bu nedenle, İzmir’in kentsel arkeolojik potansiyeli sadece arkeolojik kalıntılarla sınırlı kalmamalı, özellikle büyük ölçekli kentsel dönüşüm projelerine karşı sokaklar ve tarihi akslar arkeolojik miras olarak korunmalıdır. Benzer bir bağlamda, başka bir tarihi eksen, antik iç limanın Kemeraltı yayı olarak bilinen Anafartalar Caddesidir. 18. yüzyılın başlarında alüvyon taşkınlarının antik limanı tamamen doldurması nedeniyle bölge iskân görmüştür. Kemeraltı eksen geleneksel ticari faaliyetlerin merkezi olmuştur (Belge 2005, s. 143). Günümüzde geleneksel binalar, 19. yüzyılın korunmuş geleneksel dokusu üzerinde yer almaktadır. Günümüzde bölge, işlevler, ürünler, sosyal yaşam ve çağdaş yaşamı bir arada barındıran antik bir limanın canlılığını ve çeşitliliğini korumaktadır (Resim 4).

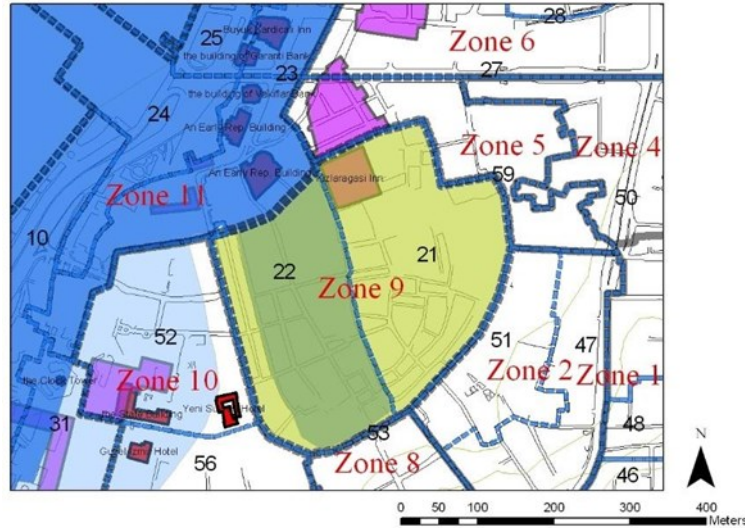
Resim 3. Agora (Bölge 1 olarak belirtilmiştir), Kadifekale (Akropolis) ve Tiyatro arasındaki bölgede altlık haritadan gözlemlenen veya tahmin edilen ızgara plan izleri

Not. Belge 2005, s. 136

Resim 4. Antik iç liman aksı, Anafartalar Caddesi, Kemeraltı ve dolgu alanı

Not. Belge 2005, s. 143

Bir diğer çok katmanlı merkeze sahip kent ise Ankara'dır. Erken Cumhuriyet Dönemi ve sonrasında planlı bir gelişim gösteren Ankara, tarih boyunca Anadolu'daki merkezi konumu nedeniyle önemli bir odak ve ticaret merkezi olmuştur. Güncel arkeolojik yüzey araştırmaları (Kadioğlu ve Görkay, 2007) kentin Frig Dönemi'nden itibaren sürekli yerleşim gösterdiğini işaret etmektedir. Roma Dönemi'nde eyalet başkenti olan kentte anıtsal yapıların sayısı da artmıştır. Augustus Tapınağı, Roma Hamamları ve Tiyatro gibi bilenen arkeolojik izlerin yanı sıra, antik kaynaklarda Stadyum, Nymphaeum, Paladium gibi anıtsal yapılardan söz edilmektedir (Kadioğlu ve Görkay, 2007, s. 21). Roma Dönemi sonrasında özellikle Ortaçağ'dan itibaren kentin Ahi kültürü içinde önemli bir merkez olduğu anıtsal eserler ve günümüzde de kullanılan pazar alanları ile bilinmektedir (Çağlayan, 1999, s. 38; Aydın vd., 2005; Arusoğlu Erözkan, 2013). Hermann Jansen tarafından hazırlanan imar planlarında da Ulus Tarihi Kent Merkezi'nin "cam bir fanus" gibi korunması öngörülmektedir (Tankut, 1993, s. 79). Ana yol eksenleri üzerindeki tahribat dışında, tarihi dokunun korunduğu alanlarda kentin çok katmanlı niteliği korunmuş durumdadır. Aslında, Ankara'nın sosyo-mekânsal bütünlüğüne göre, çok katmanlı bir bağlam elde etmek için iki alanın tartışılması gerekir. Kentin kurulduğu tepede MS 1. yüzyıla tarihlenen Augustus Tapınağı ve 15. yüzyıla tarihlenen Hacı Bayram Camii, birlikte korunmuş

olup, kutsal mekân olarak alanın çok katmanlı devamlılığını gösteren unsurlardır. Arkeolojik araştırmalara göre, aynı alanda Frig Tapınağı ya da daha eski bir kutsal alanın bilinen izleri vardır (Resim 5). İkinci alan ise, ana yollar, kavşaklar ve sütunlara göre Roma Forumu'nun muhtemel konumu, Ankara Valiliği'nin aynı meydana yer aldığı modern başkentin idari çekirdeği rolünü halen sürdürmektedir (Resim 6).

Resim 5 (sol). Augustus Tapınağı (MÖ 25) ve Hacı Bayram Camii (15. yüzyıl)

Not. Yazarın kişisel arşivi

Resim 6 (sağ). Ankara Valiliği meydanındaki Julien Sütunu. Sütunun orijinal konumu, meydanın güneybatı köşesiydi.

Not. Yazarın kişisel arşivi

Çok katmanlı yapısı detayı bir şekilde incelenmiş diğer önemli bir merkez ise Bergama'dır. Bergama, Dünya Mirası Listesi'nde başlığında çok katmanlılık kavramı yer alan tek yerleşimdir. Bergama Helenistik, Roma, Bizans ve Osmanlı Kültürlerinin farklı öğelerinin barındıran bir yerleşim olarak bilinmektedir (UNESCO WHC, n.d.). Yerleşimin çok katmanlı yapısı dönemsel katman haritaları ile detaylı bir şekilde belgelenmiştir (Bilgin Altınöz, 1996, 2002, 2016). Ayrıca, geleneksel konut mimarisi ve Antik Dönem konut alanları arasındaki ilişki üzerine detaylı araştırma ve yayınlar (Binan Ulusoy, 2016) bulunmaktadır. Ayrıca, Asklepeion'daki ayazmalarla ilgili kültürel ritüeller yerel gruplar tarafından sürdürülmektedir. Bergama yöresi halkı Kına Gecesi'nden sonra hala Asklepeion'daki pınarların kutsal görülen sularını gelinin ellerini yıkamak için

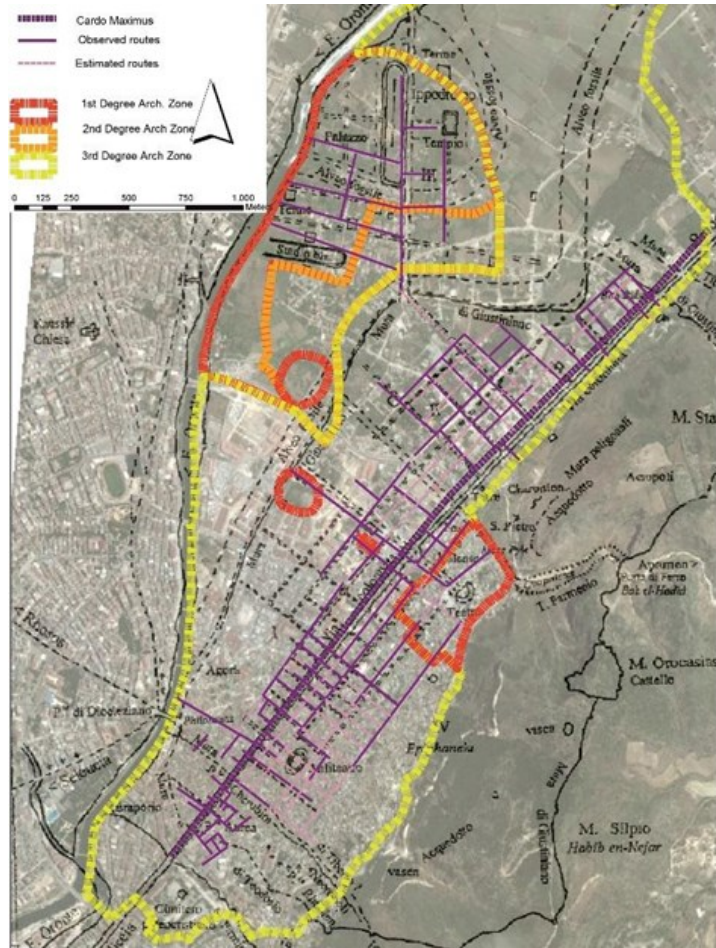

Resim 7. Kına gecesi sonrasında düğün günü gelin ve damat ellerini kutsal su ile yıkarken

Not. Yazarın kişisel arşivi

kullanılmaktadırlar. Asklepeion, biletle girilen bir açık hava Arkeoloji Müzesi olarak korunmasına rağmen, gelin ve damadın aileleri, Kültür ve Turizm Bakanlığı yetkililerinden izin alarak ritüellerini tamamlamaktadırlar (Resim 7).

Çok katmanlı yerleşimler çerçevesinde değerlendirilmesi gereken bir diğer önemli alan ise, doğunun kraliçesi (*orientis apicem pulcrum*) olarak bilinen Antakya kentidir. Morey (1936, s. 651) tarafından Roma, İstanbul ve İskenderiye'yle birlikte Geç Roma İmparatorluğu'nun 4 metropolünden birisi olarak tanımlanır. Kent Anadolu, Levant ve Kuzey Mezopotamya'nın kesişiminde, Asi Nehri üzerinde Helenistik Dönem'de kurulmuştur Kentin ilk kurulduğu 55 hektarlık alanda MÖ.300'lerde 25.000 olan nüfusu, MS. 1. yüzyılda 300.000'e ulaşmıştır. Kentte anıtsal yapıların bu dönemde inşa edildiği bilinmektedir (Downey, 1963, ss. 30-33; Downey, 1958, s. 87). Kentin Hristiyanlığın gelişmesinde de önemli rolü bulunmaktadır (Morey, 1936, s. 647). Antakya'nın Helenistik Dönem'den kalan en önemli izlerinde bir tanesi, günümüzde Kurtuluş Caddesi olarak bilinen sütunlu ana caddesi ve günümüzde de okunabilen ızgara plan şemasıdır (Leblanc ve Pocard, 1999; Uggeri, 1998). Çok katmanlı yapısı bilinen kentin Helenistik plan şeması dışında üretilmiş dönemsel katman haritası bulunmamaktadır (Resim 8). Ancak, kentsel arkeolojik değerlerin korunması ve kent yaşamına dâhil edilebilmesi için ön stratejiler geliştirilmiştir (Tuna ve Belge, 2013). Ayrıca, çok katmanlı kent dokusunun konut ölçeğinde izlenilmesine yönelik güncel çalışmalarda bulunmaktadır (Rifaioğlu, 2018). 2023 yılı Şubat ayı içerisinde yaşanan deprem felaketleri sonrasında kentin yeniden inşasında çok katmanlılık önemli bir çalışma konusu oluşturmaktadır.

Resim 8. Uggeri'nin (1998) coğrafi referanslı haritasındaki ana izler ve eksenler
Not. Yazar tarafından hazırlanmıştır.

Dönemsel katman haritaları hazırlanarak çok katmanlı yapısı incelenen bir diğer kent ise Amasya'dır. Yeşilirmak Nehri çevresinde konumlanmış kentin, Hititler'den itibaren sürekli yerleşildiği bilinmektedir. Etyemez (2011) kentin Helenistik Dönem sonrasındaki gelişimine ilişkin dönemsel katman haritalarını üretmiş ve kentin çok katmanlı yapısının günümüz yaşantısıyla ilişkisi açısından değerlendirme yapmıştır. Küçük ölçekli bir yerleşim olan Foça'da ise daha önceki arkeolojik kazılar sonrasında 1989 yılında başlatılan düzenli arkeolojik kazı ve araştırmalar günümüzde de devam etmektedir. Kentin çok katmanlı yapısına ve sit alanı sınırları ilişkin detaylı çalışmalar bulunmaktadır (Tuna, 1999b). Taşcı (2015) ise Foça kentindeki tüm arkeolojik kazıları ve bulguları dönemsel olarak derlemiş ve kazı alanlarının mekânsal sınırları dikkate alınarak noktasal olarak çok katmanlılık ve arkeolojik değerlerin kentte sunumuna dair değerlendirme yapmıştır (Taşcı, 2015; Taşcı ve Akyüz Levi, 2016). Kayseri kenti için hazırlanan dönemsel katman haritalarında ise, bilinen eserlerin güncel hâlihazır harita üzerindeki konumları dikkate alınarak kentsel katmanlaşmanın bir süreklilik olarak belgelenmesi konusuna odaklanılmıştır (Hovardaoğlu Çalışır, 2009). Sinop'ta benzer bir yaklaşımla 19. yüzyıl sonuna kadarki gelişim dönemleri ve anıtsal eserleri üzerinden incelenmiştir (Üstün, 2008).

Türkiye'de çok katmanlı yerleşim sayısının fazlalığına rağmen, dönemsel katman haritaları hazırlanarak çok katmanlı kentsel dokusu analiz edilen ve strateji üretilen yerleşim sayısı oldukça kısıtlıdır. Adana, Antakya, Antalya, Bodrum, Urla gibi farklı ölçeklerdeki yerleşim ve/veya yerleşim merkezlerinde ise, dönemsel katman haritalarının hazırlanmamış olmasına rağmen, gerek devam eden arkeolojik kazı ve bilimsel çalışmalar, gerekse de farklı dönemlere ilişkin yapılan doku analizleri, dönemsel katman haritalarının üretilebilmesi için potansiyel taşımaktadır. Adana'da Seyhan Nehri batısında Tepebağ Höyüğü olarak bilinen alan üzerinde MÖ. 1500'lü yıllardan itibaren sürekli devam eden bir yerleşim söz konusudur. Höyük üzerinde daha önce yapılan arkeolojik araştırmalara ek olarak Adana Müzesi ve Çukurova Üniversitesi işbirliğiyle kurtarma kazıları devam etmektedir (Şahin, 2015). Kentsel arkeolojik değerlerin arkeopark olarak düzenlenmesi konusunda çalışmalar bulunmaktadır (Yıldırım, 2010). Ayrıca, kentin Erken Cumhuriyet Dönemi'ndeki mevcut yapıları çevresinin belgelenmesi açısından önemli bir potansiyel olarak Herman Jansen tarafından hazırlanmış imar planları ve altlıkları bulunmaktadır (Saban Ökesli, 2009).

Antalya (Alpan, 2013), Bodrum (Tuna, 1999a), Bursa (Cerasi, 2001; Köprülü Bağbancı, 2007; Eriçok Keleş, 2012), Diyarbakır (Dericioğlu ve Tuna, 2003; Assenat, 2012), Ereğli (Karadeniz) (Aktüre, 1999, ss. 36-7), İznik (Kuban, 2001b, s. 251), Edirne (Cerasi, 2001), Gaziantep (Aru, 1998), Konya (Aru, 1998; Tankut, 2007), Mardin (Aru, 1998), Şanlıurfa (Belge, 2012a) ve Trabzon (Savacı Gökbulut, 2002) gibi çok katmanlı yerleşim ve kentlerin Roma, Selçuklu, Osmanlı veya Erken Cumhuriyet dönemindeki plan şemalarına ilişkin kentsel dokuyu gösterir farklı nitelik ve detaylarda çalışmalar bulunmaktadır.

SONUÇ YERİNE

Sonuç olarak, çok katmanlı kentlere ilişkin mekânsal araştırma, bilgi ve yayın durumunu değerlendirdiğimizde bazı yerleşimler için farklı nitelik ve kapsamlarda dönemsel katman haritalarının hazırlandığı, ancak büyük bir çoğunluğunda

yapılar üzerinden dönemsel bir değerlendirmenin yapıldığı görülmektedir. Çok katmanlı kentsel dokunun görünür ve bilinen izlere ek olarak, toprak altı kentsel arkeolojik potansiyeli de değerlendiren araştırma sayısı Türkiye'deki çok katmanlı yerleşimleri bir bütün olarak değerlendirebilmek ve anlayabilmek için oldukça yetersizdir. Başka bir ifadeyle, kentlerin veya yerleşimlerin çok katmanlı yapısının ve kentsel sürekliliğinin mekânsal olarak değerlendirildiği ve koruma planlaması süreçlerinde strateji üretebilecek şekilde ele alındığı çalışma sayısı oldukça yetersizdir. Özellikle son 20 yılda gelişen teknolojiyle Coğrafi Bilgi Sistemlerinin artan kullanım olanakları da dikkate alındığında, çok katmanlı kentlerin/yerleşimlerin mekânsal doku değerlendirmesinin yapılabilmesine, yerleşimler arasındaki benzerlik ve farklılıkların izlenebilmesine ve yatay-düşey ilişkilerin okunabilmesine altlık oluşturabilecek nitelikte kapsamlı bir araştırma yapılması gerekmektedir.

Kaynakça

- Aktüre, S. (1999). Some Observations on the Use of "Gridiron" Plan in Anatolian Cities. *Çağlar Boyunca Anadolu'da Yerleşim ve Konut Uluslararası Sempozyumu*, 1996, İstanbul (ss. 31-48). Ege Yayınları.
- Akurgal, E. (2000). *Anadolu Kültür Tarihi* (12. Basım). TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları.
- Aliğaçoğlu A. ve Uğur A. (2016). Osmanlı Şehri. *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 38, 203-26.
- Alpan, A. (2013). Urban Restructuring Process Of Antalya Walled-Town And The Roles Of Stakeholders (Yayınlanmamış doktora tezi). Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara.
- Aru K.A. (1996). Osmanlı-Türk Kentlerinin Genel Karakteristikleri Üzerine Görüşler. İçinde Y. Sey (der.) *Tarihten Günümüze Anadolu'da Konut ve Yerleşme* (ss. 329-334). Tarih Vakfı.
- Aru, K. A. (1998). *Türk Kenti (Türk Kent Dokularının İncelenmesine ve Bugünkü Koşullar İçinde Değerlendirilmesine İlişkin Yöntem Araştırması)*. Yapı-Endüstri Merkezi Yayınları.
- Arusoğlu Erözkan, Z. (2013). Çok katmanlı kentlerde kimlik sorunsalı: Palimpsest bir kentsel alan olarak Ulus örneğinin incelenmesi (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul teknik Üniversitesi, İstanbul.
- Assenat, M. (2012). Amida Restituta, Aegyptio, et ad Aegyptum. İçinde A. Gasse, F. Servajean ve C. Thiers (der.) *Recueil d'Études dédiées à Jean-Claude Grenier* (ss. 7-52). CENiM, Montpellier, PULM.
- Aydın, S., Emiroğlu, K., Türkoğlu, Ö. ve Özsoy, E. D. (2005). *Küçük Asya'nı Bin Yüzü: Ankara*. Dost Yayınları.
- Belge, B. (2005). Urban Archaeological Issues and Resources in İzmir Historic City Centre: An Exploratory Case Study (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara.
- Belge, B. (2012a). Handling Sub-Soil Urban Archaeological Resources in Urban Planning, Issues in İzmir Historic City Centre. *METU-JFA*, 29(2), 331-50.
- Belge, B. (2012b). The Effects Of Local Conservation Capacity To The Maintenance Of Historic City Centers As A Governance Process: Gaziantep And Şanlıurfa Case Study Areas (Yayınlanmamış doktora tezi). Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara.
- Belge, B. (2016). Development of a Methodological Framework for Handling Urban Archaeological Resources: Tarsus Historic City Centre, Turkey. *Conservation and Management of Archaeological Sites*, 18(4), 422-448.

- Belge, B. ve Aydınoğlu, Ü. (2017). Bir Planlama Altlığı Olarak; Roma Dönemi Tarsus Kenti Mekansal Yapısına İlişkin Değerlendirme. *MEGARON*, 12(3), 460-74.
- Belge, B. (2017). Planlama Sürecine Kentsel Arkeolojik Değerlerin Dâhil Edilmesi Sorunsalı: Tarsus Tarihi Kent Merkezi. *METU-JFA*, 34(2), 59-91.
- Bilgin, G. (1996). Urban Archaeology: As the Bases for the Studies on the Future of the Town Case Study: Bergama (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara.
- Bilgin (Altnöz), G. (2002). Assessment of Historical Stratification in Multi-layered Towns as a Support for Conservation Decision-Making Process; A Geographic Information Systems (GIS) Based Approach Case Study: Bergama (Yayınlanmamış doktora tezi). Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara. .
- Bilgin (Altnöz), G., Binan D. U. ve Pirson, F. (2016). Pergamon and its Multi-Layered Cultural Landscape. İçinde N. Ertürk and Ö.Karakul (der.) *UNESCO World Heritage in Turkey* (ss. 342-377). UNESCO.
- Binan Ulusoy, D. (2016). Traditional Residential Architecture of Bergama in the context of Urban Archaeology and Multi-layered Cultural Heritage. İçinde Z. Ahunbay, D. Mazlum ve Z. Eres (der.) *Conservation of Cultural Heritage in Turkey* (ss. 297-323). ICOMOS-TURKEY.
- Cambridge Üniversitesi. (2023, Haziran 12). *The Impact of the Ancient City | Faculty of Classics*. <https://www.classics.cam.ac.uk/research/projects/the-impact-of-the-ancient-city-1>
- Cadoux, C. J. (1938). *Ancient Smyrna; A History of the City from the Earliest Times to 324 A.D.* Basil Blackwell.
- Cerasi, M. (2001). *Osmanlı Kenti Osmanlı İmparatorluğu'nda 18. ve 19. Yüzyıllarda Kent Uygarlığı ve Mimarisi*. Yapı Kredi Yayınları.
- Cohen, N. (2001). *Urban Planning Conservation and Preservation*. McGraw-Hill.
- Çağlayan, D. (1999). An Assessment of Urban Archaeology and Archaeological Heritage: A Case Study in Ulus Ankara (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara.
- Dericioğlu, T. ve Tuna N. (2003). *Tarihi Suriçi (Diyarbakır/Türkiye) Merkezi'nin Kültürel Mirasın Korunması Göz Önüne Alınarak Kentsel Yenilenmesi ve Ekonomik Canlanması*. GOPA – Müşavirlik / Bad Homburg adına GTZ - (Alman Teknik İşbirliği) / Eschborn.
- Downey, G. (1958). The Size of the Population of Antioch. *Transactions and Proceedings of the American Philological Association*, 89, 84-91.
- Downey, G. (1963). *Ancient Antioch*. Princeton University Press.
- Eldem, E., Master B. ve Goffman, D. (2012). *Doğu ile Batı Arasında Osmanlı Kenti*. İş Bankası Yayınları.
- Eriçok Keleş, A. (2012). Impact of Land Use Changes On The Authentic Characteristics Of Historical Buildings in Bursa Historical City Centre (Yayınlanmamış doktora tezi). Orta Doğu teknik Üniversitesi, Ankara.
- Esin, U. (1996). On Bin Yıl Öncesinde Aşıklı: İç Anadolu'da Bir Yerleşim Modeli. İçinde Y. Sey (der.) *Tarihten Günümüze Anadolu'da Konut ve Yerleşme* (ss. 31-42). Tarih Vakfı.
- Etyemez, L. (2011). Assessing the integration of historical stratification with the current context in multi-layered towns. Case study: Amasya (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara.
- Gök, T. ve Belge, B. (2016). Tarsus City: Conservation Issues of a Multi-Layered Cultural Heritage. İçinde Z. Ahunbay, D. Mazlum ve Z. Eres (der.) *Conservation of Cultural Heritage in Turkey* (ss. 325-348). ICOMOS-TURKEY.

- Hodder, I. (1996). Çatalhöyük: Orta Anadolu'da 9000 Yıllık Konut ve Yerleşme. İçinde Y. Sey (der.) *Tarihten Günümüze Anadolu'da Konut ve Yerleşme* (ss. 42-48). Tarih Vakfı.
- Hovardaoğlu Çalışır, S. (2009). Tarihi Süreklilikte Kentsel Katmanlaşmanın Belgelenmesi Bağlamında Kayseri Kent Merkezi. (Yayınlanmamış doktora tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul.
- Kadioğlu, M. ve Görkay, K. (2007) Yeni arkeolojik araştırmalar ışığında μητρόπολιςτηςΓαλατίας: Ankyra. *Anadolu/Anatolia*, 32. <https://dspace.ankara.edu.tr/xmlui/handle/20.500.12575/65908>
- Köprülü Bağbancı, Ö. (2007). Bursa Hanlar Bölgesi Değişim ve Dönüşüm Sürecinin İncelenmesi ve Bölgenin Korunması Üzerine Bir Araştırma. (Yayınlanmamış doktora tezi). Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul.
- Kuban, D. (2001). İzmir'in Tarihsel Yapısının Özellikleri ve Korunması ile İlgili Rapor. İçinde D. Kuban (der.) *Türkiye’de Kentsel Koruma; Kent Tarihleri ve Koruma Yöntemleri* (ss. 49-105). Tarih Vakfı.
- KTB (Kültür ve Turizm Bakanlığı). (2023a). Yerleşim Alanlarında; Mevcut Arkeolojik Sitlerin veya Daha Önceden Varlığı Bilinmeyen Ancak Yeni Yapılanma, Alt Yapı Çalışmaları ya da Doğal Afetler Sonucu Ortaya Çıkan-Çıkarılan Kültür Varlıklarının Korunması ve Değerlendirilmesine İlişkin İlke Kararı. <https://teftis.ktb.gov.tr/yazdir?71A0CA146077058A3DFCD90DF1341B4A>
- KTB (Kültür ve Turizm Bakanlığı). (2023b). *Türkiye Geneli Sit Alanları İstatistikleri*. <https://kvmmg.ktb.gov.tr/TR-44973/turkiye-geneli-sit-alanlari-istatistikleri.html>
- Leblanc, J. ve Pocard G. (1999). Etude de la permanence des tracés urbains et ruraux antiques à Antioche-sur-l'Oronte. *Syria. Archéologie, Art et histoire*, 76(1), 91-126.
- Lloyd, S. (2000). *Türkiye'nin Tarihi: Bir Gezginin Gözüyle Anadolu Uygarlıkları* (14. Basım). TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları.
- McEvedy, C. (2004). *İlkçağ Tarih Atlası*. Sabancı Üniversitesi.
- Morey, C. R. (1936). The Excavation of Antioch-on-the-Orontes. *Proceedings of the American Philosophical Society*, 76(5), 637-651.
- Petrucchioli, A. (2007). *After Amnesia; Learning From The Islamic Mediterranean Urban Fabric*. ICAR.
- Rifaioğlu, M. N. (2018). Geleneksel Antakya Konutunda Katmanlaşma İzlerinin Değerlendirilmesi. *TÜBA-KED*, 17, 161-175.
- Ökesli Saban, D. (2009). Hermann Jansen's Planning Principles and His Urban Legacy in Adana. *METU-JFA*, 26(2), 45-67.
- Özdoğan, M. (2013). Dilemma in the Archaeology of Large Scale Development Projects: A View from Turkey. *Papers from the Institute of Archaeology*, 23(1):25, 1-8.
- Sagona, A. ve Zimansky, P. (2009). *Ancient Turkey*. Routledge.
- Savacı Gökbulut, Ö. (2002). The design of spatio-temporal database model for representation of historical urban knowledge: An application for the city of Trabzon (Yayınlanmış doktora tezi). Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara.
- Schirmer, W. (1982). *Hitit Mimarlığı*. Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Schmidt, K. (2012). *Göbeklitepe: A Stone Age Sanctuary in South-Eastern Anatolia*. V.Berlin.
- Sey Y. (ed.) (1996). *Tarihten Günümüze Anadolu'da Konut ve Yerleşme, Habitat II*. Tarih Vakfı.
- Smyrna (2021). *Smyrna Antik Kenti Kazı-Araştırma-Restorasyon Projesi*. <http://www.antiksmyrna.com/Default.aspx>

- Sommella, P. (1987). Methodology of Archaeological Research in Urban Areas. In *Archaeology and Planning, Architectural Heritage Reports and Studies, No: 5*. The Council of Europe Publishing.
- Şahin, F. (2015). *Tepabağ Höyük, 2014-2015 Yılı Kazı Çalışmaları*. 37.Kazı Sonuçları Toplantısı, 2.Cilt, 11-15 Mayıs 2015, Erzurum, (ss. 191-208).
- Tankut, G. (1993). *Bir Başkent’in İmarı: Ankara (1929-1939)*. Anahtar Kitaplar.
- Tankut, G. (2007). *The Seljuk City / Selçuklu Kenti*. ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayını.
- Taşcı, B. (2015). Çok Katmanlı Yerleşimlerin Koruma Sorunlarının Foça Örneği Üzerinden İrdelenmesi (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.
- Taşcı, B. ve Akyüz Levi, E. (2016). Kent İçi Arkeolojik Alanlarda Kalıntıların Sunumuna İlişkin Yaklaşımlar: Foça Örneği. *İdealkent*, 19(7), 588-627.
- Tuna N. (1999a). *Batı Anadolu’da Geç Klasik Dönem Kentleşme Hareketleri*. International Symposium on Settlement and Housing in Anatolia through the Ages, Habitat II, June: 1996, Institute of Archaeology, İstanbul (pp. 477-494).
- Tuna, N. (1999b). *Safeguarding of Urban Archaeological Heritage: The Example of Phocaea, Modern Foça in Turkey*. In E. Jerem and I. Poroszlai (eds.), Proceedings of the International Archaeological Conference, Szazhalombatta, October 1996 (pp. 425-4419). Budapest.
- Tuna, N. ve Belge, B. (2013). *Antakya Tarihi Kenti’nin Kentsel Arkeolojik Kaynakları için Öntespit Çalışmaları ve Değerlendirme*. 4.Tarih İçinde Mersin Kolokyumu, 2011 / Akdeniz Kentleri: Gelecek için Geçmişin Birikimi, Mersin.
- UNESCO WHC (World Heritage Centre). (n.d.). *Pergamon and its Multi-Layered Cultural Landscape*. *Pergamon and Its Multi-Layered Cultural Landscape*. <https://whc.unesco.org/en/list/1457/>
- UNESCO (2023). *Properties Inscribed on the World Heritage List, Türkiye*. <https://whc.unesco.org/en/statesparties/tr>
- Üstün, F. (2008). Tarihsel Kaynaklara Göre Sinop Şehrinin Fiziksel Gelişimi (Antik Dönemden 19. yy. Sonuna Kadar) (Yayınlanmamış lisans tezi). Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon.
- Wiener-Müller, W. (2001). *İstanbul’un Tarihsel Topografyası*. Yapı Kredi Yayınları.
- Yerasimos, S. (2000) *İstanbul, İmparatorluklar Başkenti*. Tarih Vakfı.
- Yıldırım, T. (2010). Kentsel Ve Arkeolojik Sit Alanında Adana/Tepebağ Höyüğü Ve Planlama Sürecinde Kentsel Arkeoloji, Kentsel Dönüşüm, Rehabilitasyon İle Arkeopark Kavramı (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Çukurova Üniversitesi, Adana.

Conflict of Interest Statement | Çıkar Çatışması Beyanı:

There is no conflict of interest for conducting the research and/or for the preparation of the article. | Araştırmanın yürütülmesi ve/veya makalenin hazırlanması hususunda herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Financial Statement | Finansman Beyanı:

No financial support has been received for conducting the research and/or for the preparation of the article. | Bu araştırmanın yürütülmesi ve/veya makalenin hazırlanması için herhangi bir mali destek alınmamıştır.

Ethical Statement | Etik Beyanı:

All procedures followed were in accordance with the ethical standards. | Araştırma etik standartlara uygun olarak yapılmıştır.

Copyright Statement for Intellectual and Artistic Works | Fikir ve Sanat Eserleri Hakkında Telif Hakkı Beyanı:

In the article, copyright regulations have been complied with for intellectual and artistic works (figures, photographs, graphics, etc.). | Makalede kullanılan fikir ve sanat eserleri (şekil, fotoğraf, grafik vb.) için telif hakları düzenlemelerine uyulmuştur.

MEKAN VE BELLEK İLİŞKİSİNDE KOLEKTİF BELLEĞİN İNŞASI VE DÖNÜŞÜMÜ: MERSİN LUNAPARK ÖRNEĞİ

The Construction and Transformation of Collective Memory in the Relationship Between Space and Memory: The Case of Mersin Amusement Park

Elvan Elif ÖZDEMİR *

Fulya Pelin CENGİZOĞLU ^α

* Mimarlık Bölümü, Mersin Üniversitesi | Department of Architecture, Mersin University

^α Mimarlık Bölümü, Muğla Üniversitesi | Department of Architecture, Muğla University

Statement | Beyan:

This study is a revised and improved version of the paper "Transformation of Collective Memory in the case of Mersin Amusement Park" presented at the 'ICONARCH III-2017 International Congress of Architecture Memory of Place in Architecture and Planning Symposium' organised by Konya Selçuk University on 11-13 May 2017. | Bu çalışma, Konya Selçuk Üniversitesi tarafından 11-13 Mayıs 2017 tarihinde düzenlenen 'ICONARCH III-2017 International Congress of Architecture Memory of Place in Architecture and Planning' Sempozyumu kapsamında sunulan "Transformation of Collective Memory in the case of Mersin Amusement Park" bildirisinin gözden geçirilmiş ve geliştirilmiş halidir.

Submitted | Gönderim: 25.06.2023
Accepted | Kabul: 16.07.2023

Correspondence | İletişim:
ozdemirelif@gmail.com
DOI: [10.5281/zenodo.8204555](https://doi.org/10.5281/zenodo.8204555)

Özet

Kentsel alanlar, insanların etkileşime girdiği ve çeşitli deneyimler yaşadığı, şehir hayatının sosyal merkezleri olarak hizmet vermektedir. Ancak, değişen ekonomik, teknolojik ve sosyal unsurlar kentlerimizdeki kamusal alanları da etkilemiştir. Türkiye'de sokaklar, bulvarlar ve plazalar gibi kamusal alanların kaybı, kısa vadeli ekonomik kazanımlardan etkilenen siyasi kararlar ve çevre koruma eksikliği gibi bir dizi faktöre bağlanabilir. Bu alanlarla ilişkili kolektif hafıza, bireylerin ve toplumun dinamik etkileşimleri ve arzularından kaynaklanan yorum ve yansımalarından oluşur. Zaman içinde kolektif olarak anlamlı çevresel deneyimler inşa eden belirli bir grup insanın ortak sosyo-mekânsal tarihini temsil eder. Ortak faaliyetlere ve etkinliklere katılmak, insanların ortak bir geçmiş ve bağlantı duygusu oluşturmalarını sağlar. Zaman içinde ekonomik, teknolojik ve sosyal değişimler mekânsal çevreleri şekillendirdikçe, kolektif hafızalar da mekânsal kullanımlar ve deneyimlerden etkilenecek dönüşüm geçirmekte ve sonuç olarak mekânın önemini değiştirmektedir. Bu araştırma özellikle kamusal alan, hafıza ve toplumsal hafızada meydana gelen değişimler arasındaki ilişkiyi Mersin'deki bir eğlence parkı bağlamında incelemektedir. Çalışma, lunaparkın mekânını farklı zaman dilimlerinde karşılaştırarak, kentsel kamusal alanlardaki fiziksel değişim ve dönüşümlerin altında yatan sonuçları keşfetmeyi ve bu değişimlerin kolektif hafızayı nasıl etkilediğini gözlemlemeyi amaçlamaktadır. Farklı yaş grupları, çeşitli zamansal dizilerin tanımlanmasına katkıda bulunmaktadır. Bu yaş gruplarını inceleyerek, bölge sakinlerinin kolektif belleğindeki dönüşümleri yansıtan farklı zaman çizelgelerini tespit edilebilmektedir. Lunaparkı kentsel bir mekân olarak görmek ve fiziksel değişimlerin toplumsal hafıza üzerindeki etkisini araştırmak yeni bir bakış açısı sunmaktadır. Sonuç olarak, Rudofsky'nin de vurguladığı gibi, kentlerin durumu, gelecek ya da toplumsal sonuçlar dikkate alınmaksızın büyüme ile karakterize edilmektedir. Yerel yönetimlerin mekânsal planlamaları insan unsurunu tamamen göz ardı etmektedir. Bu perspektiften bakıldığında, vaka çalışmasının bulguları, bir dönemin sosyal hayatının simgesi olan Lunapark ile ilişkili etkili anlam kaybıyla örtüşüğünü göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: kolektif bellek, Mersin Lunaparkı, fiziksel çevrenin dönüşümü, mekânsal dönüşüm, insan deneyimi

Abstract

Urban areas serve as the social hubs of city life, where people interact and engage in various experiences. However, the changing economic, technological, and social aspects have also impacted the public spaces within our cities. In Turkey, the loss of public spaces like streets, boulevards, and plazas can be attributed to a range of factors, including political decisions influenced by short-term economic gains and a lack of environmental preservation. The collective memory associated with these spaces comprises interpretations and reflections resulting from the dynamic interactions and desires of individuals and society. It represents a shared socio-spatial history of a specific group of people who have collectively constructed meaningful environmental experiences over time. Engaging in shared activities and events allows people to establish a shared sense of background and connection. Over time, as economic, technological, and social changes shape spatial environments, collective memories undergo transformations influenced by spatial uses and experiences, consequently altering the significance of space. This research specifically examines the correlation between public space, memory, and the changes occurring in social memory within the context of an amusement park in Mersin. By comparing the park's space across different time periods, the study aims to explore the underlying implications of physical changes and transformations within urban public spaces and observe how these alterations impact collective memory. Distinct age groups contribute to the delineation of various temporal sequences. By examining these age groups, we can identify diverse timelines that reflect transformations within the collective memory of residents. Viewing the amusement park as an urban space and exploring the impact of physical changes on social memory offers a fresh perspective. Ultimately, the current state of cities, as highlighted by Rudofsky, is characterized by growth without consideration for the future or societal implications. The spatial planning by local governments disregards the human element entirely. From this perspective, the findings of the case study show that there is an overlap with the effective loss of meaning associated with the amusement park, a symbol of the social life of an era.

Keywords: collective memory, Mersin Amusement Park, transformation of the physical environment, spatial transformation, human experience

GİRİŞ

Kent yaşamında en önemli şeylerden biri olan kamusal mekân, sadece toplumsal ilişkilerin çeşitliliği değil, aynı zamanda kamusal toplumsal yaşamın tüm biçimleriyle gerçekleştiği bir alandır. İnsanlar sosyal varlıklardır; günlük ihtiyaçlarını (yeme-içme, alışveriş, eğlence vb.) bu mekânlarda karşılıklı sosyalleşebilmektedirler. Bu nedenle kentsel kamusal alanlar, entelektüel söylemin ve sosyal etkileşimin gerçekleştiği kamusal toplanma alanlarıdır (Montgomery, 1997, s. 88). Kentsel mekan, insanların paylaştığı, işlevsel ve ritüel faaliyetler yürüttüğü ve siyaset, din, ticaret, spor vb. için bir zemin oluşturduğu kamusal bir alandır (Madanipour, 1996). Madanipour (1996) kamusal alanı şöyle tanımlar; “Kamusal kentsel alan, özel kişi veya kuruluşlar tarafından kontrol edilmeyen ve dolayısıyla kamuya açık olan alandır. Bu alan, sınıfları, etnik kökenleri, cinsiyetleri ve yaşları ne olursa olsun farklı insan gruplarının iç içe geçmesine izin verme olasılığı ile karakterize edilir” (s. 145).

Sennett'e göre kamusal alanlar bireylerin buluşabileceği yerlerdir. Bu sayede birey, içinde yaşadığı toplumun farkına varır. Özellikle farklı kültür ve sınıflardan insanlar arasındaki etkileşimler, toplumun birlikteliği için önemlidir. Grupların

birbirinden uzak ve birbirinden habersiz olduğu bir yaşam, çatışan toplulukların oluşmasına ve toplumun yabancılaşmasına ve parçalanmasına yol açar. Farklı sınıflardan ve kültürlerden insanlar birbirleriyle tanışmalı ve ortak kamusal alanı paylaşmalıdır, çünkü bu alanlar herkese ait olan ve herkesin eşit haklara sahip olduğu özgürlük alanlarıdır (Sennett, 1996).

Kentsel mekânlar, bireylerin kendilerini ifade edebildiği toplumsal yaşamda kilit unsurlardır. Bireylerin birbirleriyle iletişim kurmaları, paylaşımında bulunmaları ve tartışma eylemini gerçekleştirmeleri kamusal alanı sayılır ve bu eylemler, kentsel kamusal alanlarda gerçekleşir. Bu kentsel kamusal alanlar, değişen sosyo-ekonomik ve politik dinamikler nedeniyle zaman içinde fiziksel, işlevsel ve anlamsal olarak dönüşmektedir.

Kamusal alanlar “ortak bir tarihin, ortak bir kader duygusunun gururlu depoları” (Kostof, 1992, s. 187) olsa da, bir şehir duygusu yaratmayı teklif eder, kentsel yaşamın sosyal ve kolektif birlikteliğini ve kültürel arka planını uyandırmaya yardımcı olur ve zamanımıza özgü kamusal alanlar tamamen özelleştirilebilir.

Mekânın kolektif hafızası, toplumsal mekânın insani ve toplumsal üretiminin dinamik süreçlerinden, kolektif bilinçten, toplumsal iradede ve eleştirel yorumdan çıkarımları içerir. Kolektif hafıza, tesadüf eseri kolektif çevresel deneyimler inşa etmiş belirli bir grup insanın ortak bir sosyo-mekânsal tarihidir. Bu paylaşılan etkinlikler, olaylar, insanların ortak bir arka plan duygusu oluşturmasını sağlar. İnsanlar, mekânsal çevre ve insan deneyimleri, insanların iletişim kurmasına ve etkileşime girmesine yardımcı olur. Ayrıca, deneyimler ve etkinlikler, insanların çevrelerinde bir anlam geliştirmelerine yardımcı olur. Yani çevre aidiyet, kimlik ve dolayısıyla bir topluluk duygusu geliştirir. Kolektif hafıza bu kavramlara dayanır.

Zaman geçmekte ve mekânsal ortamlar büyük ekonomik, teknolojik ve sosyal değişimlerle gelişmektedir. Bu amaçla kolektif bellekler, mekânsal kullanım ve deneyimlere göre dönüşmekte ve bu da mekânın anlamını değiştirebilmektedir.

Bu bağlamda, kentsel yaşamın değişen sosyo-mekânsal süreçlerini ortaya çıkarmak önem kazanmaktadır çünkü kolektif bellek, insanların hayatındaki yazılı olmayan dönüşümleri kayıt altına almakta, görünür değil, görünmeyen dönüşümleri bize anlatmaktadır. Bu bakış açısıyla, bu araştırmadaki teorik katkımız, mekânın üretimini mekan içinde gerçekleşen dinamik süreçlere referansla açıklama ihtiyacını vurgulamaktır. Bu dinamik süreçler, mekânsal çevrenin kullanıcılarının karşılaştığı ve planlama süreçleri tarafından belirlenmeyen canlı süreçlerdir.

KOLEKTİF BELLEĞİN DÖNÜŞÜMÜ

Kolektif Bellek

Fransız filozof Paul Ricoeur (2004) bellek kuramı adı altında belleği iki sınıfa ayırmıştır: ‘içsellik geleneği’ ve ‘dış bakış’. İçsellik geleneği bireysel hafızayı temsil ederken, belleğin öznel doğası kavramına radikal bir şekilde karşı çıkan, kolektif bir bilincin varlığını savunan ve belleğin kolektif yönünün önceliğini öne süren ise

dış bakış yaklaşımıdır (Ricoeur, 2004). İçsellik geleneği, belleğin öznel bir deneyim olduğunu ve anıların bireye ait olduğunu ilan eder. Buna göre bellek, bireyi diğerlerinden farklılaştırarak kimliğin inşasına yardımcı olur (Ricoeur, 2004). Erken dönem Hristiyan bir ilahiyatçı olan St. Augustine, “Hafıza özeldir, çünkü bir bireyin anıları başkalarınıninki değildir ve kişi hatırladığında; kişi her zaman kendini hatırlar” der. Bu da refleksivite kavramına yol açar (Ricoeur, 2004). Bu iddia, belleğin öznel bir deneyim olarak tanımlandığı ve yalnızca bireylere ait olabileceği ve onların kişisel yaşamını karakterize edebileceği birçok çağdaş bilişsel-psikolojik çalışmanın temelidir (Ricoeur, 2004). Buna karşılık kolektif bellek kavramını ilk kullanan düşünür Henri Bergson’a göre bireyin algılama eylemi onun içinde bulunduğu kültürel ve psikolojik etkiler altında oluşur. Bu yüzden bellek kolektiftir. (Çalpak, 2012).

Frow (2007) kolektif hafızanın nasıl inşa edildiğini ortaya koymadığına inandığı için çoğu zaman bireysel hafıza teorilerini benimseyen ifadeye yönelik teorik yaklaşımlara meydan okur. Kolektif belleğe kavramsal yaklaşımlara bu anlamda önemli bir müdahale, Kansteiner’in ortak belleği oluşturan ve etkileşime giren üç tür tarihsel faktör tanımıdır. İlk olarak, “geçmişe dair tüm temsillerimizi çerçeveleyen entelektüel ve kültürel gelenekleri” belirtir (Kansteiner, 2002, s. 180). Kolektif belleğin bu bileşenini Burke’den (2004), sözlü geleneklerden, ‘anma gibi eylem ve ritüellerden’ ve bunların mekânından oluştuğu şeklinde açıklamak mümkündür. Bu bileşen, bu nedenle, şimdinin dış gerçekliğinin somutlaşmasında ve geçmişi yine bir dış gerçeklik olarak temsil etmesinde uzamsal bir karaktere sahiptir. İkinci olarak, Kansteiner (2002) “bu gelenekleri seçici olarak benimseyen ve manipüle eden hafıza yapıcılardan” (s. 180) bahseder. Hafıza yapıcılar, dış gerçekliği eylemleriyle, temsilleri ise akademik ve sanatsal çalışmalarıyla üreten kişiler olarak algılanabilir. Onlar, ‘anıları ve yazılı kayıtları’, ‘resimli veya fotoğrafik, durağan veya hareketli görüntüleri’ seçip sunanlardır. O halde bellek yapıcılar, zaman içinde aktarılacak gerçekliği uygulayan veya temsil eden kolektif belleğin araçlarıdır. Kansteiner’in (2002) önerdiği üçüncü bileşen, “bu tür yapay ürünleri kendi çıkarlarına göre kullanan, görmezden gelen veya dönüştüren bellek tüketicileri” (s. 180) tarafından oluşturulmaktadır. Bellek tüketicileri, geleneklerin ve temsillerin eklemlenmesinde gerekli sürekliliği sağlayan ve dolayısıyla kolektif belleğe zamansal boyut kazandıran kişilerdir. Kısaca söylemek gerekirse, şimdilik hafıza yapıcılar (kolektif bellek), uygulamalarını sürdüren geleneklerin ve temsillerin özneleridir. Bellek tüketicileri geleceğe aittir ve gelecek şimdi olduğunda, gelenekleri uygulayan ve gelecek için temsiller üreten bellek yapıcılar (kolektif bellek) haline gelirler. O halde, kolektif bellek ve bellek bileşenlerinin, birbirinden keskin bir şekilde ayrılmamış, iç içe geçmiş olarak ele alınması esastır.

Bireysel belleği de içeren kolektif bellek birbirine karıştırılmadan düşünülmelidir. Halbwachs (2018, s. 64), bu durumu bireysel belleğin bir yere ait olma durumu üzerinden açıklar. Bireysel bellek, bizim yaşadıklarımız, duygularımız, eylemlerimizi ya da bir şekilde bizimle etkileşime giren herhangi bir şeyin hatırlanmasını sağlayan bir araçtır. Halbwachs (2018), bireylerin belleklerinin toplumun içinde oluştuğunu, bireyin hatırladığını, kavradığını ve hatırladığı bilgi parçalarını nereye yerleştireceğini seçtiğini belirtir. “İnsanların belleklerini edindikleri yer normal olarak toplumun içidir. Yine toplumla beraber hatırlar, anlar ve hatırladıklarını nereye konumlayacaklarına karar verirler” (Halbwachs, 1992, s. 38). Böylece, bir ağa, bir kolektife ait olduğumuzu unutmadan, Benedict

Anderson’un ünlü ifadesinde de belirttiği “hayali topluluklar olarak tanımlanan topluluklar ve toplumlara dair hafızamız, bu aidiyetin kuşaklar arası bağlantısının sürekli olarak yeniden üretilmesini dahi sağlayan ve toplulukla olan ilişkimizdeki gri alanları aydınlatan kolektif bellektir”. Kolektif bellek geçmiş ile bugün arasında bir köprü görevi gören, geçmişi bugünde koruyup yaşatan, toplumda yaşanan sosyal, ekonomik, siyasi ve kültürel tüm olayların sonraki nesillere iletilmesini sağlayan bir bağdır. Burada geçmiş, sadece tek tek bireylerin değil, bireysel geçmişlerden daha fazla olan onların da toplamı olan tüm toplumun ait olduğu olaylar bütünü olarak düşünülmelidir. Toplum, kendisini oluşturan bireylerin hafızasını etkileyerek, bireyin yaşantısının kodlanmasında kullanılan semboller, anılar, hatıralar ve olayları toplumsal olarak inşa eder. Geçmişle iletişim kurmak hem bireyi hem de toplumu şekillendirir. Geçmiş korunmadığında veya geçmişle bireyin ve toplumun bağlantısı koptuğunda ya da yeniden üretildiğinde, o artık kolektif belleğe ait bir ürün olmaktan çıkar (Kır, 2016). Toplumsal bellek sadece geçmişe bağlı ya da geçmişle alakalı değildir aynı zamanda bugünümüzü ve geleceğimizi de inşa eder. Toplumsal bellek kuramcılarında Wertsch (2004) toplumsal hafızanın geçmiş, bugün ve gelecekle olan ilişkisini şu şekilde açıklar: “Toplumsal hafıza, bir geçmişi inşa ederken, geçmişteki verilere göre hem bugünü hem de yarını inşa etmektedir” (s. 56).

Bergson’un öğrencisi olan Maurice Halbwachs, belleğin toplumla birlikte ve onun içinde var olduğunu ve tek başına büyüyen bir bireyin belleğinin de olamayacağını *Hafızanın Toplumsal Çevreleri* adlı eserinde özellikle ifade eder. Mistral’ın ifadesinde bu durumu destekler: “Hafıza sosyaldir çünkü bütün hafızalar başkaları ile paylaştığımız; dil semboller, olaylar birlikteliği ve sosyal ve kültürel bir bağlamla ilintilidir” (Mistral 2003, s. 76). Halbwachs aynı zamanda hafızanın canlı ve statik bir yapıya sahip olduğunu ve toplumla devamlı iletişim halinde kalarak devamlılığını sürdürdüğünün altını çizer.

Bu süreklilik durakladığı zaman veya farklı bir gerçeklik söz konusu olup, daha önceki gerçeklik kaybolduğunda unutmaya ortaya çıkar. Bellek her zaman bireye aittir ve fakat toplumsal koşullarla şekillenir ve belirlenir. Hiçbir hafıza geçmişi olduğu gibi koruyamaz; aksine ondan geriye grubun her dönemde kendi bağlamına özgü olarak yeniden kurabildiği biçimi alır. İnsan sadece alışveriş içinde olduğu ve ortak hafızanın çerçevesi içine yerleştirebildiği şeyleri hatırlar. (Halbwachs 2018, s. 37)

Freud, unutmaya odağına alan bir yaklaşımla, bireyin bilinçaltını, onun geçmişinin saklandığı alan olarak tanımlar (Olick, 2014, s. 179). Diğer bir taraftan Halbwachs ise, kolektivitinin altını çizerek hatırlamayı bireyi içinde bulunduğu toplumun hatırlama çerçevesi dâhilinde ilişkilendirir. Halbwachs, depolanan bir geçmişten öte, bugünden veya şu andan hareketle inşa edilen bir bellek sürecini ifade eder. (Halbwachs, 2016, s. 17). Unutmaya eyleminin toplumla ilişkisine değinen Marc Auge ise *Unutma Biçimleri* adlı eserinde unutilan bilgileri, unutilan grubun kimliği ile ilişkilendirerek unutilan topluluğun kimliğine ait bilgiler içerdiğini ifade eder. Toplumsal hafızanın mekân ile ilişkisine odaklanan Nora, hafıza mekânlarını sadece hafızanın üretildiği alanlar olarak değil, aynı zamanda toplumsal alışkanlıkların tekrarına olanak sağlayan, hatırlamayı ve hafızadaki verileri çağırılmayı kolaylaştıran bir kavram olarak açıklar. Nora, hafızanın üretildiği yerler olan hafıza mekânları üzerinden, kent mekânlarındaki toplumsal hafızanın nasıl

bir yıkım veya yeniden inşaya maruz kaldığını tartışır. Bireysel hafızada birey, kendi zihninden ve yakın çevresinden başlayarak yaşadığı yerleri mikro ölçekten (evden şehre doğru) makro ölçeğe doğru genişleyen bir alanda gündelik yaşantısını hafızasına alarak, kentsel mekân içerisinde yorumlar ve zihninde oluşturduğu harita üzerinde konumlandırır. Birey, hafızasında artık var olmayan cadde ve sokakları, parkları ve yapıları zihin haritasından geri çağırıp, nostaljik hatıralar eşliğinde kenti istediği biçimde tekrar inşa eder. Burada her ne kadar bu veriler, bireysel hafızadan gelse de bireylerin kendi gündelik yaşantıları (olayları, ilişkileri vs.) üzerinden kurulduğundan diğer bireylerin hafızasında da kodlandığı görülür. Anlatılan hayat öyküleri bireysel olsa bile, ait olduğu toplumun kimliğini taşır. Bireyler, fiziksel çevreyi yeniden tanımlayarak toplumsal hafızanın sembolleriyle olan karşılıklı ilişkiyi tamamlayarak toplumsal hafızayı yeniden inşa eder. Nora (2006), “hafıza, doğası gereği değişik ve sınırsız, kolektif, çoğul ve bireyselleşmiştir” (s.19) diyerek toplumsal grupların inşa ettiği toplumsal hafızanın ve aidiyetin inşasının bireysel bir yaklaşım olduğunu vurgular. Burada bireyselleşme ile ifade edilen kavram, toplumun içindeki konumlanma olarak yorumlanmaktadır. Temizkan (2022) toplumsal hafızayı “ortak tutum, eylem ve düşünceye sahip olmayı sağlayan duygular, düşünceler ve normlar üzerinden elde edilen bilişsel evren” olarak tanımlamaktadır. Hızlı kentleşmenin ve modernleşmenin bir sonucu olarak şehrin fiziksel çehresinin nasıl değiştiğini gözlemleyen biri, artık olmayan yerleri anarken, diğer bir taraftan da bugünkü kentsel mekânların ve dolayısıyla toplumsal yapının nasıl değiştiğini içtenlikle eleştirir (Temizkan, 2022).

Kolektif Bellek ve Kamusal Mekân İlişkisi

Lefebvre (2014) mekânı sosyal, fiziksel ve zihinsel olmak üzere üçe ayırır. Mekânı üç farklı biçimde sınıflandırmakla beraber bu mekânların birbirlerini içerdiklerini ve birlikte var olduklarını vurgular. Gündelik yaşantının kapsadığı ve fiziksel olarak var olan ‘algılanan mekân’, üretim pratiklerini içerir. Sosyal mekân olarak ‘bilinen mekân’ ise kavramsallaştırılmış mekânı ifade eder. Zihinsel mekân kavramı, yaşanan mekân olarak nitelendirilen ‘temsili mekân’dır. Lefebvre (2014) burada ifade edilen temsili mekânın ise bireysel olup, mutlak gerçekliğe dayanmadığını belirtir. Norberg Schulz (1971), mekânı kullanıcıların fiziksel, sosyal ve psikolojik tüm ihtiyaçlarını karşılayan bir uzay parçası olarak tanımlar. İnsan-çevre etkileşiminde en önemli bağlardan biri olan mekân, kullanıcısının hem somut olarak algılayabildiği hem de soyut olarak hayal edebildiği bir yapı bütünüdür (Geldi, 2020). Mekâna atfedilen normlar ve anlamlar bütünü, bireyin zihnindeki tüm yaşam kurgusuyla somutluk kazanırken, yaşanmışlıklar sonucunda elde edilen deneyimlerle de soyutluk kazanır (Geldi, 2020). Dolayısıyla, fiziksel çevre, kendisi ile özdeşleşen değerler ile birlikte toplumun kültürel yapısını, gelenek ve göreneklerini, değer yargılarını etkileyen birçok anlamı da içinde barındırır.

Kentteki dolu-boş ilişkisi ile meydana gelen alanlar olan kentsel mekânlar ise Krier (1979) tarafından sınırları olan ve geometrik olarak ifade edilebilen alanlar olarak tanımlanmıştır. Krier (1979) kentsel mekânları, estetik açıdan değerlendirmeden, geometrik yönden okunabilen tüm dış mekânları kentsel mekan olarak nitelendirir. Toplumun her kesimine açık ve erişimi kolay olan alanlar olarak nitelendirilen kentsel mekân olarak kamusal alanlar, ev dışındaki tüm alanları kapsayan ekonomik açıdan ortaklaşa ekonominin merkez ögesi olan, toplumsal anlamda ortak bir dünyanın buluşma noktası olarak demokrasinin

meşrulaştığı alan olarak tanımlanır (Gökgür, 2008). Gehl (1987) kamusal alanın üç temel işlevini şu şekilde açıklar: Kullanıcılar arasındaki iletişim, ekonomik anlamda hareket ve bağlantı noktalarındaki eylemler. Arendt'e göre ise kamusal alan bir görünme ve var olma alanıdır. Senett (1996) ise kamusal alan tanımını toplumun iletişim halinde olduğu kentteki belirli noktalar şeklinde yapar. Kamusal alanların kenti var eden, kentin ruhunu yansıtan ve kentin nefes aldığı alanlar olarak sokaklar ve meydanlar gibi algılanabilir fiziksel kent parçaları olduğunun altını çizer (Senett, 1996). Kent dokusunu fiziksel, sosyal, sembolik ve ekonomik açıdan besleyen kamusal alanlar gerekli tüm araçları içinde barındırır. Kamusal alan konusunda önemli çalışmaları bulunan sosyal bilimci Habermas'ın (1997) tanımına göre ise kamusal alan “Modern toplum kuramlarında, toplumun ortak yararını belirlemeye ve gerçekleştirmeye yönelik düşünce, söylem ve eylemlerin üretildiği ve geliştirildiği ortak toplumsal etkinlik alanına işaret etmek için kullanılan kavramdır” (aktaran Günen, 2019). Madanipour (1996) ise kamusal alanı mekâna ve aktivite (eylem) çeşitliliğine erişilebilirlik olarak açık erişime sahip sosyal etkileşimler üzerinden açıklar. Başka bir deyişle, kamusal alan toplumdaki tüm bireylerin kendisine ve içerdiği eylemlere erişim sağlayan, kamusal aracı tarafından denetlenen ve kamu yararının ön planda olduğu bir alan olarak tanımlanabilir (Madanipour, 1996). Madanipour (1996) kamusal alanın bireyler arasındaki etkileşimin en yoğun olduğu alanlar olduğu için bir kentin en önemli parçası olduğunu vurgular. Böylece kamusal alan olarak parklar, sokaklar, meydanlar ile halkın kullanımına açık veya özel, iç veya dış mekânlar örnek gösterilmektedir. Carmona vd. (2003) ise kamusal alanları halk tarafından inşa edilmiş olan, eylem ve aktivite çeşitliliğini anlamlandırdığı, ulaşılabilir ve erişilebilir ortamlar olarak ele alır.

Harvey'e (2008, s. 194) göre, şehir bir endişe ve anonimlik kaynağı olarak algılanmaktadır. Genellikle alt sosyal sınıflarla ya da göçmenler, LGBTQ+ bireyler, akıl hastaları ya da farklı ırklardan insanlar gibi kültürel olarak farklı olanlarla ilişkilendirilen yabancı bireylerin bulunduğu bir ortamı temsil eder. Sennett bu karşılaşmaları, şehrin hem bireyleri birbirinden koruduğu hem de sosyal etkileşim ve bağlantılar için fırsatlar sağladığı ikili bir yapı olarak görmektedir (Sennett, 2013 aktaran Ömer Temizkan, 2022). Sonuç olarak, kolektif topluluk yapılarına yol açan bir mekân olarak şehir, parçalı toplumsal hafıza ile karakterize edilirken aynı zamanda önemli bir değere de sahiptir. Örneğin, belirli yerlerdeki çocukluk deneyimlerimiz birçok anımızın temelini oluşturur. Zevk ve nostalji uyandıran görüntüler, sesler, hareketler ve kokuları kapsayan bu kişisel anılar, topluluğumuz içinde kolektif bir hafızaya dönüşebilir ve yaşamın politik bir eleştirisini mümkün kılabilir. Bu anlamda anılar, kişisel ve toplumsal hatıralar arasındaki boşluğu dolduran bir holograma benzeyen kelimeler aracılığıyla yeniden inşa edilebilir ve aktarılabilir (Temizkan, 2022). Bireylerin zihinsel haritalarında yer alan bu somut bilgi parçaları, psiko-sosyal koşullardan etkilenmekte ve kolektif hafızanın oluşumuna katkıda bulunarak hem bireyler hem de şehirler için mekânın anlamını şekillendirmektedir. Bireyler ve çevreleri arasındaki karşılıklı etkileşim sayesinde bu mekânlar inşa edilir ve anlamlandırılır, nihayetinde de çevresel imgelere dönüşür. Lynch'e (2010, s. 8) göre bir çevresel imge üç temel unsurdan oluşur: kimlik, yapı ve anlam. Mekânın yaratılmasında hem fiziksel mekânın nesnel geometrik yönleri hem de algılanan mekânın imgesel özellikleri önemli rol oynar (Eyce, 2011). Başka bir deyişle bir yer, insanlar tarafından adlandırılmadan ve tanımlanmadan var olamaz (Gierny, 2000). Sonuç olarak, mekân sadece fiziksel özelliklerle değil, aynı zamanda

yorumlama, duygular, algılar, hikâye anlatımı ve yaşanmış deneyimlerle de şekillenir. Bahçeler, binalar, limanlar, sokaklar, kişisel eşyalar ve kıyafetler de dâhil olmak üzere fiziksel çevre, grup ve yer kimliğinin inşasında etkili olmakta ve belirleyici bir rol oynamaktadır. Ayrıca bireylerin, kendilerini çevreleyen kültürü tanımasına ve kabul etmesine de katkıda bulunur (Geldi, 2020). Bu durumda mekânın anlam ve organizasyonunun sosyal çevre, dönüşüm ve deneyimlerin ürünü olarak ortaya çıktığı ve nihayetinde sosyal mekânsallaşma ile sonuçlandığı vurgulanmaktadır (Soja, 1989).

Lefebvre (2014, s. 402) toplumsal ilişkilerin mekânsal olduğunun, somut-soyut ilişkisinin ancak bir mekân içerisinde ve mekân aracılığıyla var olduğunun altını çizer. Bir başka deyişle, bireylerin gündelik yaşam pratikleri mekân aracılığıyla şekillenmekte, toplumsal ilişkilerin kurulduğu fiziksel çevre, bireysel ve toplumsal hafızanın üretilmesinde ‘yer’ (*lokus*) görevi görmektedir. Bellek, aynı zamanda mekânın da kendi belleğini üretmesine neden olmaktadır (Özaloğlu, 2017, s. 13).

Kentsel literatürde ‘kolektif hafıza’ kavramını ilk kullanan kişi Aldo Rossi’dir. Rossi, kenti meydana getiren her bir bileşenin, elemanın veya ögenin bireyler arasındaki toplumsal ilişkiyi mekânsal olarak görünür kıldığını savunur. Ona göre bellek, mekân ile okunmaktadır. Aynı zamanda bu kent mekânları belleği, toplumsal ve fiziksel ilişkilerle yeniden üretmektedir. Kısaca mekân ve bellek sürekli iletişim içinde olup, birbirini kapsayan bir döngü içerisinde (Rossi, 1984). Kent, kendini oluşturan bireylerin kolektif belleğinden oluşmaktadır. Rossi’ye (1984) göre kent, kolektif belleğin mekânsal karşılığıdır. Kent tüm fiziksel bileşenleri ve toplumla arasındaki ilişki sayesinde fiziksel ve sosyal bir bağlantı oluşturur. Kentsel yapılar, kentin belleğinin bir parçasını oluşturur ve bu süreç kentin tarihi boyunca devam edecek kentin sürdürülebilirliğine yardımcı olur. Mekân, kentin mimarisi, sürekliliği ve tarihinin yanı sıra kentsel yapıları da anlamamıza yardımcı olur. Bu şekilde hafıza, metropolün karmaşık genel düzenini kavramak için bir araca dönüşür (Rossi, 1984).

Kentsel belleğin bileşenleri sadece bireylerin ilişkilerinden oluşan toplumsal etkileşim değildir; aynı zamanda mekânlar da bireylerin hatırlama eylemine yardımcı olmaktadır. Sosyal ilişkiler, mekânların oluşmasına ve değişmesine imkân sağlarken, mekânlar da bireysel algıyı etkileyerek toplumun belleğini güçlendirmektedir. Halbwachs (2018, s. 14) her türlü belleğin mekân ile var olduğunu belirtir. Bizi çevreleyen bu fiziksel ortam korunmazsa, izlenimlerimizin anlamsızlaşacağını ve hafızamızda hiçbir şeyin kalmayacağını iddia eder. Geçmişini hatırlamayacağımızı vurgular. Anıların anımsanabilmesinin koşullarından birinin mekân olduğunun altını çizer: “- içinde bulunduğumuz sık sık geçtiğimiz, daima erişimimizin olduğu ve hayal gücümüz ya da düşüncemizin her an yeniden oluşturabildiği- bizim mekânımızdır, düşüncemiz onda sabitlenmelidir” (Halbwachs, 2018, s. 14).

Harvey, içinde bulunduğumuz modern dünyada bireyi, her şeyden usanmış ruh haline sahip, duyuşsal uyarımları olmayan, kör uzmanlaşmaya sahip bir kişilik olarak tanımlar. Böylece geçmişini anlayabilmek onun imgelerine dönebilmek için yadigâr nesnelere, müzeler ve harabelerin önemini arttığını belirtir (Halbwachs, 2018, s. 14). Nesnelere hem zamanı hem de insan ömrünü aşar, böylece yaşlandıkça değer kazanır, hikâyelerini derinleştirir ve eşlik ettikleri insanlar kadar zengin anlatılar edinirler. Bu çeşitlilik nedeniyledir ki, hafıza mekânları tüm toplumlar için farklı semboller ve anlamlar taşır.

Nora (2017) hafızanın ilgi çekici doğasını, onun yokluğuna bağlamaktadır. Ona göre süreklilik duygusunun kökeni fiziksel mekânlarda yatmaktadır. Ancak modernleşmenin etkisiyle bu mekânlar hızlı ve sürekli bir değişim sürecine girmiştir. Batuman'ın da belirttiği gibi, yeni yaşamın bu akışkanlığı fiziksel mekânlardan kopmayı gerektirir, ancak aynı zamanda hâlâ bir yer duygusuna ihtiyaç duyan bireyler için Nora, bellek mekânlarını hayatımızda bir gereklilik olarak ortaya koyar (Ömer Temizkan, 2022). Nora'ya göre hafıza mekânlarının varlığı, doğaları gereği hafızayla iç içe olmamalarından kaynaklanmaktadır. Nora'nın mekân kavramı sınırsız, somut ve soyut unsurlardan oluşan geniş bir yelpazeyi kapsar. Hafıza mekânları yer, nesne ya da olay biçiminde olabilir. Arşivler, müzeler, mezarlıklar, bayramlar, yıldönümleri, anlaşımlar, kutsal mekânlar, anıtlar veya kayıtlar... Bunların hepsi yaşayan bir hafızanın olmadığı hafıza mekânları olarak hizmet eder (Nora, 2006, s. 23).

Rossi (1984) kentlerin yapıları aracılığıyla hatırlandığını ve bu nedenle eski binaların korunmasının insan zihnindeki anıları korumaya benzediğini savunur. Kentsel değişim süreci tarihin alanına girer, ancak olayların düzenlenmesi bir kentin hafızasını oluşturur ki bu da bir kenti anlamak için tercih edilmesi gereken psikolojik bir bağlamdır. Eğer bir tehdit bu yapıyı ortadan kaldırırsa, binaları ortadan kaldırırsa, kent tipolojisini (hafıza biçimlerini) kaybeder ve artık sakinleri için bir rehber veya sembol olarak hizmet edemez (Crimson, 2005).

Kamusal Mekânda Kolektif Belleğin Dönüşümü

Tüm gündelik ilişkiler bir mekân içinde gerçekleşir. Öte yandan, sosyal gruplar kendi kültürel imgelerini inşa etmek için binalara ve mekânlara ihtiyaç duyarlar. Hatırlama, belirli imgeleri hafızamızın tanımlı mekânlarına yerleştirerek geçmişi yeniden inşa etme sürecidir (Karakoyunlu, 2022). Anılar, hatırlanmak ve sabitlenmek için mekânsal çerçevelere ihtiyaç duyar. Halbwachs'a göre hafızanın mekâna ihtiyacı vardır ve mekânsallaşma eğilimindedir (Assman, 2015, s. 47). Mekânın hatırlamadaki belirleyici rolü tartışılmazdır (Karakoyunlu, 2022). "Mekân, benliğe ait olan şeylerin dünyasını, onun 'maddi çevresini', taşıyıcı ve destekleyici olarak ona ait olan şeyler de dâhil olmak üzere kapsar" (Assmann, 2015, s. 47). Mekândan nesnelere, duygulardan düşüncelere kadar uzanan bu şeyler süreklilik duygumuza katkıda bulunur. Bunların düzenlenmesi sosyal olarak belirlenir ve bunlara atfedilen statü ve sembolik anlamlar sosyal gerçekliklerdir. Daha önce de belirtildiği gibi, hafızanın mekâna ihtiyacı vardır, çünkü "gruplar ve mekânlar sembolik bir ortak yaşam kurar; grup mekânından ayrılabilirse bile kutsal mekânlarını sembolik olarak yeniden üreterek bu birliği sürdürür" (Assmann, 2015, s. 47). Başka bir deyişle, toplumsal hafıza mekânsaldır (Karakoyunlu, 2022). Ancak modern çağda mekân köklü bir dönüşüm geçirmiştir. Mekân ve zaman arasındaki ilişki artık daha tartışmalıdır. Bu bağlamda, özellikle modern çağda ve kapitalist unsurların etkisi altında, zaman ve mekân arasındaki ilişkinin yeniden tanımlanması gerekmektedir. Aydınlanma'nın homojen zaman anlayışının sorgulanması ve hız, ulaşım ve iletişim araçlarını beraberinde getiren kapitalizmin etkisi mekân ve zamanı kuşatmıştır (Karakoyunlu, 2022).

Birçok disiplinde farklı açılardan ele alınan bellek kavramı, öncelikle mekânla ilişkilendirildiğinde anlam kazanır. Bu anlamda bir mekânda geçmişin izleri, kullanıcılarının zihinsel haritasında toplumsal, bireysel, kültürel, tarihsel, politik ve mimari değerlerle bütünleşerek o mekânın belleğini şekillendirir. Bir mekânın

varlığı, yaşanan (hissedilen, algılanan, gözlemlenen) olayların sonucunda bellekte bıraktığı izler, semboller ve göstergelerin yanı sıra sosyal grupların iletişimi ve etkileşimi ile sürdürülür. Kolektif hatırlamanın en önemli kanıtı olan bu sosyal ve kolektif temsiller hafızayı şekillendirir ve onu sembollerle besleyerek ‘aidiyet’ ve ‘ortak kimlik’ duygusunu ortaya çıkarır (Geldi, 2020). Aidiyet duygusunun oluşması, toplumun kendi tarihini unutmama eğilimini kolaylaştırır ve böylece kuşaklar arası aktarımı güçlendirir. Hatırlama sürecinde birincil işlev kültürel bellekte yatar. Kültürel bellekte geçmiş, semboller aracılığıyla hatırlanır. Semboller geçmiş, bugün ve gelecekle ilişkili bir rol oynar. Kültür ve değerler tarihsel koşullarda ortaya çıkmış olsa da, kültürü somutlaştıranlar şimdiki zamanda yer alırlar. Semboller geçmiş ile gelecek arasında günümüze dayalı bir köprü görevi görür. Bireyler tarihsel sembollerini onlara yükledikleri anlamlar aracılığıyla aktarır ve hatırlarlar. Geçmiş olduğu gibi kabul etmek yerine, her hatırlama eylemi geçmişten yeniden okumayı, yorumlamayı, anlamayı ve adlandırmayı içerir. Sonuç olarak, sembellere yüklenen anlamlar ve bu sembellere dayalı tarih algısı zaman içinde değişime uğrar (Groh, 2016, s. 183-195).

Aidiyet, bütüncül bir bağlamda, kimliğin, kültürün, yaşanmış deneyimlerin vb. korunmasını kapsar ve böylece toplumdaki aktörler için anlamsal ifadesini bulur. Benzer şekilde, belirli bir yer veya mekânla ilişkilendirilen tarihsel bir sürekliliğe sahip olan kolektif hafıza, paylaşılan bir geçmişin temelini oluşturan semboller aracılığıyla somutluk kazanır. Hafıza mekânları, kolektif hafıza ile mekân arasındaki ilişkiyi güçlendiren ve anlamlandıran göstergeler, temsiller ve semboller gibi somut izlerden oluşur. Ortak bir geçmişe referans veren bu somut izler, mekânı kullanan birey ya da grupların zihninde tarihsel, toplumsal, bireysel ve kültürel değerlerle bütünleşerek mekânsal belleği oluşturur (Geldi, 2020).

Mekânsal biliş, bir bireyin bir yeri hatırlamasına dayanır ve bu hatırlama, o ortamdaki kısa veya uzun vadeli deneyimleriyle şekillenir. Duyusal bilginin yorumlanması ve zihinde kavranması sürecini içerir. Özünde mekânsal hafıza, bireyin mekânla ilişkili duyusal, algısal ve anlamsal deneyimlerinin bir sonucu olarak ortaya çıkar. Mekânsal algının yalnızca çevrenin fiziksel özelliklerinden değil, aynı zamanda mekânın algılandığı ve değerlendirildiği bağlamdan da etkilendiğini belirtmek önemlidir. Mekânsal algı yoluyla bir mekân hakkında oluşan ilk izlenim, bireyin etkileşimlerinden, geçmiş deneyimlerinden, günlük yaşamından ve mekânın kendine has özelliklerinden etkilenir. Sonuç olarak, bu deneyimler mekânın yaratılmasına ve yaratılan mekân içinde kolektif hafızanın somutlaşmasına katkıda bulunur.

Toplumsal hafıza, hızla değişen koşullarla başa çıkmaya çalışan toplumlar için onarıcı bir güç işlevi görürken, teknolojik ilerlemeler nedeniyle egemen tarih algısının daha az yaygın olduğu çağdaş dönemde de bir değişim geçirmiştir. Toplumsal hafıza, değişime karşı doğasında var olan direncin aksine, hızlı bilgi alışverişi süreçlerinden hem etkilenen hem de bu süreçleri etkileyen akışkan bir nitelik kazanmıştır. Batuman'a (2017) göre bu akışkanlık, bir yerinden edilme hissiyle sonuçlanmaktadır. Batuman, sabit kimliklerin yerini bireysellik, anonimlik ve köksüzlüğün aldığını öne sürerken, modern dünyanın, modernlikle ilişkilendirilen tekdüzelik ve istikrardan uzaklaşarak akışkan bir duruma geçtiğini ifade etmektedir. Teknolojik ilerleme bu dönüşümde önemli bir rol oynamış ve bireyleri mekânsız bir varoluşa doğru itmiştir. Batuman (2017) örnek olarak

modernitede zaman ve mekânın ayırt edilemez hale geldiğini ve tekil bir kavramda birleştiğini ileri sürmektedir (Batuman, 2017). Bu açıdan kolektif hafızanın mekân temelli çalışmaları, mimarlık, planlama ve kentsel tasarım gibi disiplinler için önemli ve değerli katkılar sunmaktadır. Mekan algısının kullanıcı deneyimi üzerinden toplumsal hafızanın değişimini ve dönüşümünü tartıştığı birçok çalışma mevcuttur (Özdemir, 2023; Uludağ ve Aycı, 2016; Kır, 2016; Günen, 2019; Altınay, 2020)

Sonuç olarak kolektif bellek ve kentsel kamusal alan, kullanıcılar ve çevre arasındaki temsiller, birleşimler ve değiş tokuşlardır. Köklerini gündelik hayatın kolektif deneyiminde bulan kolektif unsurlar, bu kaostan deneyimlerini düzenler (Boyer, 1994, s. 76). Kentsel kamusal alanın sosyal ve kültürel yönlerinin ortadan kalkması, o mekâna ait kolektif hafızanın da yok edilmesidir. Bu bağlamda, çalışma, fiziksel çevrenin dönüşümlerini ve bu değişimlerin kullanıcıların yaşam yapısını nasıl etkilediğini insan deneyimi yönünden, algısal, duygusal ve davranışsal olarak ve başkalarıyla ve fiziksel çevreyle olan iletişimlerini açısından araştırmaktadır. Ardından bu değişimlerin insanların hatıralarını, kolektif hafızasını ve o özel ortam için yıllar içinde inşa ettikleri anlamı nasıl etkilediği sorusunu tartışmaktadır.

ARAŞTIRMA

Yöntem

Bertram'a (2012) göre kolektif hafızanın ortaya çıkışını ve evrimini anlamak, hafızanın kendi tezahürlerini incelemeyi gerektirir. Özünde, bireyler karşılaştıkları anılar aracılığıyla kişisel ve toplumsal geçmişleriyle bağlantı kurarlar. Bu etkileşim sayesinde, paylaşılan sembol ve imgelerin yaratılmasına aktif olarak katılarak varlıklarını geleceğe taşımalarını sağlarlar. Mekân, bu kodların ve imgelerin aktarılmasında çok önemli bir rol üstlenir; çünkü bunlar anılara ve hatıralara gömülü hale gelir. Mekânlar ve konumlar, içlerinde gelişen anıları ve anıları barındırır. Gündelik hayat belirli mekânlarda ortaya çıkar ve bu mekânlarda yaşanan deneyimler, eylemler ve olaylar bireysel ve kolektif hafızayla iç içe geçer. Bu anlar ve anılar sadece geçmişi şekillendirmekle kalmaz, aynı zamanda bugünü ve gelecekteki yörüngeleri de etkiler (Altınay, 2020).

Bertram (2012) belleğin mekânsal yönünü 'ev' kavramı üzerinden incelemiş ve "belleğin kültürel kimlik ve duygu yüklü değerlerle yakından bağlantılı olduğunu ve evin bu bağlamda önemli bir mekân işlevi gördüğünü" (s. 307) belirtmiştir. Anılarda 'ev', mekânsal hatırlamanın en küçük ve en öznel bileşeni olarak görülebilir ve bireyin kişisel deneyimlerini temsil eder. Bireysel perspektiften kolektif perspektife doğru genişleyen geniş bellek alanındaki diğer mekânsal unsurlar arasında sokaklar, mahalleler, şehirler ve ülkeler yer almaktadır. Benzer şekilde Çetken de nesnelere şehre uzanan ve çeşitli mekânsal boyutları kapsayan anıları araştırmıştır.

... Kent kişinin zamansallığını kaydedebildiği dışardaki dünya olarak 'anısı olan eşyalar'dan daha fazlasını sunar. Eşyalar anıları, o anıların geçtiği zamanda dondurarak beklerken, kent halkının eski ve yeni anılarının çakıştığı canlı bir organizma olarak kişiye zamansal yolculuğunda eşlik eder. Bu sebeple kente bakmak aynı zamanda

kişinin kendine bakmasını getirir. Kişi kendi hikayesini parça parça kentle tamamlar. Kent ve kentlinin hafızasını kurar. (Çetken, 2017, s. 92-93 aktaran Altınay, 2020)

Metodolojik bağlamda bu araştırma, değişen sosyo-mekânsal süreçleri ortaya çıkarmada kolektif bellek çalışmalarının rolünü vurgulamaktadır. Kentlinin boş zamanlarını değerlendirdiği, bir dönem sosyal hayatın önemli bir simgesi olan Mersin Lunapark'ının kentlinin kolektif belleğindeki yeri araştırılmaktadır. Bu çalışma, Mersin Lunapark'ını toplum için sosyal bir kentsel mekân olarak değerlendirir, toplumsal hafızadaki değişiklikleri bu kamusal mekân aracılığıyla da çizer.

Cumhuriyetin ilanının ilk yılları ile birlikte modern hayatı toplumla özdeşleştirmeye çalışan Cumhuriyet ideolojisi, bunu başarabilmek için kentlinin gündelik hayatına müdahalelerde bulunur. Ülkenin birçok kentinde bu anlamda mekânsal değişiklikler yapılır. Cumhuriyet ideolojisinin temsil mekânlarından biri olan Ankara'da inşa edilen Gençlik Parkı gibi Mersin'de de Atatürk Parkı, kentliye modern hayatı aşılama için yapılan mekânsal müdahalelerden biridir (Şekil 1). Lunapark ilk yıllarda Atatürk Parkı içinde konumlanmıştır (Şekil 2-3). 2000'li yıllara gelindiğinde ise modern hayatın eğlence anlayışı değişmiştir. Lunapark daha sonra geçici bir konuma gelerek Cumhuriyet Meydanı içerisinde sadece festivallerde açılmış daha sonra ise sahile taşınmıştır (Şekil 4). Bugün ise Lunapark yoktur.

Şekil 1. Mersin Atatürk Parkı ve Lunapark'ın konumu

Not. GoogleEarth uydu görüntüsü

SKETCH

Year | Yıl 2023
Volume | Cilt 05
Number | Sayı 01

“Mekan ve Bellek İlişkisinde Kolektif Belleğin İnşası ve Dönüşümü: Mersin Lunapark Örneği”

E. E. Özdemir, F. P. Cengizoğlu

Şekil 2. Merin Lunaparkı açılışı

Not. Yeni Mersin Gazetesi.
Ankara Milli Kütüphane arşivinden yazarlar tarafından fotoğraflanarak alınmıştır. Fotoğraflar yazarlara aittir.

Bu çalışma ile kent içinde Cumhuriyet ideolojisinin temsil mekânlarından biri olan Mersin Lunapark'ı toplumsal olarak paylaşılan anlamlar üzerinden tartışılmaktadır. Özünde anılar, bireyselden toplumsala, geçmişten geleceğe, mikrodan makroya kadar çeşitli ölçeklerde mekânların korunması ve sürdürülmesinde hayati bir rol oynayan yönlendirici bir bilişsel çerçeve işlevi görür. Farklı dönemlere ve onların belirleyici özelliklerine tanıklık eder ve bunları kapsar, anıları şekillendirir ve aşındırır, aidiyet duygusunu ve paylaşılan deneyimleri yakalar, kimlikleri inşa eder ve tüm bu boyutları birbirine bağlayan önemli köprüler ve köşe taşları olarak hizmet ederler. Bugün yok olan Mersin Lunapark'ı bireylerin anıları üzerinden okunmaktadır.

Çalışmanın amacı, kullanıcıların ihtiyaçları (yer duygusu, aidiyet duygusu), insan deneyimi (algı, biliş, duygusal ve davranışsal tepkiler) ve iletişim (sosyal ve toplumsal iletişim) açısından kolektif hafızanın dönüşümünü analiz etmektir.

Şekil 3. Atatürk Parkı'ndaki Mersin Eğlence Parkı, 1980ler

Not. Ataman, n.d.

Şekil 4. Mersin Lunapark Eğlence Alanı, 2017

Not. Yazarların kişisel arşivi

Bu araştırma, derinlemesine görüşmede açık uçlu sorulara dayalı hermeneutik bir çalışmadır. Soruların temel amacı, bir mekâna anlam veren yaşam süreçlerini veya yaşam dinamiklerini elde etmektir.

Katılımcılar

Mersin Lunaparkı'nın 18 kullanıcısı ile derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. Araştırma grubu altmış yaş üstü 2 kişi, elli yaş üstü 6 kişi ve yirmi beş ile kırk yaş arası 7 kişi ve on yedi yaşında 3 kişiden oluşmaktadır. Bu farklı yaş grupları, farklı zaman dizilerini tanımlamaya yardımcı olabilir. Farklı zaman dizileri arasındaki karşılaştırma, bu kullanıcıların kolektif hafızasındaki dönüşümleri göstermektedir.

Veri Analizi

Mersin Lunaparkı'nın farklı zaman sekansları için karşılaştırmaları ve değerlendirmeleri, mekânın, deneyimin ve anlamların kentsel mekân üzerindeki dönüşümünü göstermektedir ve bu da kolektif hafızanın dönüşümünü temsil etmektedir. Araştırma, içerik analizi yöntemi ile analiz edilmiştir.

BULGULAR VE TARTIŞMA

Mersin Lunaparkı, yapıldığı dönemde Mersin'de sosyal yaşamın bir simgesi haline gelmiştir. Cumhuriyetin ilanından sonra toplumsal modern hayat, Cumhuriyet İdeolojisi ve halk fikirlerinin bir bileşimi olarak şekillenmiştir. Ankara'da Gençlik Parkı (Uludağ ve Aycı, 2016) bu yaklaşımın en önemli simgesidir. Mersin'de ise Lunapark, Cumhuriyet Dönemi'nin tarihsel gelişiminin bir kanıtıdır. Mersin'in kentleşme sürecindeki dönüşümü ve değişimi kentin sosyal yaşamından izlenebilmektedir.

Lunapark'ın gündelik hayattaki yerini anlamak, kullanıcının zihninde oluşan kentsel öge olarak Lunapark'ın bellek ile olan ilişkisini değerlendirmek amaçlanmıştır. Bu bellek okumasını gerçekleştirebilmek için kullanıcılarla yapılan sözlü görüşmelerden yola çıkılarak, değişim-dönüşüm izlerinin belirlenmesi sağlanmıştır. Katılımcılara, Mersin Lunaparkı'nın sosyal hayatlarındaki önemini sorulması bu kamusal mekânın, algılanan ve deneyimlenen önemi açısından dönüşümünü göstermesi açısından önemlidir.

17 yaşındaki katılımcılar, Lunaparkı güvensiz bulduklarını belirtmiştir. Kamusal alanın güvenliği ve herkes için erişilebilirliği toplumsal etkileşim ve kolektif bellek açısından önemlidir. Çocukken Lunapark'a gitmediklerini, ailelerinin buna izin vermediğini, zamanlarının çoğunu eğlenmek için ya Mersin Marina Alışveriş Merkezi'nde ya da Forum Alışveriş Merkezi'nde geçirdiklerini ifade etmişlerdir. Ancak 50 ve 60 yaş üstü katılımcılar Lunapark'ın çocukken sosyal hayatlarında çok önemli olduğunu söylemiştir. Bu alanı, portakal ve gül kokusuyla hatırladıklarını ifade etmişler, hatta katılımcının bir tanesi ilk aşkı ile burada tanıştığını belirtmiştir. Katılımcılardan biri Lunapark'ın önemini şu şekilde ifade etmektedir:

Lunaparka gitmek tek eğlencemiz. Her zaman arkadaşlarım ve ailemle giderim. Güvenlik sorunu yoktu. Herkes birbirine saygılıydı. (M. Aydın, kişisel görüşme, 07 Nisan 2017)

Kullanıcıların özellikle belirttiği gibi, güvenlik sorunu nedeniyle 1990'ların son döneminden itibaren Lunapark'ın önemini yitirdiği ortaya çıkmaktadır. 1990'ların son döneminden itibaren Lunapark önemi yitirmeye başlamıştır. Katılımcılar, bu yok olmanın sorumlusu olarak göçmenleri, kente göç edenleri göstermiştir. Kentsel alanın güvenliği önem kazanmakta ve güvenlik en büyük problem olmaktadır. Katılımcılar Lunapark'ı fiziksel olarak şu şekilde tanımlamaktadır:

Atatürk Parkı'nda bayramlarda Lunapark kurulurdu. Ve parkın çevresinde restoranlar, ayakkabıcılar ve çarşılar vardı. Şimdilerde bu etkinlikler için Forum Alışveriş Merkezi'ni kullanıyoruz. (Z. Atılmış, kişisel görüşme, 12 Nisan 2017)

50 yaş üstü katılımcılar bu mekânlarda buluşmuş; yaşam buranın içinde ve çevresinde şekillenmiştir. Yani onların sosyalleşme alanı olduğunu, kentsel yaşamın bu alan çevresinde var olduğunu belirtmişlerdir. Burası sadece eğlence yeri değil, iletişim yeri olduğu için de önemliydi. Bir katılımcı bunu şu sözlerle vurgulamıştır:

...arkadaşlarınız ve ailenizle eğlendiğiniz yerdi. Ama bununda ötesinde arkadaşlarımızla, komşularımızla orada buluştuk. Tanıdığım ve tanımadığım insanlarla beraber orada olmayı seviyordum ama burası benim hayatım için çok anlam ifade ediyordu. Örneğin, hala görüştüğüm birçok insanla burada tanıştım. Burası insanların yemek yediği, sohbet ettiği, içtiği ve eğlendiği yerdi. Gece 11'e kadar açıldı. O zamana kadar oradaydık çünkü güvenlik sorunu yoktu. (S. Aksoy, kişisel görüşme, 07 Nisan 2017)

Ne yazık ki Lunapark'ın karakteri 1980'lerden sonra, özellikle kente ülkenin doğusundan gelen yoğun göç nedeniyle değişmeye başlamıştır. İnsanlar şehrin havasını, yemeklerini, ucuzluğunu ve denizini sevdiği için göç yoluyla nüfus her geçen yıl daha da artmıştır. İnsanlar şehrin havasını, yemeklerini, ucuzluğunu ve denizini sevdiği için göç yoluyla nüfus her geçen yıl daha da artmıştır' Cümlesinin silinmesini ve onun yerine '1980'lerden sonra sanayi ve ticaretin gelişmesiyle (Sandal ve Adıgüzel, 2021) kent yoğun bir göç dalgasıyla karşı karşıya kalmıştır. 1960 yılında Mersin limanının faaliyete geçmesi, Çimsa, Soda Sanayii, Ataş Rafinerisi, Plassa Plastik Sanayi ve Anadolu Cam Sanayii gibi büyük sanayi kuruluşlarının artması bu göç dalgasını tetiklemiştir (Sandal ve Adıgüzel, 2021). Ancak şehir sakinleri, güvenlik sorunlarının başlaması nedeniyle göç konusunda tedirgin olmuşlardır. Mersin'in sosyal yaşamının mekânı olan Lunapark, işlevini yitirmiş ve güvensiz bir mekâna dönüşmüştür.

Katılımcıların belirttiği gibi ekonomik, sosyal ve politik değişimler insanların eğlence kavramını da değiştirmiştir. Diğer yandan son yıllardaki ekonomik, sosyal ve politik değişimler insanların eğlence kavramını da değiştirmiştir. Yeni nesil, büyük alışveriş merkezlerinde arkadaşlarıyla eğlenmeyi tercih etmektedir. Sokakları, eğlence parklarını veya diğer kentsel alanları kullanmamaktadırlar. Daha kapalı alanlar tercih edilmektedir. Böylece Lunapark kullanılmayan, gitgide yok olan bir mekân dönüşmüştür. Çünkü insanlar bu mekânın çekici bir özelliği olmadığını ve sosyalleşme yeri olmadığını düşünmektedirler. Bu makale hazırlanırken Lunapark tamamıyla işlevini yitirmiş ve Belediye tarafından yıkılmıştır.

SONUÇ

Hafıza çalışmaları ilk olarak sosyoloji alanında, ortak bir kültürel kimliğe sahip bireylerin geçmişlerini nasıl hatırladıkları ve anımsadıkları sorusunu ele alma girişimi olarak ortaya çıkmıştır. Halbwachs, Durkheim'in (2001) toplum üyelerinin kolektif inançlarını ve ahlakını temsil eden kolektif kavramını, farklı bir kültürel uyuma ve geçmiş hatıralarının kalıcılığına sahip bir grup birey tarafından tutulan kolektif bir hafızaya entegre edilebilecek kişisel bir hafızaya dönüştürmeyi içeren kolektif hafıza kavramını tanıtmıştır. Halbwachs'ın çalışmasını genişleten Connerton, kolektif hafızanın basitçe kolektif içindeki bireysel anıların toplamı olmadığını, daha ziyade kolektif varlığın kendisine ait ortak bir hafıza olduğunu öne sürmüştür (Connerton, 2014).

Hatırlama eylemi doğası gereği belirli bir yerle bağlantıyı içerir. Hafıza ve mekân arasındaki yakın ilişkinin yanı sıra hız, teknoloji, savaş veya soykırım gibi yıkıcı faktörlerin hayatımızdaki varlığı, hafıza mekânlarının veya yerlerinin önemini vurgulamaktadır. Bu mekânlar, toplumların bu tür olaylar nedeniyle parçalanmış ya da bozulmuş bir geçmişle bağlantılarını yeniden kurmaları için odak noktaları olarak hizmet eder ve kolektif bir yeniden bağlantıya olanak tanır.

Bireyin kimlik ve aidiyet duygusunu doğrudan etkileyen hafıza mekânlarının değiştirilmesi, kent yaşamında yeni zorluklar ortaya çıkarmaktadır. Bireyler başlangıçta bu mekânları kabullenir ve kullanır, ancak zamanla bu mekânlarla ilişki kurmaya ve onları anlamaya çalışır, giderek onları tanıdık ve güvenli hale getirir. Bu süreç boyunca, bu mekânların benzersiz önemi bireyler için belirgin hale gelir, çünkü bu mekânları kişisel olarak deneyimler ve anılarını depolarlar. Her bireyin deneyimleri anılarını şekillendirir ve karşılaşılan nesne ve mekânlara farklı bir anlam yükler. Sonuç olarak, bu deneyimler ve ilgili mekânlar bireye özel hale gelir ve artık başkaları için aynı öneme sahip değildir. Bireyin bu mekânlarla kurduğu kişisel bağ ve lokalizasyon, bir yakınlık hissini besler ve bireyin içinde yaşadığı çevreye aidiyetini oluşturur. Ancak günümüzde kentleşmenin hızla artmasıyla birlikte mekânın önemi tam olarak anlaşılammakta ve bireyler mekânla güçlü bir duygusal bağ kuramamaktadır. Bireyler mekânı kendi kimliklerinden kopuk ve benliklerini tanımlayan unsurlardan yoksun bir şey olarak algıladıklarında, bu durum hafıza ve hatırlama yetilerinde bir gerilemeye yol açıyor. Modern kentsel yaşam tarzlarında, mekânın kişisel anılardan koparılması, çarpık bir bireyleşme süreciyle sonuçlanır. Yerleşme ve bir aşinalık duygusu yaratma arzusu geliştirmek yerine, mekân sadece bir deney nesnesi haline gelir. Sonuç olarak, göçebe ve köksüz bir bireyselleşme biçimi ortaya çıkar. Güçlü bir aidiyet duygusunun gelişimi sınırlıdır ve bireyler genellikle kültürlerinden ve kişisel tarihlerinden kopuk hisseden güvensiz ve çarpık bir varoluş yaşarlar. Modern zamanlarda mekânın bireysel deneyim ve hafızadan bu şekilde koparılması sadece sosyal uyumu aşındırmakla kalmıyor, aynı zamanda toplum içinde yalnızlık ve güvensizlik duygusunun artmasına da katkıda bulunuyor. Ancak, aidiyetin izlerini taşıyan hafıza mekânlarını koruyarak bu dönüşüme karşı koymak ve bireyleri kentsel yaşamın neden olduğu yabancılaşmadan korumak mümkündür. Bu mekânların toplumsal uyumu güçlendirmedeki önemi göz önünde bulundurulduğunda, kentsel çevrelerin şekillendirilmesindeki önemi de ortaya çıkmaktadır.

Bu çalışmada, Mersin Lunaparkı'nda kolektif hafızanın dönüşümünü teorik inceleme ve araştırma sonuçları üzerinden, yani bu sonuçların teori açısından nasıl yorumlandığı tartışılmıştır.

Şehirler, insan yapımı fiziksel unsurların birkaç katmanını içerir. Kent, birbiri üzerine inşa edilmiş çeşitli peyzajlarla şekillenmiştir. Başka bir deyişle, bu yeniden yazımlar, biçimini zaman içinde peyzajların farklı yapısal biçimlerinden almaktadır. Tarihinde yaşananlar ve yaşananlar önemlidir çünkü şehir, ortak hafızanın, siyasi kimliğin ve güçlü sembolik anlamların oluştuğu yerdir. Aynı zamanda kent, yaratıcı toplumsal değişimler için inşa edilen ortamlara yönelik fırsatları ve mücadeleleri kapsayan maddi kaynakları da içerir. Dönüşümler için bir *'tabula rasa'*dır (Harvey, 1996). Her medeniyetin, kültürün ve toplumun sahip olduğu yerlere önemli işaretler koyduğu bir gerçektir. Bu işaretlerin doğası ve karakteri, insanların dünyayı deneyimleme tarzlarıyla birlikte ortaya çıkar (Crowe, 1995). Mersin Lunaparkı Cumhuriyet ideolojisinin temsil mekânlarından biri olarak güçlü bir öneme sahipti. Çünkü ülkenin dört bir yanında Cumhuriyet'in değişimini yaşayan insanlar, kent yaşamındaki değişimleri de hissetmişlerdir. Yurttaşlık değerlerinin yeri ve toplumun mekânlarıydı. Burası hem eğlence yeri hem de kamusal alan yeriydi. Başka bir deyişle, topluluk yaşamının yeriydi.

Ancak zamanla şehrin değişen sosyal ve mekânsal yapısı ile Lunapark'ın yaşam alanı da değişmiştir. İlerleyen yıllarda bireylerin Lunaparkı deneyimleme tarzlarının değişmesiyle birlikte sosyal pratiklerin ve bu mekânın anlamının değişmesine neden olmuştur. Zaman içinde Lunapark'ın etkileşim içinde olduğu kentsel ilişkiler de Lunapark'ın bir mekân olarak değişen anlamının yanında dönüşüme uğramıştır. Bu nedenle kentsel çevrenin sosyal ve mekânsal işaretlerini okuyabilir, sosyal ve mekânsal yapı içindeki dönüşümü belirleyebiliriz.

Mersin Lunaparkı örneğinde ise parktan bir kaçış söz konusudur. İnsanlar, Lunapark'ın güvenlik zafiyetinden ve sosyal ve kültürel özelliklerinin eksikliğinden şikâyet etmektedir. Sonuç olarak Mersin Lunaparkı'nın fiziksel çevresi ve kullanıcıları arasındaki ilişkiyi sağlayan kolektif özelliklerini kaybettiği söylenebilir. Lunaparkın tarihi ile kullanıcıları arasındaki diyalog, kentsel mekânın fiziksel dönüşümü içinde kaybolmuştur.

KAYNAKÇA

- Altınay, A. (2020). *Bir Bellek Mekanı Olarak Ankara Saraçoğlu Mahallesi: Kişisel Tanıklıklar Bağlamında Mekansal Okumalar* [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Eskişehir Anadolu Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, Eskişehir.
- Atman, Ö. (n.d.) *1980 - 90 lar #Mersin Kartpostal...* [Pinterest gönderisi]. Pinterest. <https://tr.pinterest.com/pin/476677941791968353/>
- Assman, J. (2015). *Kültürel Bellek, Eski Yüksek Kültürlerde Yazı, Hatırlama ve Politik Kimlik* (Ayşe Tekin, Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Batuman, B. (2017). Ankara'da Cumhuriyet Dönemi Mimarlığının Gelişimi Üzerine Bir Dönemleme Denemesi. N. Bayraktar (der.), *Sivil Mimari Bellek Ankara 1930-1980* (s. 11-51). Koç Üniversitesi VEKAM.
- Betram, C. (2012). *Türk Evini Hayal Etmek: Eve Dair Kolektif Düşler* (M. Ratip, Çev.). İletişim Yayınları.

- Boyer, M. C. (1994). *The City of Collective Memory: Its Historical Imagery and Architectural Entertainments*. MIT Press.
- Carmona, M., Heath, T., Oc, T. ve Tiesdell, S. (2003). *Public places urban spaces, the dimensions of urban design*. Architectural Press.
- Connerton, P. (2014). *Toplumlar nasıl anımsar?* (2. Basım). Ayrıntı Yayınları.
- Crimson, M. (2005). *Urban Memory*. Routledge.
- Crowe, N. (1995). *Nature and the Idea of a Man-made World*. The MIT Press.
- Çalpak, I. (2012). Kentsel ve Kolektif Belleğin Sürekliliği Bağlamında Kamusal Mekanlar: ULAP Platz örneği, Almanya. *Tasarım + Kuram Dergisi*, 8 (13), 34.
- Çetken, P. (2017). Sil Baştan Yaşayan Kent ve İnsanları. T. Erman ve S. Özaloğlu (der.), *Bir Varmış Bir Yokmuş: Toplumsal Bellek, Mekan ve Kimlik Üzerine* (s. 91-102). Koç Üniversitesi Yayınları.
- Durkheim, E. (2001). *The Elementary Forms of The Religious Life*. Oxford University Press.
- Eyce, N. (2011). *Çağdaş Mimarlıkta Mekan, Yer ve Mekansallık Tartışmaları-Cermodern Örneği* [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Frow, J. (2007). From Toute la memoire du monde: Repetition and Forgetting. Michael Rossington and Anne Whitehead (der.), *Theories of Memory: A Reader*. Edinburgh University Press.
- Gehl, J. (1987). *Life Between Buildings*. Van Nostrand Reinhold Company.
- Geldi, S. (2020). *Savaş Sonrası Beyrutta Mekansal Bellek: İmge, Travma* [Yayınlanmamış Doktora Tezi]. Mardin Artuklu Üniversitesi, Mardin.
- Gierny, T. F. (2000). A Space For Place in Sociology, *Annual Review of Sociology*, 26, 463-496. <https://www.istor.org/stable/223453>
- Groh, J. M. (2016). *Mekan Yaratmak* (Gürol Koca, Çev.). Metis Yayınları.
- Günen, M. N. (2019). *Kentsel Bellek Bağlamında Meydanlarda İşlevin Rolü* [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul.
- Gökgür, P. (2008). *Kentsel Mekanda Kamusal Alanın Yeri*. Bağlam Yayıncılık.
- Habermas, J. (1997). *Kamusal Alanın Yapısal Dönüşümü*. İletişim Yayınları.
- Halbwachs, M. (1992). *On Collective Memory* (Lewis A. Coser, Çev.). University of Chicago.
- Halbwachs, M. (2016). *Hafızanın Toplumsal Çevreleri* (Büşra Uçar, Çev.) Heretik Yayınları.
- Halbwachs, M. (2018). *Kolektif Hafıza* (Banu Barış, Çev.). Heretik Yayınları.
- Harvey, D. (1996). On Architects, Bees, and Possible Urban Worlds. C. C. Davidson (der), *Anywise*. The MIT Press.
- Harvey, D. (2008). *Umut Mekanları* (Zeynep Gambetti, Çev.). Metis Yayınları.
- Karakoyunlu, B. (2022). Hafıza Mekanı Olarak Mahalle: Rafadan Tayfa Örneği. *Journal of Social Research and Behavioral Sciences*, 8(16), 51-78.
- Kansteiner, W. (2002). Finding Meaning in Memory: A Methodological Critique of Collective Memory Studies. *History and Theory*, 41(2), 179-197.
- Kostof, S. (1992). *The City Shaped: Urban Patterns And Meanings Through Shape*. Thames and Hudson.
- Kır, A. (2016). *Kentsel Bellek Mekanı Olarak Sokaklar: İstiklal Caddesi Örneği* [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul.
- Krier, R. (1979). *Urban Space*. Academy Editions.
- Lefebvre, H. (2014). *Mekanın Üretimi* (Işık Ergüden, Çev.). Sel Yayıncılık.
- Lynch, K. (2010). *Kent İmgesi* (İrem Başaran, Çev.) İş Bankası Kültür Yayınları.

- Madanipour, A. (1996). *Design of Urban Space*. John Wiley and Sons Ltd.
- Montgomery, J. (1997). Café Culture and the City: The Role of Pavement Cafes in Urban Public Social Life. *Journal of Urban Design*, 2(1), 83-102. <https://doi.org/10.1080/13574809708724397>
- Nora, P. (2006). *Hafıza Mekanları* (M. Özcan, Çev.), DoğuBatı Yayınları.
- Norberg Schulz, C. (1971). *Existence, Space & Architecture*. Studio Vista.
- Olick, J. K. (2014). Kolektif Bellek: İki Farklı Kültür (Meral Güneşdoğmuş, Çev.). *Moment Dergi*, 1(2), 175-211. <https://doi.org/10.17572/mj2014.2.175211>
- Özaloğlu, S. (2017). Hatırlamanın Yapıtışı Mekanın Bellek ile İlişkisi Üzerine Araştırmalar. T. Erman ve S. Özaloğlu (der.), *Bir varmış Bir Yokmuş: Toplumsal Bellek, Mekan ve Kimlik Üzerine Araştırmalar*. Koç Üniversitesi Yayınları.
- Özdemir, E. E. (2023). Urban Public Streets in the Collective Memory: A Case Study of Uray Street in Mersin. *DEPARCH Journal of Design Planning and Aesthetics Research*, 2(1), 1-14. <https://doi.org/10.55755/DepArch.2023.14>
- Ricoeur, P. (2004). *Memory, History, Forgetting* (K. Blamey ve D. Pellauer, Çev.). University of Chicago Press.
- Rossi, A. (1984). *The Architecture of the City*. MIT Press.
- Sandal, E. K. ve Adıgüzel, F. (2021). Mersin'in Kentsel Gelişimi ve Arazi Kullanımındaki Değişim. F. Adıgüzel ve Ş. Güngör (der.), *Kent Araştırmaları*, (ss. 165-181). Literatürk Academia.
- Sennett, R. (2013). *Kamusal İnsanın Çöküşü* (A.Yılmaz ve S. Durak, Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Soja, E. W. (1989). *Postmodern Geographies*. Verso.
- Temizkan, Ö. (2022). Kent Mekanlarının Temsilinde Toplumsal Hafızanın Etkisi: Sivas Örneği [Yayınlanmamış Doktora Tezi]. Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas.
- Uludağ, Z. ve Ayıcı, H. (2016). Modernin Güçlü Sahnesi Erken Cumhuriyet Dönemi Ankara'sında Kolektif Belleğin İnşası ve Toplumsal Unutma Süreci. *İDEALKENT*, 7(20), 746-773.
- Wertsch, J. V. (2004). Kolektif Bellek. Pascal Boyer ve James V. Wertsch (der.), *Zihinde ve Kültürde Bellek*. Türkiye İş Bankası Yayınları.

Conflict of Interest Statement | Çıkar Çatışması Beyanı:

There is no conflict of interest for conducting the research and/or for the preparation of the article. | Araştırmanın yürütülmesi ve/veya makalenin hazırlanması hususunda herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Financial Statement | Finansman Beyanı:

No financial support has been received for conducting the research and/or for the preparation of the article. | Bu araştırmanın yürütülmesi ve/veya makalenin hazırlanması için herhangi bir mali destek alınmamıştır.

Ethical Statement | Etik Beyanı:

All procedures followed were in accordance with the ethical standards. | Araştırma etik standartlara uygun olarak yapılmıştır.

Copyright Statement for Intellectual and Artistic Works | Fikir ve Sanat Eserleri Hakkında Telif Hakkı Beyanı:

In the article, copyright regulations have been complied with for intellectual and artistic works (figures, photographs, graphics, etc.). | Makalede kullanılan fikir ve sanat eserleri (şekil, fotoğraf, grafik vb.) için telif hakları düzenlemelerine uyulmuştur.

ANTAKYA’NIN DEPREM SONRASI KENT PLANLAMASI İÇİN BİR STRATEJİ ÖNERİSİ

A Strategy For Post-Earthquake Urban Planning in Antakya

İlhan TEKELİ *

* Mimarlık Fakültesi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi | Faculty of Architecture, Middle East
Technical University

GİRİŞ

Türkiye bir deprem ülkesi, 1939 yılında yaşanan 7,9 büyüklüğündeki Erzincan depremi sonrasında günümüze kadar, 7 büyüklüğünün üzerinde 16 deprem daha yaşadık. Bunlardan son ikisi 6 Şubat 2023’te Kahramanmaraş Pazarcık ve Elbistan ilçelerinde gerçekleşti. Bölgenin çok sayıdaki kentinde, büyük sayıda bina yıkımları ve can kayıpları yaşandı.

Türkiye şimdi yaralarını sarmaya çalışıyor. 1999 Kocaeli ve Düzce depremlerinden sonra Türkiye’de deprem sorunu karşısında daha hazırlıklı olmak için deprem yönetmelikleri değiştirilmiş, bina inşaatlarında nervürlü demir ve hazır beton kullanılmaya başlanmış, inşaatların denetimi için uzmanlaşmış şirketler kurulmuştu. 1999 depreminin bir milat olduğu sanılıyordu. Kahramanmaraş merkezli depremler büyük bir düş kırıklığı yarattı. Türkiye bir deprem ülkesi olmasına rağmen, bir deprem kültürü yaratamamıştı. Büyük depremleri felakete dönüşmeden atlatamıyordu.

Türkiye, bu büyük deprem sonrasında, deprem konusunda yeniden kapsamlı arayışlara girdi. Bu bağlamda Adem Sözüer Hoca’nın, düzenlediği hukuk seminerinde benden istediği, depremler ardından kentsel irdelemeler konuşmasını, Antakya’da yaşananlar ve yaşanacaklar üzerinden yapacağım.^α

(^α) İlgili seminerin YouTube kaydına [buradan](#) erişilebilir.

Günümüz dünyasında her ülkede kentsel yerleşmelerin nasıl planlanacağı, genellikle imar yasalarıyla belirlenmiştir. Bir kentin planı bu yasaların kabul ettiği çerçevede hazırlanır ve o kentlerdeki yapılar bu yasalara uygun olarak inşa edildiğinde meşru olurlar. Bu planlar genellikle yirmi yıllık bir zaman için hazırlanmışlardır. Bu süre dolunca ya da kentin büyümesinin denetim dışına çıkması üzerine yenilenirler. Yenilenen planlar da var olan mevzuata göre hazırlanacaktır. Büyük bir deprem yıkımı sonrasında bir kentte yapılacak planlama çalışmasını, sadece bir plan yenileme çalışması olarak görmek doğru olmaz. Yaşanan depremin büyüklüğünü ve yarattığı yıkımı göz önüne alarak farklı stratejiler izlemek gerekir.

Submitted | Gönderim: 28.03.2023
Accepted | Kabul: 05.06.2023

Correspondence | İletişim:
tekeli@metu.edu.tr
DOI: [10.5281/zenodo.8210544](#)

Eğer yaşanan depremde yıkılan ve ağır hasarlı olan bina sayısı azsa, deprem sonrasında yapılacak çalışmalar, yaşanan hasarların giderilmesine yoğunlaşacaktır. Bu durumda, kentin var olan planında yapılacak küçük düzeltmelerle yetinilecektir.

Ancak Kahramanmaraş merkezli depremlerde olduğu gibi; çok sayıda bina yıkılmış ve ağır hasarlı hale gelmiş, başka bir deyişle bir felaket yaşanmış, deprem sonrasında kentteki nüfusun önemli bir kısmı kenti terk etmiş ve kentteki gündelik yaşam rutinini yitirmişse çok yönlü bir yönetimsel müdahale ve yeni bir plan yapma gereksinimi ortaya çıkmış olmaktadır. Bu durumda deprem sonrasında, **dört aşamalı bir çalışma yapmak** gerekmektedir. **İlk aşamada**, deprem sonrasındaki ilk günlerde kurtarma operasyonları yapılmaktadır. **İkinci aşamada** artık evlerinde kalamayanların ve kenti terk etmeyenlerin barınmasının ve beslenmesinin örgütlenmesi gerekmektedir. Bu aşama genellikle çadır kent aşaması olarak bilinmektedir. **Üçüncü aşama** da ise geçici iskân sağlanmaktadır. Bu aşamada prefabrik evler, konteynerler gibi insanların içinde 2-3 yıl yaşayabilecekleri, belli bir alt yapısı olan, gündelik yaşam rutinlerinin yeniden kurulabileceği geçici yerleşme alanları kurulmaktadır. **Dördüncü aşamada** ise kalıcı iskân gerçekleştirilmektedir. Deprem sonrasındaki esas çözüm bu aşamada getirilecektir. Bu aşamanın iyi bir planlama ile aceleye getirilmeden uygulanması gerekmektedir. Aceleye getirilerek yapılacak uygulamalardaki hatalar kalıcı olacaktır. Bu nedenle dördüncü aşamadaki çözümleri aceleye getirmemek gerekmektedir. Üçüncü aşamada geçici iskân ne kadar iyi bir kalitede gerçekleştirilirse, dördüncü kademe planlanmasının yapılmasında o kadar zaman kazanılmış olacaktır.

Deprem felaketi sonrasında kalıcı uygulamayı belirleyecek planlamaya sıra geldiğinde karşımıza **iki seçenek** çıkmaktadır. **Bu seçeneklerden biri** deprem riski yüksek olan eski kenti terk ederek, deprem riski olmayan bir yerde **yeni bir kent kurmaktır**. Bu yaklaşım temelde yer bilimcilerin deprem sorununu çözümleme biçiminin bir sonucuydu. Yer bilimciler çözümlerleriyle deprem olacak yerleri biliyorlar, ama depremin zamanını kestiremiyorlardı. Tarihi deprem kayıtlarına bakarak da zamanı konusunda sınırlı da olsa bazı yorumlar yapabiliyorlardı. Bu mantık içinde de kentin mevcut yerleşim yerinin değiştirilerek, yeni kentin deprem olmayacak bir yerde kurulması seçeneği önerilmektedir. Böyle yeni bir kent kurulması önerisinin ilginç bir yönü de, bu yeni yerde inşa edilecek konutların, kentlilere/hak sahiplerine eşit hak sahipliği üzerinden kurayla dağıtılacak olmasıdır. Bu durumda deprem sonrasında üretilen çözüm, deprem öncesinde toplumda var olan **eşitsizliğin yeniden üretilmesine** katkı yapmamış olmaktadır.

Ancak büyük depremler sonrasında bile, izlenen yol genellikle bu olmamaktadır. İkinci seçenek olarak kentler deprem sonrasında genellikle **eski yerlerinde yeniden ihya** edilmektedir. Bize bunu gösteren tarihtir. Bunun değişik nedenleri bulunmaktadır. **Bunlardan birincisi**, Türkiye gibi topraklarının yüzde 70’inden fazlası yüksek deprem riskine açık olan ülkelerde böyle bir yerin bulunmasının o kadar kolay olmamasıdır. Ayrıca her yerleşmenin içinde bulunduğu yerleşmeler ağında bir merkezi yer olmasıdır. Bu yerleşme, bulunduğu yere uyum yaptığı için belli bir ekonomik etkinliğe sahiptir. Bu yerde yaratılacak bir değişikliğin ekonomik maliyeti bulunmaktadır. **İkincisi**, bir kent ne kadar çok yıkım görmüş

olsa da kentin önemli bir kısmı da yıkılmamıştır. Bu nedenle kentin tümünü yenilemek pahalı bir çözümdür. Ayrıca bir kentte yaşayanlar orada mülkiyet sahibidirler, o yere bağlılıkları oluşmuştur. Bu nedenle orayı değiştirmek istememektedirler.

Bu nedenle Antakya’nın yeni planlamasında da, kentin yeniden ihyası yoluna gidilecektir. Nitekim Antakya 115 ve 526 yıllarında büyük depremlerle yıkılmış ve eski yerinde yeniden kurulmuştur.

ANTAKYA KENTİNİN YENİDEN İHYA EDİLMESİ İÇİN YAPILACAK PLANIN HAZIRLANMASINDA GÖZ ÖNÜNDE TUTULMASI GEREKENLER

Antakya kentinin ihya edilmesine yol gösterecek olan planın nasıl geliştirilebileceği konusunda önerileri sıralamadan önce, bir durum saptaması yapmak yararlı olacaktır. Bunlar;

- Kentte çok sayıdaki binanın depremde yıkılmasıyla ve çok sayıdaki ağır hasarlı binanın da, adli makamların ihtiyacı olan delillerin alınmasından sonra yıktırılmasından doğan enkaz temizlenmiş olacaktır.
- Kentin hali hazırda geçerli olan bir imar planı bulunmaktadır. Deprem binaların yıkılmasına neden olmuştur, ama planı iptal etmemiştir. Plan geçerliliğini sürdürmektedir.
- Yıkılan ve enkazı temizlenen alanın mülkiyeti yıkılan binadaki kat sahiplerinin hisseli mülkiyetindedir.
- Genel olarak ve Antakya kamuoyunda değişik nedenlerle de olsa, kentin eski yerinde ihya edilmesi konusunda bir oydaşma bulunmaktadır.

Bu durum saptamasından yola çıktığımızda öncelikle ne **yapılmaması** gerektiğini söyleyerek başlayalım. Günümüzde kent planlamasında bir bilenin yaptığı, elitist, uzun süre geçerli kararlardan oluşan kapalı planlar yapılması anlayışı aşılış bulunuyor. Günümüzde her an karşılaşılan fırsatları ve tehditleri değerlendiren, sürekli olarak **gelişmeye açık bulunan katılımcı planlama** anlayışı geçerlilik taşımaya başlamıştır. Deprem koşulları ve zaman baskısı kapalı plan alışkanlıklarını sürdürmek için bir gerekçe oluşturmamalıdır. Sadece devletin yapacağı kalıcı binalara yer göstermek için, kapalı kapılar ardında alınan acil ve acele kararlarla yapılan planlar, toplumda kalıcı sorunlar yaratacaktır. Türkiye’nin yüzde 70’inin deprem bölgesi olduğu düşünülürse, böyle davranılması halinde uzun erimde Türkiye’nin, kimliksiz deprem uygulamaları mekânı haline gelmesi tehlikesiyle karşı karşıya kalacağını fark etmemiz gerekir.

Antakya için yapılacak plan konusundaki önermeleri formüle edebilmek için öncelikle **bu planın işlevinin ne olması gerektiğine** açıklık kazandırmak gerekir. Bir kent planının gerçekleştirilmesi gereken temel işlev, gelecekte kentte yapılacak binalara/kullanımlara yer göstererek onlara bir meşruiyet sağlamaktır. Ama bir kent planlamasının işlevini sadece binalara yer göstermeye indirgeyerek, bina odaklı hale getirmek sakıncalıdır. Kent planını insandan koparmamak gerekir.

Kent planını deprem bağlamında ve insan odaklı olarak düşündüğümüzde, kent planının aynı zamanda **deprem kültürünün gelişmesinde** önemli bir rol taşıması

gerektiğini söyleyebiliriz. Biliyoruz ki büyük depremler yaşayan ülkemizde halk depremle birlikte yaşamayı öğrenememiş, deprem kültürünü oluşturamamıştır. Toplum sık sık önemli ve yıkıcı deprem felaketleriyle karşılaşmaktadır.

Bir toplumda **deprem kültürü oluşturmak** için o toplumda yaşayan insanların, o yerleşmede yaşayarak elde ettikleri gelir düzeyiyle uyumlu olan, yıkılmayacak konutta yaşama yollarının açık bulunması ve bu olanaktan yararlanılmasının orada yaşayanların gündelik yaşam bilgisi/kültürü haline gelmesi gerekir. Böyle bir kültürün geliştirilebilmesinde mühendislik temelli yıkılmaz bir bina yapılmasının tekniğinin geliştirilmesi yeterli olmayacaktır. Değişik gelir gruplarının ödeyebilme düzeyleri içinde kalacak şekilde, yıkılmayacak bina yapabilme konusunda birden fazla mühendislik bilgisine dayalı seçeneğin geliştirilmiş olması gerekmektedir. Teknik bilginin geliştirilmesi yanı sıra o toplumda bu seçenekleri hayata geçirebilecek konut sunum biçimleri de işler halde bulunmalıdır.

Antakya’da uygulanacak **açık bir planlama sürecinin katılımcısı depremzede** olan bir insandır. Ancak, böyle bir yaşam deneyimi içindeki bir insan, yaşamı için gerekli ihtiyaçlarının karşılanması konusunda zaman baskısı altındadır, morali bozuktur, kötümserdir. Bu ruh halindeki bir kişinin uzun erimli konuların planlamasına katılması konusunda özenli/selektif olunmalıdır. Onun, geleceğin heyecanlarını taşıyabilmesinin mekanizmalarını geliştirmenin yolu aranmalıdır.

Bu bağlamda plandan beklenen bir işlev de Antakyalılara **yeni heyecanlar, umutlar taşımak** olmaktadır. Bunun için de hazırlanan planda bölge ölçeğinde, bölgenin gelişmesine katkı yapacak önerileri ele almak ve bir bölge ya da alt bölge planı hazırlamak gereği doğmaktadır.

Bu planın hazırlanması sırasında yapılması gereken **ön araştırmalar** olacaktır. Bunları sıralamaya başlayayım.

Kentin var olan planının tüm alanında ve yayılması muhtemel alanlarında zemine ilişkin çok **ayrıntılı bir mikro-bölgeleme çalışması** (1/5.000 ya da daha alt ölçekte) yapılmalıdır. Fayların geçtiği yerleri bilmek, mikro ölçekte zeminlerin deprem sırasındaki davranışlarını kestirmek için yeterli olmamaktadır. Mutlaka mikro-bölge çalışmalarıyla tamamlanması ve desteklenmesi gerekmektedir. Mikro- bölgeleme çalışmaları sahada, gerektiğinde sondaj yapılarak, jeoloji, jeofizik ve jeoteknik bilim alanlarının yaklaşımlarıyla, araştırma/planlama alanını, deprem karşısındaki davranışları bakımından homojen bölgelere ayırmaktadırlar. Bu bölgelere ayırmada, depremin yarattığı dinamik etkiler karşısında zeminlerin; doğan dalgaların **genliklerini büyütmesi**, heyelan etkisiyle yapıların ya da zemin **kütlelerinin duyarsızlaşması** ve sürüklenmeye hazır hale gelmesi ile deprem dinamiği karşısında **sıvılaşması** özellikleri bakımından bir farklılaşmaya gidilmektedir. Eğer bir zemin sıvılaşmışsa orada deprem sonrasında bir tür kum kaynaması olmakta, zemin taşıma gücünü kaybetmekte, yapıların oturmasına, yana yatmasına ya da devrilmesine neden olmaktadır. Eğer bir kentte bu tür ayrıntılı bir mikro- bölgeleme çalışması yapılmışsa, inşaat mühendisleri nerede deprem karşısında yıkılmayacak bina yapılabileceğini, hangi bölgelerin boş bırakılması gerektiğini kesin olarak belirleyebileceklerdir.

İkinci araştırma deprem tarihine ve var olan kent planına dayanarak yapılacaktır. Geçmişteki deprem yıkımlarında esas yıkılan alanların nereleri

olduğu saptanacak, son depremde yıkılan alanlarla karşılaştırılarak, kentte bina yapılmayacak alanlar saptanacak, yeni gelişme alanları için ne tür yapı yapılması gerektiği konusunda öneriler yapılacaktır.

Üçüncü bir araştırma; var olan imar planı ve deprem öncesindeki **kent yaşamı konusundaki eleştiriler ve karşı öneriler dikkate alınarak**, önceki belediye başkanlarıyla görüşülerek, kentin fikir önderlerinin ve STK mensuplarının katıldığı odak grup çalışmaları yapılarak saptanacaktır.

Antakya ve alt bölgesi için yapılacak planlama çalışması için bir **nüfus çalışması** yapılacaktır. Hatay’ın günümüzde içinde bulunduğu durum göz önünde tutulursa, bu çalışmanın salt bir nüfus kestirmesi düzeyinde kalamayacağı görülür. Deprem sonrasında kentin çok kültürlü bir toplumda yetişmiş özel nüfusunun önemli bir kısmı ili terk etmiştir. Antakyalılar **bu nüfusun kente geri döndürülmesine** çok önem vermektedirler. Antakya için değişik ölçeklerde yapılacak planlama çalışmalarında bu nüfusun geriye dönüşünün sağlanması için önemli adımlar atılacaktır.

Eğer deprem yaşanmasaydı da Hatay’ın önemli bir nüfus sorunu olacaktı. Son on yılda Türkiye’ye **Suriye’den büyük bir mülteci nüfusu** gelmişti. Bu nüfusun önemli bir bölümü de Hatay’a yerleşmişti. Bu nüfusun önümüzdeki yıllarda ne kadarının kalıcı olacağı, ne kadarının ülkelerine geri döneceği konusunda değişik siyasal partiler farklı politikalar önermektedirler. Ayrıca bu konuda dünya deneyimi de bize, bu nüfusun önemli bir kısmının kalıcılığa ulaşabileceğini göstermektedir.

Bu durumda Antakya için yapılacak olan planlama çalışmalarına başlamadan önce **alternatif nüfus senaryolarını geliştirmek** ve bu senaryoları konunun sorumluları/ilgilileriyle müzakere etmek gerekecektir.

Çalışma yapılması gereken **beşinci alan** Antakya’da var olan **kat nizamının** kritik bir gözle çözümü olması olmalıdır. Deprem geçiren kentlerde, gelecek için kentin yıkıma uğramış kesimlerindeki yeni kat nizamını saptarken yüksekliklerin düşürülmesi eğilimi ağırlık kazanmaktadır. Kanımca mikro-bölgeleme çalışmalarlarıyla açıkça gerekçelendirilmedikçe bu yola başvurulmamalıdır. Kat nizamları korunmalıdır. Bu korumanın iki gerekçesi bulunmaktadır. Bu çok katlı binalarda kat mülkiyeti bulunduğu için kat sayısının indirilmesi bir yandan çözülmesi zor mülkiyet sorunları çıkaracaktır. Diğer yandan katsayısı indirilen adalarda yıkılmamış yüksek binalar kalacağı için önemli bir görsel uyumsuzluk ortaya çıkacaktır.

Zemin koşullarının uygun olmayışı nedeniyle bir parselde artık yapı yapılmayacaksa ya da yapılacak yapının kat nizamı azaltılacaksa toplumdaki bazı kişilerin kaybolan mülkiyet haklarının kompanse edilmesi gereksinmesi doğacaktır. Bunun bir yolu kamunun bu hakları satın alması/istimlak etmesi iken ikinci yolu imar mevzuatımızda bulunan **imar haklarını transfer** mekanizmasını kullanmak olacaktır.

Demokrasi açığı yaratmayan katılıma açık bir planın ve kentsel yaşamın doğması için Antakya’da **kamu alanları sisteminin planlamasına** özel önem verilecektir. Kentteki kamu alanları sisteminin geliştirilmesi birden fazla işlevi yerine getirecektir. Böyle bir çalışmaya başlarken öncelikle Antakya’da var olan

kamu alanları kullanım biçimleri kentin çok kültürlü olma özelliği de göz önünde tutularak değerlendirilmelidir.

Kamusal alanların planlanmasının, afetler konusunda risklerin azaltılması ve afet sonrasında alınacak önlemlerin kolaylaştırılması bakımından da önemli işlevleri olacaktır. Bu bağlamda; **deprem toplanma alanlarının** seçilmesi, Asi Nehri’nin taşkınlarında olanaklıysa taşkın akış koridorlarının oluşturulması, afetler sonrasında müdahale yapacak ekiplerin yerleştiği yerleşkeler afet alanlarına kolay ulaşabilecek noktalarda olacaktır. Kamusal alanlarda afete ilişkin başvuru noktaları bulunacaktır.

Tabii, **kamusal alanların** afetler konusundaki işlevleri yan işlevleridir. Kamusal alanlar, esas olarak birlikte yaşamın, bir yaşam kalitesine dönüşmesinin yolunun açılması, yaşamın katılımcılığa ve yenilikçiliğe açık hale getirilmesi, komünite duygusunun ve adanmışlığının yaratılması bakımından çok önemlidir. Bir kentte insanların kamusal alanda bir araya gelmeleri, iletişimde bulunmaları ve karşılıklı etkileşimleri, özneller arası yargı geliştirme potansiyelini artıracak, **birlikte iş yapabilmelerini** geliştirecektir. Tabii ki, kamusal alanı yaratan, insanların kolayca girip vakit geçirebildiği bir mekânın düzenlenmiş olması değildir. Onu zenginleştiren bu alanda gerçekleştirilebilen özellikle de spontan olan aktivitelerin çeşitliliğidir. Demokrat bir yerel yönetimden beklenen de, halkın bu yaratıcı aktivitelerinin önünü açmasıdır.

Antakya’da yapılacak kent planlamasının, deprem kültürü oluşturulmasına yardımcı olması gerektiği, bunun için de o yerleşmede farklı gelir gruplarının ödeme kabiliyetleriyle uyumlu **yıkılmayacak bina yapma seçeneklerinin** bilgisinin bulunması yanı sıra, bu seçeneklerin her birinde konut arzının o yerleşmede gerçekleşiyor olması gerekir. Kent planlamasından böyle bir işlev bekleniyorsa bu planın hazırlık döneminde **kentteki farklı konut sunum** biçimlerinin neler olduğu, bunların yıkılmayacak konut arzının hangi gelir gruplarıyla sınırlı kaldığı araştırılacaktır. Açıkta kalan gelir gruplarına yıkılmayacak konut sağlamak için yapılacaklar konusunda da öneriler geliştirilecektir.

Böyle bir çözümleme yapılarak, tüm gelir gruplarına yıkılmayacak konutta yaşama yolu açılırsa, yalnız deprem kültürünün gelişmesi için olumlu bir ortam yaratılmış olmayacak, aynı zamanda günümüz kentlerinde yaşanan barınma ve kira krizlerinin doğmasından da kaçınılabilecektir.

Son yaşanan depremler sonrasında Antakya’nın zengin **kültürel mirasına ait tarihi binaların** önemli bir kısmı yıkılmış bulunmaktadır. Antakya’nın bu tarihi mirasının korunması için yıkılan ve hasar gören binaların restore edilmesi gerektiği konusunda bir oydaşma bulunmaktadır. Bu da restorasyon ilkelerine uyularak, özenle gerçekleştirilecektir. Ama deprem sonrasında salt bir restorasyonun ötesine geçen ele alış olanaklarını da gözden kaçırmamak gerekir. Antakya’nın Asi Nehri’nin doğusundaki bölümünün altında **eski kent katmanları** bulunmaktadır. Antakya’nın depremde yıkılan yerlerinin altında bulunan kent katmanlarını değerlendirmek için arkeolojik kazılar yaparak kentin tarihsel mirasını zenginleştirmek fırsatı kaçırılmamalıdır. Ayrıca plan çalışmaları yaparken bu tarihi mirası tek tek bina olarak değerlendirmek yaklaşımı aşarak, bu mirasın **kent içi güzergâhlar** oluşturacak şekilde değerlendirilmesi ve düzenlenmesi yoluna gidilebilecektir.

Antakya özelinde bu yörede yitirilmemesi gereken bir temel özelliğın **çok kültürlülük** olduğu, kent planlamasının bu konuda özenli davranması gerektiğı üzerinde geniş bir oydaşma bulunmaktadır. Ama eğer hazırlanacak Antakya planında anlatıldığı gibi açık bir plan yaklaşımı izlenirse bu özenin zaten gösterilecek olduğu söylenilebilir. Bir bakıma, bu doğrudur ama yeterli değildir. Biz biliyoruz ki Türkiye’nin birçok kentinde Antakya’da bulunan hoşgörüye dayanan bir birlikte yaşam kültürü gelişmemiştir. Oysa Antakyalılar birlikte yaşamı gerçekleştiren bir kültürel birikimi oluşturmayı başarmışlardır. Bu zıyan edilmemesi gereken değerli bir birikimdir. Bu birikimi taşıyanlar Antakyalılardır. Deprem sonrasında onların önemli bir kısmı başka illere göç ettiklerinden bu birikim önemli bir kayba uğramıştır. Bu nedenle onların Antakya’daki eski yaşam yerlerine dönmeleri özel bir önem taşımaktadır. Antakya’nın eski yerinde ihya edilmesi konusunda verilen stratejik karar bu geri dönüşü hızlandıracaktır.

Hoşgörü kültürüne böyle önem verildiğı için Antakya’nın planlaması öncesinde yapılacak araştırmalar arasında bu konuda yapılacak bir araştırma da bulunacaktır. Antakya’da **çok kültürlülük** dediğimizde bunun ne tür bir çok kültürlülük olduğunu bilmiyoruz. Osmanlı Dönemi’nde de Antakya’da bir çok kültürlülük vardı. Ama bu çok kültürlülük dini inançlardaki farklılaşma üzerinden kavramsallaşmış ve örgütlenmişti. Millet esaslı bir imparatorluk örgütlenmesi, Tanzimat sonrasında ise yerel yönetimde söz sahibi olan meclislerde bu dini cemaat üyelerinin temsiline dayanan bir çok kültürlülük vardı. Bu bir imparatorluk çok kültürlülüğüydü. Bugün Antakya’da var olan farklı bir çok kültürlülüktür. Bir ulus devlet içinde daha farklı etnik aidiyetleri olan kişilerin bir arada yaşamasının çok kültürlülüğüdür. Türkler, Kürtler, Araplar bir arada yaşamaktadır. Bu farklılık konusunda bilgilenmenin, geliştirilecek plana önemli katkıları olacaktır.

Antakya kenti planlamasını sadece kent düzeyinde ele almak doğru olmaz. Türkiye’de mekânsal planlama sistemi ülke düzeyinde üst ölçekli planlama/strateji sisteminden başlayarak, çevre düzeni planları, bölge planları, nazım planlar, uygulama planları olarak kademelendirilmiştir. Antakya için yürütülecek bir planlama çalışmasında tüm planlama kademeleri için ayrı ayrı plan hazırlanması gerekmektedir. Araştırma aşamasında üst kademeler için gerekli bilgiler toplandıktan sonra alttan üç kademe için planlama çalışması yapılması yeterli olacaktır. Bölge planlama düzeyinde T63 bölgesinde Antakya Alt Bölgesi için bir gelişme önerisi getirilecektir. Antakya kent planlamasının esas yoğunlaşacağı çalışma “**nazım plan**” ölçeğinde olacaktır. Ortak Akıl-Antakya Platformu⁴ icracı bir kurum olmadığı için uygulama ölçeğinde plan hazırlamayacaktır. Bu ölçekte Antakya planına özgü bir **imar yönetmeliğı** ve/veya bir **tasarım rehberi** hazırlanacaktır. Kamu alanı planlamasında ortaya çıkan özel noktalar için de **kentsel tasarım projeleri** hazırlanacaktır.

Türkiye’de imar planı uygulamalarını yönlendirmek için tüm Türkiye’de tek bir imar yönetmeliğı kullanılmaktadır. Bu da Türkiye’de kentlerde yeni gelişme alanlarını birbirinin aynısı haline getirmekte ve bu alanları kimliksizleştirmektedir. Bu durum da kentlerde **kimlik sorununu** büyük ölçüde tarihi kentsel koruma alanına hapsedmektedir. Kentlerde yeni inşa edilen alanlarda da kimlik oluşturulabileceğı olanağı görmezden gelinmiş olmaktadır. Antakya planı yeni alanlarıyla da kimlik oluşturabilme olanağını kullanacak, hazırlanan “**nazım**

(⁴) “Ortak Akıl-Antakya Platformu, 6 Şubat 2023’te Kahramanmaraş merkezli depremler sonucunda Antakya’nın görmüş olduğu yıkım ve ağır hasara karşı kenti yeniden canlandırmak için bir araya gelen gönüllülerin çabası ile kurulmuş bir sivil inisiyatif oluşumudur.” Detaylı bilgi için [tıklayınız](#).

plana” özel bir imar yönetmeliği hazırlanacaktır. Bu konuda yasal bir engel bulunmamaktadır.

ANTAKYA KENTİ PLANLAMASI HATAY BÖLGE PLANLAMASI ÖLÇEĞİ İÇİNE NASIL YERLEŞTİRİLEBİLİR?

Önceki bölümlerde Antakya’nın planlamasında sadece kenti yeniden çalışır hale getirmenin yeterli olmayacağı, büyük bir felaket yaşamış, büyük kayıplara uğramış, moral bozukluğu yaşayan, kötümserlik içindeki Antakyalılara yapılacak planlama çalışmalarıyla heyecan ve coşku getirecek bir şeylerin getirilmesi gerektiği üzerinde durmuştuk. Böyle bir heyecanın üretilebilmesi için bölge düzeyinde yapılan planlama çalışmalarıyla **Antakya alt bölgesinin geleceğini** değiştirmek iddiasını taşıyan projeler ya da programlar geliştirilmesi gerekmektedir. Bu yolla Antakyalılara ümit ve heyecan getirilebilecektir.

Bu tür bir planlamayla neler yapılabileceği konusunda belli bir yol tanımlamak için öncelikle Hatay ilindeki yerleşmeler yapısının nasıl farklılaştığı ve bu yerleşmeler arasında nasıl bir etkileşimle/akımlarla bütünlük oluşturduğunu ortaya çıkarmak gerekecektir. Günümüzde Türkiye’nin planlama sisteminde Hatay ili, Osmaniye ve Kahramanmaraş illeriyle **T63 Doğu Akdeniz Kalkınma Bölgesi/** Ajansını oluşturmaktadır. Oysa çok uzun yıllar Hatay ili Mersin ve Adana’yla birlikte **Çukurova Bölgesi’nin** bir parçası olarak görülüyordu. DPT bölge planlarını bu bütünlük üzerinden kuruyordu. Bu çalışmada, bizi ilgilendiren Hatay ili muhtemelen her iki bölgeyle de ekonomik ilişkiler bakımından bazı bağlantılar içinde olmuştur. Ama buradaki analiz bakımından bölgesel yaklaşım konusundaki tartışmaya girmek gerekmeyecektir. Tek başına Hatay ilinin mekânsal farklılaşmasının analizini yapmak yeterli olacaktır.

2012 yılında çıkarılan 6360 sayılı yasayla Antakya Büyükşehir Belediyesi haline gelmiştir. Büyükşehir belediyesinin sınırları il sınırlarıyla özdeşleştirilmiş ve büyükşehir belediyesinin yetki alanı çok genişlemiştir. Ama tüm alanda bir kentsel bölge oluşmamıştır. Hatay ili sınırları içinde çok sayıda değişik büyüklükte yerleşmeler yer almaktadır. Bu yerleşmeler arası ilişkiler incelendiğinde belirli bir **alt bölgesel farklılaşma** görülmektedir. TR63 2014-2023 Bölge Planı[¶] çalışmalarında Hatay ili üç alt bölgeye ayrılmış bulunmaktadır. Bunlardan birincisi Antakya ve Defne İlçelerine ayrılmış olan Hatay Merkezi ile Samandağ, Altınözü ve Yayladağı ilçelerinden oluşmaktadır. İkincisinin merkezini İskenderun ve Payas ilçeleri oluşturmakta, buna Arsuz, Belen, Dörtöyl ve Erzin ilçeleri eklenmektedir. Üçüncü alt bölge ise Kırıkhan merkezli olmak üzere Hassa, Kumlu ve Reyhanlı ilçelerinden oluşmaktadır.

Birinci alt bölgenin merkezi olma işlevini Antakya (399.045), ikinci alt bölgenin merkezi olma işlevini İskenderun (251.262), üçüncü alt bölgenin merkezi olma işlevini Kırıkhan (121.028) görmektedir. 2022 yılındaki nüfus sayıları üç alt bölge arasında bir kademelenme bulunduğunu göstermektedir. Hatay ilinin kuzeyinde bulunan İskenderun merkezli ikinci alt bölgede demir çelik üretimi, metal üretimi, ;Doğu ve Güneydoğu Anadolu’yu dünyaya açan/bağlayan önemli bir liman ve gelişmiş bir lojistik sektörü bulunmaktadır. Hatay’ın bu bölümünde, modern ekonomik sektörler yoğunlaşmış bulunmasına ve kentin deniz kıyısındaki çok uygun konumuna karşın ilin birinci nüfus yığılması olamamıştır. Antakya

(¶) Doğu Akdeniz Kalkınma Ajansı (DOĞAKA) (2015). TR63 2014-2023 Bölge Planı: Hatay, Kahramanmaraş, Osmaniye. https://www.dogaka.gov.tr/603_GE7J97UV_TR63-Bolge-Plani-2014-2023.pdf

geleneksel ticaret ve hizmetler ve küçük üreticilik faaliyetleriyle **birinci nüfus yığılması** olmayı hep sürdürebilmiştir. Bir anlamda Hatay ve Antakya olgusunun gizemi bu durum açıklandığında çözülebilecektir.

Antakya, kendi mekânsal etki alanı olan Merkez, Defne, Samandağ, Altınözü ve Yayladağ’na hizmet sunmakta, Suriye’ye açılımı dolayısıyla da **alt bölge dışı bazı işlevler** yüklenmektedir. Eğer Antakya’yı sadece bu işlevler ekonomik olarak var etseydi; onun nüfus yığılmasının, İskenderun’un büyüklüğünü aşması mümkün olmazdı. Antakya’yı daha büyük bir yığılma olarak var eden kendi alt bölgesinin dışında yüklendiği işlevlerdir. Antakya’yı çözümleyebilmek demek bu işlevleri keşfedebilmek demektir. Bu işlevlerden biri ilin yönetim merkezinin Antakya’da bulunmasıdır. Bu işlev yalnız alt bölgeye hizmet etmemekte tüm il’e hizmet sunmaktadır. Buna ek olarak tarihi bir kent olmasının sağladığı dışsallıklar, gastronomi kültürünün ve dış turizm olmasa da yerel turizmin getirdiği işlevler ile Hatay dışına da hizmet sunan Mustafa Kemal Üniversitesi’nin varlığı sayılabilir. Bunlara Antakya’nın İskenderun-Antakya-Lazkiye, Samandağ- Antakya- Halep bağlantılarının kesişme noktasında bulunmasını da eklemek gerekir.

Antakya’nın geleceğine ilişkin heyecanlı bir tasavvur geliştirebilmeye, Antakya – Defne alt bölgesinde gerçekleştirilecek projelerden başlamak gerekecektir. Bu projeler Hatay’dan ayrılanları geri çekebilmeyi amaçladığı için **yerelden kalkınmaya katkı yapacak** türdeki projeler olmalıdır. Ortak Akıl-Antakya Platformu yerelde yaşayanların heyecanını artırmak ve yörenin ayrılan nüfusunu geriye çekmek istediği için bu projelerin yerel kalkınmadan çok yerelden kalkınmayı gerçekleştirmeye çalışacaktır. Yerel kalkınma denildiğinde sadece ele alınan yerde yaratılan katma değer artırılması anlaşılmaktadır. Bu katma değer üretimini kontrol eden girişimcinin yaşadığı yer ve çalışanların nereden geldiklerine önem verilmemektedir. Ama yerelden kalkınma denildiğinde **kalkınmanın yerel dinamiklere, yerel bilgiye ve yerel aktörlere dayandırılması** vurgulanmaktadır. Burada yerel aktörlerin kalkınma sürecine dâhil edilmesi bir ilke haline getirilmiş olmaktadır. Bu da ona insan merkezli bir kalkınma niteliği kazandırmaktadır. Böyle bir kalkınmanın işlerlik kazanmasında yerel yönetimler de bir yerel tüzel kişilik olarak önemli katalizör işlevleri yüklenecektir.

Söz konusu alt bölgede Samandağ, Antakya, Reyhanlı, Halep yolu önemli bir gelişme eksenine olabilecektir. Özellikle Samandağ-Antakya arasında; bir ayağında çok yönlü **turizm geliştirme**, diğer ayağında ise bölgenin mikro iklimini değerlendiren **tarım projesi** bulunabilir. Turizm projesi Samandağ’ın deniz potansiyelini harekete geçirecek, kruvaziyer turizm olanaklarının önünü açacak, sualtı turizmini, inanç turizmini geliştirecek; bütün bu farklı turizm çeşitleri Antakya’nın gastronomi avantajlarını kullanacaktır. Bu turizm türlerine Amanos Dağları’ndan başlayan Anadolu çaprazındaki biyoçeşitlilik bakımından var olan zenginliği değerlendiren güzergâhların eklenmesiyle yeni katkılar yapılabilir. Antakya-Defne alt bölgesinin tümünde küçük girişimcilerin kooperatifler halinde örgütlenmesini teşvik eden, alt bölgede tarımsal alt yapıyı geliştiren intansif tarım projeleri geliştirebilir. Böyle bir gelişme gerçekleştirildiğinde turizm projesiyle de kolayca bütünleştirilebilecektir. Tabii bir alt bölge planı yapmadan, bu tür önerileri bir planlama önerisi olarak görmemek gerekir. Bunları, neler olabileceğine ilişkin örnekler olarak değerlendirmek doğru olacaktır.

SON VERİRKEN

Kahramanmaraş merkezli depremler sonrasında Antakya'nın planlanmasını gerçekleştirmek için oluşan Ortak Akıl-Antakya Platformu burada ön görülen bir planlama etkinliğini bir bağımsız planlama girişimi olarak gerçekleştirebilirse Türkiye demokrasisi açısından çok büyük bir adım atılmış olacaktır. Bu halde bir STK'nın toplumun herhangi bir sorununun çözümünde rol almasının ötesine geçen bir durum söz konusudur. Bu halde bir sivil girişim, yeni bir kamusal özne olma biçimi önermektedir. Temsili demokrasi mekanizmaları içinde meşruiyeti oluşmuş kamusal özneler kararlarını üretirken, böyle bir çözüm seçeneğinin iddialı konumu karşısında çok dikkatli olmak durumunda kalacaktır. Çok ilginç bir iddia formüle edilmiş bulunmaktadır. Sonuçlarını yaşayarak göreceğiz.

Conflict of Interest Statement | Çıkar Çatışması Beyanı:

There is no conflict of interest for conducting the research and/or for the preparation of the article. | Araştırmanın yürütülmesi ve/veya makalenin hazırlanması hususunda herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Financial Statement | Finansman Beyanı:

No financial support has been received for conducting the research and/or for the preparation of the article. | Bu araştırmanın yürütülmesi ve/veya makalenin hazırlanması için herhangi bir mali destek alınmamıştır.

Ethical Statement | Etik Beyanı:

All procedures followed were in accordance with the ethical standards. | Araştırma etik standartlara uygun olarak yapılmıştır.

Copyright Statement for Intellectual and Artistic Works | Fikir ve Sanat Eserleri Hakkında Telif Hakkı Beyanı:

In the article, copyright regulations have been complied with for intellectual and artistic works (figures, photographs, graphics, etc.). | Makalede kullanılan fikir ve sanat eserleri (şekil, fotoğraf, grafik vb.) için telif hakları düzenlemelerine uyulmuştur.

INTERNATIONAL DESIGN COMPETITION FOR INCHEON GEOMDAN MUSEUM · LIBRARY CULTURAL COMPLEX DESIGN

Incheon Geomdan Müzesi - Kütüphane Kültür Kompleksi Uluslararası Tasarım Yarışması

İnanç ERAY *

* Architect, Designer, Partner at SOUR Studio and Seoinn Design Group | Mimar, Tasarımcı, SOUR Studio ve Seoinn Design Group Ortağı

Statement | Beyan:

SOUR Studio and Seoinn Design Group have won 4th prize in the international design competition for the Geomdan Museum Library Cultural Complex in Incheon, South Korea. The competition received 75 entries from all around the world, and SOUR was selected among the Final 5 to present their proposal to the international jury. The design team's proposal aims to shift the paradigm in landmark architecture, where energy endurance and climate resiliency should be the driving factors in form-making and design criteria. | SOUR Studio ve Seoinn Design Group, Güney Kore'nin Incheon kentindeki Geomdan Müze Kütüphane Kültür Kompleksi için düzenlenen uluslararası tasarım yarışmasında 4. 'lük ödülünü kazandı. Yarışmaya dünyanın dört bir yanından 75 başvuru yapıldı ve SOUR, önerilerini uluslararası jüriye sunmak üzere Final 5'e seçildi. Tasarım ekibinin önerisi, enerji dayanıklılığı ve iklim esnekliğinin form oluşturma ve tasarım kriterlerinde itici faktörler olması gereken dönüm noktası mimarisindeki paradigmayı değiştirmeyi amaçlıyor.

How might we use low-tech strategies for the (re)discovery of sustainable landmark architecture?

How might we evolve beyond energy-intensive technologies and high cost construction methods to generate scalable solutions in the built environment?

ARCHAEOLOGICAL PARK

Today we are living in a volatile, uncertain, complex and ambiguous world. Climate and energy crises, the global economic downturn, and the COVID-19 pandemic urge us architects to re-evaluate our priorities and methods in the generation of signature architecture. High-tech dependent, Starchitect-led visions for architectural landmarks are no longer viable nor sustainable. Any and all proposals for the built environment need to present purposefully viable solutions that address issues around energy usage, material waste, supply chain inefficiencies, and carbon footprint.

We believe the Geomdan's Museum and Library Cultural Complex Project is a great opportunity to reform landmark aesthetics to be informed by climate resilience and to rediscover low-tech strategies to generate sustainable architecture.

While this proposal is about connecting and integrating urban space and the landscape on a morphological level, it also brings forward historically proven yet overlooked methods of construction for energy endurance and climate resiliency.

The proposal therefore becomes fully immersed in the history, nature and "archaeology" of architecture. What better fit to create an archaeological park, in the form of an archaeological museum and a library that will become a visual and archival complex for the region and a unique public building.

Submitted | Gönderim: 08.05.2023
Accepted | Kabul: 05.06.2023

Correspondence | İletişim:
inanc@sour.studio
DOI: [10.5281/zenodo.8210643](https://doi.org/10.5281/zenodo.8210643)

URBAN INTEGRITY: A BRIDGE FOR SCALE, NATURE and PEOPLE

The main principle of the proposal is to ensure a seamlessly integrated urban space that will support activities for all visitors as well as local residents. Therefore, connecting the project site with the no.3 Cultural Park on the North and the elevated eco bridges was key.

In line with the existing grand scale of 8 lane transportation infrastructure, and the future surrounding high rise residential point block development, the museum park will consist of a library structure rendering East to West, connecting the eco bridges on the roof as a green elevated plaza (horizontal), and a cluster of museum spaces that will ensure porosity and connectivity with the park from South to North.

The silhouette of these “rocks” on the park will communicate a distinct image of this unique landmark, which will turn this park into a destination for years to come.

A NEW ARCHITECTURAL LANDMARK: LOW-TECH, HIGH IMPACT

The proposal for this new urban landmark prioritizes low-tech sustainability measures and environmentally responsible design. The form is not about making form for the sake of form, but rather it is making an architectural image through climate impact design. So is the form of the building directly connected to the sustainability of the building, to low keep natural performance.

Six exhibition spaces and a multi-purpose hall sprout from the archaeological park, organized distanced to each other, enabling nature to continue on the interior space, blurring the boundaries of indoor and outdoor, like a traditional Korean house. These green areas, while penetrating the building toward the no.3 Cultural Park on the North, allow users to cleanse their palettes in between exhibitions and activities.

The “Rocks” will be constructed with a double skinned facade, the outer material being sand cast concrete panels that will be constructed in situ using the vast park landscape. Through the outer and inner facade, a void allows for air to flow through. The height of these spaces achieves optimal circulation for hot and cold air to flow around the spaces for natural ventilation and climate control of the space with principles of a “wind catcher”.

A similar concept of letting air flow through between building elements repeats in the double-slab construction between the Pedestrian Bridge and the roof of the library, where an “air pillow” leaves a void of 1m throughout the building allowing for air to flow through and passive thermal mass management.

Interior Design Principles

The goal is to create a versatile and low maintenance Library and Museum that is able to adapt and evolve, and works with the natural elements.

Visitors are welcomed to the Archaeological Park and Museum as soon as they enter the site - from whichever direction this may be, encountering historical relics and excavations on their way. Inside the building, Exhibition spaces are immersive, utilizing state-of-the-art technology to interact with the past, present

and future of the Incheon region, in which visitors can freely roam inside and out, always enjoying being in close proximity to the lake and green. The ceiling of these 12-15m high vertical spaces is closed with skylights facing North, to preserve the historical artifacts and allow for further immersion.

The design for the library features a flexible, open floor plan that accommodates the needs of individuals and groups and is designed for future expansion. It addresses current needs while also taking into consideration future technological advancements. Located facing north, the library's glass facade allows for homogeneous, ample natural lighting for reading halls, and views towards the park throughout.

The main circulation spine that connects all programs within the building is a double-height gallery space that aims to maximize multi-sensory interaction and exchange of information between users. These lobby spaces are flexible, inclusive and accessible through multiple doors, giving the building the opportunity to flexibly coordinate open or closed areas at different schedules and seasonal programming. This enables each exhibition space or the multi-purpose hall to act independently, which supports economic resiliency of the complex.

The first floor Gallery also includes flexible spaces for workshops, seminars, and children's experience centres, making the Museum a kid- and family-friendly destination. These flexible spaces allow for place-making and citizen co-creation, transforming the Museum into a dynamic urban canvas with diverse programming options for both day and night.

The storage of the Museum's artifacts is directly connected through elevators from the 1 Basement floor to the first ground floor exhibitions. Similarly, the preserved conservation library is also located in the basement with direct access to the library via vertical transportation. The basement also includes a parking area for 200 cars and a truck (un)loading area.

Uplifting Places

Staying true to its archaeological concept, the proposal is inspired by and reflects on The Korean Peninsula's Dolmen sites, which account for approximately 40% of the world's total stock. The preparation of the sand casted facade panels therefore becomes an opportunity for community engagement during construction, that will build a sense of belonging.

Fostering community co-creation, “Rocks on the Park” will communicate a distinct architectural image while blurring the boundaries of indoor and outdoor like a traditional Korean House. This will generate a seamlessly integrated urban space that will support activities for all visitors as well as local residents.

Thriving Communities

The design process for the proposal incorporated participatory design methods such as ideation sessions with community members that have diverse professional and lived experiences. The concept continues to carry the generative approach by endorsing community engagement during construction, co-creation of cultural events and public interaction in its parks.

The design of the site incorporates inclusive design principles, acknowledging the presence of diverse age groups, physical abilities and cognitive conditions. As environment impact human behaviors, building a site with a culture of co-creation and inclusion will promote equitable practices throughout its daily operations.

Viable Economics

The proposal is designed to optimize initial investment and operating costs through low tech energy strategies such as passive cooling, natural ventilation through wind catchers, water recycling, heat recovery, and thermal mass through double skin ventilated cavities a.k.a “air pillows”. As the majority of energy consumption occurs during fresh air conditioning and heating/cooling, heat pump systems will be utilized to complement the passive systems through the building skin.

The multiple entries and routes allow for various open/closed use zones for seasonal and day / night activities, which enables fiscal resiliency and economic viability for the museum library complex.

Healthy Planet

The project is about using physics, aerodynamics, and natural phenomena to generate a path for a healthier planet. Low tech strategies on multiple scales aim to generate high impact. At urban scale, the proposal connects two neighbourhood parks through green roofs and eco bridges that will promote biodiversity and continuous natural life, elevating this park to a destination.

A versatile and low maintenance material palette selection for the Library and Museum spaces to minimize the environmental impact and carbon footprint is key. Management of materials, energy, water and waste flows is optimized, while net positive solutions, recovery and regenerative paths are explored and pursued.

Image 1. SOUR Archaeological Park– Site Plan

Note. Arkitera

Image 2. SOUR
Archaeological Park

Note. [Sour Studio](#)

Image 3. SOUR
Archaeological Park

Note. [Sour Studio](#)

Project Info

Project Name: Geomdan Museum & Library Cultural Complex

Location: Incheon, South Korea

Size: 27.863 m²

Status: Concept Design

Client: Incheon Metropolitan City, Incheon Housing & City Development Corporation

Type: Cultural Building

Typology: Archaeology Museum & Library

Project Credits

Architects: SOUR & Seoinn Design Group

Design: Inanc Eray with Dong Kyu Choi

Design Team: Pinar Guvenc, Alex Yoo Chul Choi, Marianna Evangelista, Derin Sahin, Merve Akbay,

Merve Guven, Pinar Gursoy, Marianne de Zeeuw, Nicholas Doghlass, Irem Gocmenoglu, Gamze

Gurgenc

Collaborators: Seoinn Design Group (Local Architects)

Conflict of Interest Statement | Çıkar Çatışması Beyanı:

There is no conflict of interest for conducting the research and/or for the preparation of the article. | Araştırmanın yürütülmesi ve/veya makalenin hazırlanması hususunda herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Financial Statement | Finansman Beyanı:

No financial support has been received for conducting the research and/or for the preparation of the article. | Bu araştırmanın yürütülmesi ve/veya makalenin hazırlanması için herhangi bir mali destek alınmamıştır.

Ethical Statement | Etik Beyanı:

All procedures followed were in accordance with the ethical standards. | Araştırma etik standartlara uygun olarak yapılmıştır.

Copyright Statement for Intellectual and Artistic Works | Fikir ve Sanat Eserleri Hakkında Telif Hakkı Beyanı:

In the article, copyright regulations have been complied with for intellectual and artistic works (figures, photographs, graphics, etc.). | Makalede kullanılan fikir ve sanat eserleri (şekil, fotoğraf, grafik vb.) için telif hakları düzenlemelerine uyulmuştur.

İMAR HUKUKU VE ŞEHİRCİLİK İLKELERİ *Zoning Law and Urban Planning Principles*

: Eray BÜYÜKVELİOĞLU *

* Yüksek Şehir Plancısı | Urban Planner, MSc

Türkiye'de son dönemde hızla gelişmeye başlayan imar hukuku içinde "Şehircilik İlkeleri" ön plana çıkmaktadır. Son zamanlarda iyice etkisini gösteren bu durum anonim bir ilkeler ve esaslar birliği oluşturmaya başlamıştır. Buna karşın imar mevzuatı kapsamında şehircilik ilkeleri ve planlama esaslarının tanımlanması açıkça, kesin ve yeterli olarak belirlenmemiştir. Bu duruma kılavuz olacak kavramsal ilke ve esasların şehircilik, şehir ve bölge planlama açısından bilimsel bir gözle belirlenmesi önemlidir.

Türkiye Cumhuriyeti Anayasasından doğan "planlama" görevi kapsamında yetkilendirdiği idareler ile bayındırlık, imar ve 'mekânsal planlama' faaliyetlerini yürütürler. Bu görevi imar mevzuatı içinde; başta 3194 sayılı İmar Kanunu olmak üzere bağlı ve ilgili birçok yasa ve yönetmelikle yerine getirirler.

Plan ve projelerdeki düzenlemeler, hukuk kuralları içinde ancak etik değerlere uygun, köklü şehircilik bilgisinden gelen evrensel ilkelere uyularak yapılabilmektedir.

İmar Planı ve projelerine iptal davası açılması halinde, Mahkemeler; dava konusu edilen imar planını/değişikliğini genellikle bilirkişi incelemeleri ile tespit edilen şehircilik ilkeleri ve planlama esaslarına uygun olup olmadığına göre hukuki açıdan değerlendirmektedir. Buna karşın imar mevzuatı kapsamında şehircilik ilkeleri ve planlama esasları açık ve net olarak tanımlanmamıştır. Bu amaçla genelden özel planlama türlerine kadar şehircilik ilkeleri, hukuki yönleriyle özünden ele alınarak genellikleri sıralanmaya, sınıflandırılmaya, özetlenmeye çalışılacaktır.

İmar Hukuku, kentlerin, köylerin, yerleşmelerin ve tüm arazi kullanımlarının mekânsal düzeyde belirli planlar, projeler ve programlar dâhilinde, imar ve inkişafıyla ve imar uygulaması ile ilgili ilkeleri ihtiva eden objektif hukuk kurallarıdır. Bu bakımdan İmar Hukuku, İdare Hukukunun bir alt dalıdır. 3194 sayılı İmar Kanunu ve bağlı imar mevzuatı ise İmar Hukukunun temelini oluşturmaktadır.

Anayasanın 125. maddesinde öngörüldüğü üzere idari yargı yetkisi, idari eylem ve işlemlerin hukuka uygunluğunun denetimi ile sınırlıdır. Planlama ve imar

konularında işlemler tesis eden kamu kuruluşlarının bu işlemler üzerindeki yargı denetimi, idari yargı denetimidir. Yürütme görevinin kanunlarda gösterilen şekil ve esaslara uygun olarak yerine getirilmesini kısıtlayacak, idari eylem ve işlem niteliğinde veya takdir yetkisini kaldırarak biçimde yargı kararı verilememektedir.

Mekânsal Planlar ve projeler yapımı, onaylanması, imar uygulama ve sonrası işlemler kamu yararı, şehircilik ilkeleri ve planlama esaslarına uyularak hazırlanması gereken genel düzenleyici idari işlemlerdir. Danıştay kararlarında imar planlarının sebep ve maksat ögesi yönünden değerlendirilirken “kamu yararına uygunluk” ve “üstün kamu yararı” kavramları ile “şehircilik ilkeleri”, “planlama esasları” üzerinden gerçekleştirildiği görülmektedir.

İmar mevzuatında mekânsal planlar; başlıca insan haklarından olan özel mülkiyet hakkına önemli sınırlandırma ve düzenlemeler getirmektedir. Anayasa ve bağlı olduğu uluslararası sözleşmeler ile koruma altına alınan mülkiyet hakkı ve tasarrufunda mekânsal planlar ile sınırlamalar, kesintiler meydana getirmektedir. İmar mevzuatı ile getirilen yasalara göre mekânsal planlar mülklerdeki yapılaşma, yeniden yapılaşma, mülkiyet miktarında kesintiler, yer değiştirme, yapılaşma yasağı, kamulaştırılma gibi birçok olgu yaratmaktadır. Bu düzenlemeler sonucu oluşan oluşacak mülkiyet kullanımlar, döngüleri, dönüşümleri durumları ancak hukuk kuralları içinde imar mevzuatında belirtilen ilke ve esaslar ile köklü şehircilik bilgisinden gelen evrensel ilkelere uyularak yapılabilmektedir.

Mülk sahipleri mülkiyet hakkının zedelendiği, ihlal edildiği, eşit davranılmadığı veya bir konuda mağduriyete uğradığı/uğratıldığı gerekçesi ile idari yargıda dava açmaktadırlar. Plan iptal davası açılması halinde, Mahkemeler; dava konusu edilen imar planını/değişikliğini genellikle bilirkişi incelemeleri ile tespit edilen veya söz konusu edilen şehircilik ilkeleri, kamu yararı ve planlama esaslarına uygun olup olmadığına göre, hukuki açıdan değerlendirmektedir.

Bu davalardaki her farklı planda ve durumda farklılaşan hukuki sorunlar ve çözümleri belirlemede sadece imar yasalarına bakmak/inceleme çoğu zaman yeterli olmamaktadır. Hukuk kaideleri ve ilkeleri çerçevesinde; farklı zaman, mekân ve durumda, imar hukukuna dair hususlar, tespitler, bir şehircilik bilgisi ile birlikte değerlendirilerek doğru ve adil bir sonuca ulaşılabilmektedir.

İMAR HUKUKU

Bayındırlık faaliyeti ve planlama ile gelişen bir arazide/mekânda kentsel, ekonomik, sosyal ve kültürel yaşamda değişiklikler oluşur. Planlama kırsal/doğal yaşam kaynaklarını etkiler veya planlamayla doğal özellikler koruma altına alınır. Çoğu yerde kamu mülkiyeti ve özel mülkiyet kullanım şartlarında değişiklikler meydana getirir. İmar Hukuku işte imarın yarattığı somut bir olayda yukarıda sayılan değişimleri hukuki ve yasal boyutlarıyla inceler ve hukuksal değerlendirmede bulunur.

İmar Hukuku, kentlerin, köylerin, yerleşmelerin ve tüm arazi kullanımlarının mekânsal düzeyde belirli planlar ve programlar dâhilinde, imar ve inkişafıyla ve imar uygulaması ile ilgili ilkeleri ihtiva eden objektif hukuk kurallarıdır. Şehircilik biliminin imar faaliyetleri kısmının, kamu hukuk kurallarıyla donatılmış hali İmar

Hukukunu oluşturmaktadır. İdare, kamu düzeninin bir bölümünü oluşturan imar düzenini korumak amacıyla çeşitli kolluk faaliyetleri yapabilmekte, sağlıklı ve sağlam bir şehirleşmeyi gerçekleştirebilmek ve daha iyi bir kamu hizmeti sunmak için çeşitli imar etkinliklerinde bulunabilmekte ve bunu idarenin değişik organları ile gerçekleştirebilmektedir. Bunları gerçekleştirirken idare hukukunun en önemli araçları olan idari işlem ve eylemleri kullanmaktadır. Bu bakımdan İmar Hukuku, İdare Hukukunun bir alt dalıdır. 3194 sayılı İmar Kanunu ve bağlı imar mevzuatı ise İmar Hukukunun temelini oluşturmaktadır.

İmar Hukuku (tüzesi) büyük çoğunlukla "**İdare Hukuku**" içinde yer alır. İdare Hukuku ise idarenin işleyişini düzenleyen kamu hukuku dalıdır. İmar hukukunu, "İdare Hukuku"nun bir alt dalı olarak görebiliriz. Buna rağmen imar hukuku, içinde medeni hukuka dair konular da barındırır ve özel hukuk uyuşmazlıklarında da karşımıza çıkabilir. İmar hukuku planlamayla getirilen kamu düzenin sağlanması sırasında idari eylem ve işlemlerden yararlandığı için genelde idare hukukunun kapsamı içerisindedir. Konumuz olan imar hukukunda şehircilik ilkeleri ve planlama esasları; genellikle idare hukuku içinden ele alınmıştır.

Anayasanın 125. maddesinde öngörüldüğü üzere **idari yargı yetkisi**, idari eylem ve işlemlerin hukuka uygunluğunun denetimi ile sınırlıdır. Planlama ve imar konularında işlemler tesis eden kamu kuruluşlarının bu işlemler üzerindeki yargı denetimi, **idari yargı denetimidir**. Yürütme görevinin kanunlarda gösterilen şekil ve esaslara uygun olarak yerine getirilmesini kısıtlayacak, idari eylem ve işlem niteliğinde veya takdir yetkisini kaldırarak biçimde yargı kararı verilememektedir.

İmar Hukuku Konuları

İmar hukuku konuları başında şehircilik ve bayındırlık faaliyetlerinde idare vatandaş ilişkilerindeki hukuki haklar ve anlaşmazlıklar gelmektedir. Kamu hizmeti niteliğinde olan imar ve planlama faaliyetleri görülürken, ilgili kamu kuruluşları ile vatandaşlar arasındaki yasal ilişkilerin düzenlenmesi ve hukuka uygunluğu imar hukuku dalının konusudur. İmar hukuku, imar faaliyetleriyle ilgili idarelerin görev ve yetkilerini, hangi idari organ tarafından, hangi şekilde ve şartlarda kullanması gerektiğini de hukuki yönden inceler. Bunun yanı sıra imar hukuku son dönemde planlama ile getirilen plan kararlarında şehircilik ilkeleri ve planlama esasları üzerinden hangi iyi gelişmelerin, yararın, hangi ilkenin ve esasın öncelikli önemli olduğunu hukuki anlamda değerlendirmektedir. İmar planlarının şekil, yapıma ve onaylanma usulleri de imar hukukunun konularındandır. İmar planları ve plan sonrası idari işlemler parselasyon planları, imar uygulamaları da konuları arasındadır. İmar planları, bu kanunlar uyarınca hazırlanan imarla ilgili tüzük ve yönetmelikler ile birlikte düzenleyici işlemlerdir, dolayısıyla bu tür düzenleyici işlemlerde bu hukuk dalını ilgilendirmektedir. İdari yargıda genellikle imar hukukuna aykırılık teşkil ettiği gerekçesi ile imar planı iptali istemli dava konusu edilebilmektedir. Bu durumda Mahkemeler tarafından yetki ve usul açısından hukukilik ve nedensel gerekçe; amaç açısından “şehircilik ilkeleri, planlama esasları ve özellikle genel hukuk ilkesi olarak kamu yararına” uygun olup olmadığı incelenmektedir. Olayın durumuna göre hukuka uygunluk veya aykırılık değerlendirilmektedir.

İmar hukukunda gelişen mevzuat ile şehir ve bölge planlama ile deniz kıyı alanları, turizm merkezleri organize sanayi bölgeleri gibi çok çeşitli özel amaçlı veya mekâna dönük mekânsal kalkınma planları ve stratejileri, bunlara ait imar planları, yapılaşma şartları, kullanım sınırlandırmaları, yasakları ve cezaları gibi konular gelişmiştir.

İmar hukukunun; Gayrimenkul Hukuku, Kıyı Hukuku, Kamulaştırma Hukuku, Çevre Hukuku gibi alt bölümleri vardır. Ayrıca İmar hukuku konularında Tapu Kadastro, Kentbilim, İmar Planları, Kent ve Bölge Planlama, Kıyı Planlama, Haritacılık konularında oluşmuş terminolojide yer alan konuları da vardır.

İmar hukukuna dair bağlı gayrimenkul, çevre ve genel hukuk konularında terimler ve kavramlar vardır.

Mekânsal Planlama, İmar Planı, imar uygulamaları ve kamulaştırma davaları; gayrimenkule yönelik davalar; imar sonucunda oluşan çevreye yönelik olumsuzluklardan kaynaklanan hukuk davaları imar hukukunun başlıca dava konularıdır.

İmar Mevzuatı

İmar mevzuatı; başta kentler olmak üzere tüm arazi parçalarının, bayındırlığı için yetki verilen idareleri, verilen yetkilerin yönetimini, uygulanmasını, denetlenmesini belirlemektedir. Şehircilikle ilişkili mekânsal planlama, mimarlık ve bağlı diğer fen kollarında ve konularında, amaç, hedef, kapsam, yöntem, usul, ilke ve esasları da imar mevzuatı belirlemektedir. Çevre ve canlı bakış açısından, diğer bilimsel kuralları uygulamaları için hükümler de içermektedir. Bayındırlık, imar ve yapılaşma faaliyeti yürüten idarelere yönelik yürürlükte bulunan ve bulunmayan yasal düzenlemeler bütünüdür. Bilindiği gibi imar hukukunda bazı durumlarda, mevcut planların değerlendirilmesinde yapıldığı dönemin mer'i imar mevzuatına uygunluğuna bakılmaktadır. Mer'i İmar mevzuatı farklı zaman dilimlerinde başta imar kanunları gelişimi birincil olmak üzere bayındırlık ile ilgili tarih boyunca diğer kanun ve yönetmeliklerde yer alan hükümlerdir.

Mekânsal planların yapımı ve uygulanmasında uyulacak imar mevzuatı sırasıyla Anayasa, uluslararası sözleşmeler, kanunlar, kanun hükmünde kararname, yönetmelikler, tüzükler, tebliğ, nizamnameler ve idari genelgelerdir. Normlar hiyerarşisinde idarenin onaylamış olduğu genel düzenleyici işlem olan mekânsal kademelenmedeki bir plan; gerektiğinde tüzük ve genelgelerden önde gelebilmekte ve hatta yasaların izin verdiği ölçüde yönetmeliklerdeki bazı hususların önüne geçebilmektedir.

Ülkemizde İmar Mevzuatı; 3194 sayılı İmar Kanununa atıfta bulunan, mekânsal bayındırlık ve kalkınma konusunda; yöneten, yönlendiren, tüm yasaları, yönetmelikleri, tüzükleri, kararname ve yanı sıra bazen idari işlem, genelge, tebliğ, yönerge vb. gibi araçları kapsamaktadır.

İmar mevzuatı başta 3194 sayılı İmar Yasası ve bağlı özel mekan ve amaçlı mekânsal planlama yasaları da dâhil olmak üzere gelişen şehircilik ilkelerinde; düzenli, kurallı, demokratik, bilimsel, sağlıklı, ölçülü mülkiyet ve yapılaşma

hakları ile gelişme yani kalkınma konusunda en önemli aracı olan planlı kalkınma konusundaki esasları belirlemektedir.

İmar hukukunun temelini oluşturan ve yasal mevzuatı oluşturan, imar mevzuatını ilgilendiren 77 yasa, kararname ile yasalara bağlı yönetmelik, tüzük, tebliğ genelge ve nizamname listesi EK1'de verilmiştir. Bu yasalar ve bağlı yönetmelikler şehircilik ilkeleri, planlama esasları ve zaman içinde yaşam koşullarına göre gelişen küresel ve ülkesel değişimlere de bağlı sürekli gelişim içindedir.

İmar mevzuatındaki yasalara örnek olarak; kıyılardaki planlama ve yapılaşma ilke ve esaslarına konu olan değerlendirmeler için; 3621 sayılı Kıyı Kanunu ve Yönetmelikleri ile diğer kanunlar; 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanun gibi birçok kanun ve yönetmelik sayılabilir.

İmar Hukukuna Egemen Olan Kaynaklar

İmar hukukunda, imar faaliyetlerinin, aşağıda sayılan imar hukuku kaynaklarına ve bu kaynakların hiyerarşisine uygun olması beklenir.

Başta Anayasa ve uluslararası sözleşmelerden doğan yükümlülük hükümleri ve genel hukuk ilkeleri olmak üzere kamu hukuku ve idare hukukunun kuralları ile mer'i imar mevzuatında yer alan yasalardır.

İmar hukukunda da normlar hiyerarşisinden bahsedebiliriz. İmar hukukunun kaynaklarının Anayasa, uluslararası sözleşmeler (Anayasanın 90. maddesi gereği TBMM tarafından kabul edilen uluslararası veya ikili sözleşmeler kanun hükmündedir), genel ve idari hukuk yasaları ve ilkeleri, İmar Kanunu ve çevresinde bağlı özel mekana ve amaca yönelik imar, yapılaşma ile ilgili kanunlar, kararnameler, yargı içtihatları, tüzükler, yönetmelikler, genelgeler, tebliğler, nizamnameler şehircilik ve kalkınma öğretileri ve geleneklerdir.

İmar Tüzesi; şehircilik ve bayındırlık faaliyetlerinde oluşan sorunları, genelde idare hukuku kurallarıyla donatılan hukuk ilkeleri ve imar mevzuatı ile belirlemeye çalışır. Yasalarda bayındır olmak için yapılan planlama faaliyetleri ile ilgili yasalarda "daha iyi yönde" gelişmenin karşılığı her durumda net belirlenmemektedir.

İdarelerin imar, iskân ve bayındırlık (bayındırma) faaliyetleri genellikle düzenleyici idari işlemler ile mekânsal planlar, plan uygulamaları ve bağlı uygulamalar ile yapılmaktadır. İdari "Düzenleyici işlemler, kamu hizmetlerinin yerine getirilmesini sağlayan, uygulanmakla tükenmeyen, genel, sürekli, soyut ve kişiye özel olmayan işlemlerdir. Genel bir nitelik taşıyan düzenleyici işlemler sadece belli bir kişiye yönelik değil, aynı zamanda bulunan kişilerden oluşan guruplara yöneliktir. Aynı zamanda bu (genel düzenleyici) işlemler sadece belirli bir zaman dilimi için geçerli olmayıp, yürürlükten kaldırıldıkları tarihe kadar kesintisiz olarak uygulanırlar." İdari "Düzenleyici işlemler hukuk düzenine veya mevzuata yeni kurallar getiren ya da var olan kuralı değiştiren işlemlerdir" (İlgezdi vd., 2022).¹ İdari nitelikte genel olmayan düzenleyici işlemlerin örneğin yapı ruhsatı gibi bireylere ve kişiliklere uygulanması genel düzenleyici işleme aykırı olmaz.

(1) İlgezdi A. R., Sönmez, E. ve Güçlü, C. (2022). İmar Planları ve Davaları (2. Baskı). Seçkin Yayınları.

Mekânsal planlar ile ilgili davaları iki bölümde toplayabiliriz;

1. Mekânsal Planlarının İptali Davaları.

- Mülkiyet hakkına bağlı olarak açılacak iptal davaları,
- Planlarından olumsuz etkilenen üçüncü kişilerin açacağı iptal davalarıdır.

2. Planlama Faaliyetlerinden Doğan Zararların Tazminine Yönelik Tam Yargı Davaları ve Kamulaştırmasız El Atma Davalarıdır.

2577 Sayılı İdari Yargılama Usulü Kanununun dava açma süresi başlıklı 7. maddesinin 4. fıkrası "İlanı gereken düzenleyici işlemlerde dava açma süresi ilan tarihini izleyen günden itibaren başlar. Ancak bu işlemlerin uygulanması üzerine ilgililer, düzenleyici işlem veya uygulanan işlem yahut her ikisi aleyhine birden dava açabilirler. Düzenleyici işlemin iptal edilmemiş olması bu düzenlemeye dayalı işlemin iptaline engel olmaz." hükmünü içermektedir.

İmar mevzuatında ve özellikle imar uygulamalarında mülkiyet hakkının zedelenmemesi için net sınırları yoktur. Bu açıdan imar hukukunda şehircilik ilkeleri ve planlama esasları geliştirilmeye çalışılmıştır. Yargı kararlarında İmar mevzuatında belirtilen şehircilik ilkeleri ve planlama esaslarıyla bir bütünde değerlendirilmesi egemendir. Özellikle imar hukukunda kaynak statüsünde olan yargı kararları (Anayasa Mahkemesi, Danıştay, idari yargı kararları) mevzuat boşluklarının doldurulmasına büyük ölçüde yardımcı olmaktadır. Bu kararlarda hakimlerin önemle dikkat ettiği konular hukuk ilkelerine bağlı şehircilik ilkeleri, (prensipleri) ve planlama esaslarıdır.

İmar hukukunda idari yargının temel aldığı kavram şehircilikte kamu yararına uygunluktur. Mülkiyet hakları, kamu yararına uygun bir planlama ile yapılaşma koşulları ve uygulamaları açısından sınırlandırılabilir, değiştirilebilir, kamulaştırma ile de sonlandırılabilir. Danıştay kararlarında imar planlarının sebep ve maksat ögesi yönünden değerlendirilirken “**kamu yararına uygunluk**” ve “**üstün kamu yararı**” kavramları ile “**şehircilik ilkeleri**”, “**planlama esasları**” üzerinden değerlendirildiği görülmektedir.

ŞEHİRCİLİK İLKELERİ

Mekânsal Planlar yapımı, onaylanması, imar uygulama ve sonrası işlemleri kamu yararı, şehircilik ilkeleri ve planlama esaslarına uyularak hazırlanması gereken genel düzenleyici idari işlemlerdir. Bu açıdan şehircilik kavramını, bilgisini ve bilimini öncelikle incelemek gerekir.

Şehircilik; genel anlamda insanların toplu yaşam biçimlerini ve sağlıklı bir çevrede beraber yaşama gayretini konu edinir. Geniş anlamda "Şehircilik", devletlerin ülkesel veya bölgesel ekonomik kalkınma, sosyal ve kültürel gelişme hedefleri için, halkın mekânsal gereksinimlerinin karşılanması, idarelerin mekânsal kullanımları yönlendirmesi, uygulamaları yönetmesi gibi ihtiyaçları karşılama gayretiyle oluşan disiplinler arası bilgi birikimi bütünüdür.

Şehircilik, şehrin, yol, meydan, yapı işleriyle ve bunlarla ilgili teknik meselelerle, hem şehirlerin geçim vasıtalarını artırma olanağını aramak ve işyerleriyle

ilişkilerini kolaylaştırmak gibi ekonomik meselelerle, hem de konut probleminin çözülmesi, eğlence ve istirahat yerlerinin sağlanması, spor alanlarının ve işlerinin düzene konulması, fakir ve kimsesizlerle meşgul olunması gibi sosyal meselelerle, şehrin sağlık işleriyle uğraşan bilim dalıdır.

Şehircilik Bilgisi, yerleşmelerde ortak yaşam kuralları ve kamu düzeninin sağlanması için topluluk halinde birlikte yaşamı aydınlatan bilgilerdir. Bu bilgiler tarihi süreçte ve günümüzde yaşanan toplumsal, çevresel, ekonomik, sosyal, kültürel, yersel sorunları inceleyerek ve bilimsel gelişmeler içinde çözümleri değerlendirerek son halini alırlar. Tarihsel süzgeçten geçen "Şehircilik Bilgisi" ilgili bilim dalları ile karşılıklı etkileşimler sonucu üretilir. Şehircilik bilgisi ilk olarak bir kenti, köyü ve gelişimini konu etmiş zamanla kent ve köy dışındaki bölgelerdeki kırsal alanları, doğa ve tüm canlıların yaşam mekânlarını kapsayarak genişlemiştir.

Ortak yaşam bileşenlerinin düzenini sağlamayı amaçlayan şehircilik bilgisi; devletin kentleşme ve kalkınma hedefleri doğrultusunda; bölgenin mekânsal gereksinimleri karşılarken, kamu yönetimi gereksinimlerini de ortaya çıkarır.

Şehircilik Bilimi, mimarlık ana bilim dalı başta olmak üzere Şehir ve Bölge Planlama, kamu yönetimi bilimi dalının kesişimin noktasında gelişmiştir. Burada konu edilen "Şehircilik Bilimi" tüm kentleşme ve bölge ölçeğinde tüm mekânların, arazi ve arsa gibi taşınmaz kullanımlarının düzenlenmesi ve yönetilmesi ile ilgili bilimsel kurallar bütünüdür. Kentleşme ve kalkınma amacıyla mekânların düzenlenmesi, yönetilmesi için planlanmada kullanılan tüm amaçları, yöntemleri, kapsamları, süreç ve teknikleri araştırır. Kent ve bölgenin bayındırlığı, yapısal, ekonomik, sosyal, demografik ve kültürel gelişimi ile kalkınması için birçok bilim dallarından da yararlanır. Şehircilik bilimi nüfusunun kentleşme, kentleşme, yaşamsal gereksinimlerini karşılamaya yönelik bilimsel araştırmaları yapar planlama tekniklerini geliştirir. Şehir ve Bölge Planlama bilim dalı kent ve kır nüfusu ile birlikte önemli eko sistemlerin toplu ve birlikte yaşama gereksinimlerini karşılamaya yönelik bilgileri deneyler, planlama teknikleri ve kuralları üretir. Şehircilik özellikle kentsel mekânlarda ortak yaşam bileşenlerinin oluşturulmasını; azami seviyede sağlıklı ve düzenli yapılaşma ve gelişimi hedefler. Şehircilikte demografik yapı ve coğrafi veriler değiştikçe gelişme ve kalkınma kavramları da değişerek gelişir.

Şehircilik İlkeleri ise, evrensel hukuk ilkeleri içinde şehircilik bilgisi dâhilinde oluşmuş olan “temel düşünce, prensip, temel bilgi” anlamına gelmektedir. Şehircilik ilkeleri; kentsel veya kırsal bir yerleşim mekânında yaşayan nüfusun, canlıların, hukuki değerlere göre haklarının korunarak mekânların; kullanımı, yapılanması, yapılaşması ve yönetimine ilişkin planlama ve plan uygulama faaliyetlerinin, ana düşüncesi, temel prensipleri ve kaideleri bütünüdür.

Çağımızda şehirciliğin başta kamu yararına uygunluk gibi hukuki ilkeler doğrultusunda eşitlikçi ve hakça yönetim kurallarına göre yapılması gereklidir. Yine kişisel mülkiyet haklarının eşitlikçi yaklaşımla planlanması gözetilir. Doğanın koruma kullanma dengesini sağlamalı, sürdürülebilir yaşam alanlarını gelecek nesillere bırakabilmelidir. Özetle çağımızda verimli, kurallı ve düzenli adaletli bir kalkınma ile hakça yönetilme ve halkla yönetim halinde olmalıdır.

Danıştay kararlarında imar planlarının sebep ve maksat ögesi yönünden değerlendirmesinde şehircilikte kamu yararı ilkesi temel kavram olarak kullanılmaktadır. İmar hukukunda şehircilikte kamu yararına uygunluk bireylerin mülkiyetinde düzenli kurallı yapılaşma haklarının elde edilmesi ve/veya ülke, halk veya toplumun faydalarına göre mülkiyet hakları sınırlandırılması durumları birlikte oluşabilir.

Mekânların planlanması, onaylanması, planların uygulanarak yönetilmesinde; hukuki gereklikler; kamu yararına uygun kararlar alınması, bilimsel gelişmelerle bütünleşmesi, insan-toplum sağlığını sağlama odaklı kentleşme ile gelecek nesilleri de düşünen sürdürülebilir kalkınma hedeflenmesi, açık şeffaf eşitlikçi ve katılımcı planlama ve mülkiyet haklarına ölçülü müdahale başlıca şehircilik ilkelerini oluşturmaktadır. İlgili mevzuat kapsamında, imar-planlama hukukunun en temel konuları; şehircilik ilkeleri ve kamu yararadır. Ancak mer’i mevzuatta kamu yararı, şehircilik ilkeleri ve planlama esasları gibi yeterli ve net tanımlara yer verilmemiştir. Çalışmanın bu bölümünde şehircilik ilkeleri araştırılarak ana başlıkları toparlanıp ortaya koyulmaktadır.

Ana başlıkları ile İmar Hukukunda Şehircilik İlkeleri şu şekilde sıralanabilir:

1. Kamu Yararına Uygunluk İlkesi
2. Planlı Kentleşme ve Düzenli Kalkınma İlkesi
3. Bilimsellik İlkesi (Nesnellik İlkesi)
4. Sağlıklı Kentleşme İlkesi
5. Demokratiklik İlkesi
 - Kentleşmede ve Kalkınmada Eşitlikçi ve Çoğulcu Yaklaşım İlkesi
 - Açıklık (Aleniyet) İlkesi
 - Halkın Katılımının Sağlanması İlkesi
6. Sürdürülebilir Kalkınma ve Kentleşme İlkesi
7. Eşgüdümlü Birlikteliğin Sağlanması İlkesi
8. Şehircilikte Ölçülülük İlkesi
9. Süreklilik İlkesi

Kamu Hukuku içindeki İdari ve diğer imarla ilgili davalarda “kamu yararına uygunluk” kapsamlı bir şekilde ele alınması gereken ilk ve değişmez ilke olarak karşımıza çıkmaktadır.

Conflict of Interest Statement | Çıkar Çatışması Beyanı:

There is no conflict of interest for conducting the research and/or for the preparation of the article. | Araştırmanın yürütülmesi ve/veya makalenin hazırlanması hususunda herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Financial Statement | Finansman Beyanı:

No financial support has been received for conducting the research and/or for the preparation of the article. | Bu araştırmanın yürütülmesi ve/veya makalenin hazırlanması için herhangi bir mali destek alınmamıştır.

Ethical Statement | Etik Beyanı:

All procedures followed were in accordance with the ethical standards. | Araştırma etik standartlara uygun olarak yapılmıştır.

Copyright Statement for Intellectual and Artistic Works | Fikir ve Sanat Eserleri Hakkında Telif Hakkı Beyanı:

In the article, copyright regulations have been complied with for intellectual and artistic works (figures, photographs, graphics, etc.). | Makalede kullanılan fikir ve sanat eserleri (şekil, fotoğraf, grafik vb.) için telif hakları düzenlemelerine uyulmuştur.